

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 4 (36)
2023**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації КВ № 24735-14675ПР від 16.03.2021р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 4 (36) 2023

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2023.04](https://doi.org/10.35774/app2023.04)

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

**Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»**

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 6 від 20.12.2023 р.)

INDEX COPERNICUS

I N T E R N A T I O N A L
Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, тимчасово виконуюча обов'язки декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, доцент кафедри кримінального права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинович, начальник департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, завідувач кафедри адміністративного, конституційного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму, доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, виконуюча обов'язки завідувача кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Іноземний член редакційної колегії:

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни (Словенія), доктор наук, професор

Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Єва Катаржина Чех, професор кафедри адміністративного права та процесу Університету Білостока (Польща), доктор наук, доцент

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Deputy Editors in Chief

Moskaliuk Nadiia Bohdanivna, temporary acting Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Process, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor of West Ukrainian National University

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of the Department of Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Head of the Department of Administrative, Constitutional and Financial Law of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Doctor of Legal Sciences, Professor

Chudyk Nataliia Olehivna, Head of Department of the Theory of Law and Constitutionalism of the West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia)

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, Faculty of Law, University of Białystok (Poland), Doctor habilitowany, Associate Professor

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

<i>Кравчук Валентина</i> Доброчесність судді як деонтологічна норма його/її поведінки	6
<i>Грубінко Андрій, Рудов Ярослав</i> Правова система Японії як продукт трансцивілізаційної рецепції: історико-правові аспекти	12

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Drakokhrust Tetiana, Homotiuk Andrii</i> The current level of research on the possibilities of ensuring access to justice.....	19
<i>Kovalchuk Olha, Banakh Serhiy</i> Problem-oriented approach to the formation of information support for judicial and law enforcement agencies.....	25
<i>Шовкун Юрій</i> Особливості адміністративно-правового регулювання проходження публічної служби та дотримання службових обмежень в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану.....	30
<i>Кравчук Микола</i> Сутність правової держави та основні напрями побудови її в Україні: теоретико-правове дослідження.....	37
<i>Бабкова Тетяна, Тесленко Ірина</i> Шляхи вдосконалення системи судоустрою України в умовах викликів сьогодення.....	44
<i>Заневська Ірина</i> Національне та міжнародно-правове визначення поняття лікарських засобів та інновацій у медичній сфері.....	51
<i>Nataliia Chudyk</i> Key areas for improving the professional selection of judges in Ukraine.....	57

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Боярчук Олександр</i> Судова експертиза з питань права інтелектуальної власності: специфіка проведення.....	63
<i>Бутрин-Бока Наталія, Дубан Іванна</i> Правовий статус учасників командитних товариств.....	69
<i>Бутрин-Бока Наталія</i> Сучасні правові інструменти порядку реєстрації та розірвання шлюбу в Україні.....	74

Пилипенко Пилип, Синчук Світлана Зарубіжна практика використання договору рахунка ескроу. Досвід США та Великобританії.....	79
Сигидин Мар'яна Корпоративний договір та засновницький договір у підприємницьких товариствах.....	84
Слома Валентина Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів.....	89
4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Метельський Ігор, Канюка Валерій, Мельник Іван Стройова підготовка як основний засіб зміцнення дисципліни та організації професійної підготовки майбутніх правоохоронців	94
Олійничук Роман Роль та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю.....	104
Юркевич Ірина Застосування примусових заходів медичного характеру: Україна та зарубіжні країни.....	109
5. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ	
Глуценко Інна Причинно-наслідковий зв'язок – умова відповідальності батьків за шкоду, заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами.....	114
Turchynov Kyrylo The role of the legislative branch in establishing and coordinating the functioning of other branches of government.....	119
Яковець Ірина Міжнародні підходи до забезпечення балансу права на здоров'я та інтелектуальної власності.....	123
Соболь Євген, Палій Валерій Нормативно-правові засади закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України.....	130

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2023.04.006
УДК 340.12:1+324.7

Валентина Кравчук,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії права
та конституціоналізму Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9211-7198>

ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІ ЯК ДЕОНТОЛОГІЧНА НОРМА ЙОГО/ЇЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена дослідженню доброчесності як деонтологічної норми поведінки суддів, обґрунтовано доконечність цієї вимоги до суддів, проаналізовано змістові характеристики доброчесної поведінки та показники (індикатори) недоброчесної поведінки суддів. Судді зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, тож доброчесність судді можна розглядати як результат неухильного дотримання етичних стандартів і принципів у поведінці кожного судді, а відтак доброчесність є деонтологічною нормою поведінки і є обов'язковою вимогою до професійної (як і позапрофесійної) діяльності судді. Доброчесність суддів сприяє формуванню довіри і поваги до судової влади загалом. Тож судді мають докладати усіх зусиль, щоб їх поведінка була бездоганною і безсумнівно виглядала такою з позиції стороннього спостерігача. Змістові показники (індикатори) доброчесності/недоброчесності суддів мають чітко визначатися, а механізм перевірки на доброчесність судді (кандидата на посаду судді) має бути прозорим та зрозумілим, чого ще не вдалося повною мірою досягти розробникам тих Індикаторів, які використовуються ГРД.

Ключові слова: суддя, судова реформа, етичні стандарти поведінки судді, доброчесність судді, деонтологічна норма поведінки, індикатори недоброчесності.

Kravchuk V.

A judge's integrity as a deontological norm of his/her behavior

The article is devoted to the study of integrity as a deontological norm of the behavior of judges, the obligation of this requirement for judges is substantiated, the meaningful characteristics of virtuous behavior and indicators of dishonest behavior of judges are analyzed. Integrity is revealed in a combination of two aspects - external (visible, and therefore can be monitored by the public and controlling bodies, as it is manifested in the lifestyle, behavior and actions of a person) and internal, which involves the moral and mental wholeness, honesty of a person, which determine her behavior; her decisions and actions. Judges are obliged to demonstrate and promote high standards of behavior;

© Валентина Кравчук, 2023

so the integrity of a judge can be considered as the result of strict adherence to ethical standards and principles in the behavior of each judge, and therefore integrity is a deontological norm of behavior and is a mandatory requirement for professional (as well as non-professional) activity judges. The integrity of judges contributes to the formation of trust and respect for the judiciary in general, especially given the fact that nowadays the demand for justice is a priority. Therefore, judges must make every effort to ensure that their behavior is impeccable and undoubtedly appears so from the position of an outside observer. Content indicators (indicators) of integrity/dishonesty of judges should be clearly defined, and the mechanism for checking the integrity of a judge (candidate for the post of judge) should be transparent and clear. The developers of the Indicators used by the Public Integrity Council have so far failed to achieve this completely.

Keywords: judge, judicial reform, ethical standards of a judge's behavior, integrity of a judge, deontological norm of behavior, indicators of dishonesty.

Постановка проблеми. Важливою проблемою, відзначеною у чинній антикорупційній стратегії України та, водночас, закріпленою у ній принципом антикорупційної політики є «утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права». Отже, актуальним є і питання доброчесності суб'єктів, котрі наділені повноваженнями з реалізації державної влади, адже якість здійснення владних повноважень, й зокрема правосуддя, визначається і гарантується позитивними якостями осіб, які їх від імені держави здійснюють. У залежності від своєї мотивації та кваліфікації, як констатує Е. Музичук, співробітники тих чи інших державних органів або можуть значно підвищити рівень ефективності їх функціонування, або, навпаки, можуть запламувати репутацію цих державних органів, що автоматично зменшить рівень їх ефективності [1, с. 135]. Усі численні судові реформи в Україні розпочиналися з утвердження ідеї, що для становлення дієвої судової системи доконечно потрібні не тільки професійні, але й доброчесні судді. Тож ця проблематика, безперечно, на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань доброчесності загалом суб'єктів владних повноважень приділяли свою увагу Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Галунько, О. Томкіна, К. Чеченко та інші, а доброчесності конкретно суддів - В. Бігун, І. Білоус, С. Глущенко, О. Гришук, М. Савчин та інші.

Метою публікації є дослідження змісту доброчесності судді, обґрунтування її як деонтологічної норми поведінки, а відтак доконечність цієї вимоги до суддів, а також аналіз змістових характеристик доброчесної поведінки та показників (індикаторів) недоброчесної поведінки суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доброчесність в широкому розумінні тлумачиться як вимога до моральності й дотримання етичних норм, відповідність особи морально-етичним якостям. Ю. Битяк у змісті принципу доброчесності, якого мають дотримуватися державні службовці, наголошує на чесному і добросовісному їх ставленні до своїх обов'язків, що полягає, зокрема, у засудженні і не допусканні у власній діяльності зловживання владою чи службовим становищем, безвідповідальності, корупційних діянь. К. Чеченко, крім того, акцентує, що моральні принципи мають дотримуватися не лише під час виконання державним службовцем його безпосередніх посадових обов'язків, а й стати повсякденними (поза межами службової діяльності) засадами життя [2, с. 145].

Доброчесність, як вказує В. Бігун, – «об'єктивована особистісна чеснота» [3, с.45]. Доброчесність є, на наш погляд, бажанням людини з позицій сумління, моралі та здорового глузду чинити правильно, дотримуватися моральних цінностей. Бути доброчесним означає, насамперед, бути людиною, порядним, справедливим. Як зазначає К. Чеченко, «без наявності добрих помислів, чесних намірів, глибоких переконань важливості дотримання законодавства та високих морально-етичних принципів як у повсякденному житті так і у професійній сфері не можуть бути належним чином реалізовані ні високі професійні освітні навички ні найдосконаліші фахові вміння» [2, с. 150].

Доброчесність розкривається, як ми зазначали у попередній публікації, у поєднанні двох аспектів – зовнішнього (видимого, а отже такого, що може бути промоніторений громадськістю і контролюючими органами, оскільки виявляється у стилі, способі життя, поведінці і вчинках особи) і внутрішнього, котрий передбачає моральну і ментальну цілісність, добропорядність особи, які і визначають її поведінку, її рішення і вчинки [4]. Як вказує С. Глущенко, доброчесністю є той морально-етичний фундамент, що визначає спосіб і межу поведінки особи, котра «ґрунтується на принципах добровідносин із громадянами, суспільством та державою, чесності у способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами» [5, с. 78]. Саме це визначення неодноразово було процитоване у рішеннях КАС ВС у справах щодо рішень ВККС України про визнання суддів такими, що не відповідають займаним посадам (у справах

№ 800/219/17 від 22.03.2018, № 9901/738/18 від 11.03.2019, № 9901/916/18 від 13.02.2019, № 9901/60/21 від 30.08.2021), стосовно рішень ВРП про звільнення судді (справа № 9901/349/20 від 12.05.2021) та інших. Детальніший аналіз практики ВС у подібних справах щодо доброчесності суддів в рамках діяльності ГО «Фундація DEJURE» здійснила Х. Буртник у вересні 2021 року [6].

Якщо говоримо про представників судової влади, то доброчесність обов'язково передбачає дотримання морально-етичних норм і здатність ухвалювати умотивовані й справедливі за змістом рішення, не зважаючи на евентуальний тиск ззовні. М. Савчин у цьому контексті вказує, що доброчесність є моральною цілісністю особи, котра полягає у «здатності розважливо і розсудливо з'ясувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини» [7, с. 14]. О. Гришук, узагальнюючи теоретично-філософські інтерпретації доброчесності від античності до сьогодення, пов'язує її з «моральними рисами судді та стандартами етичної поведінки суддів» [8, с. 11-12].

Доброчесність судді є, безперечно, деонтологічною нормою поведінки. Норма поведінки – це стандарт або середньостатистичний показник, у співставленні з яким можна визначати ступінь її досконалості чи прийнятності. Деонтологічна норма поведінки, відповідно, є належною поведінкою у сфері професійної діяльності з погляду не тільки права, але й моралі.

Кожна норма має свої показники та характеристики, у порівнянні з якими можна виявити відхилення від неї (девіантну поведінку). Зазвичай, з метою встановлення таких показників і характеристик деонтологічної норми поведінки ухвалюються етичні (дисциплінарні) кодекси, статuti чи правила. Так, 22 лютого 2013 року XI черговий з'їзд суддів України, орієнтуючись на Бангалорські принципи поведінки суддів, ухвалив Кодекс суддівської етики [9], який став головним інструментом зміцнення доброчесності суддів, хоч сам термін «доброчесність» у ньому жодного разу не вжито.

Мабуть, найдетальніше серед інших етичних чи дисциплінарних актів зміст поняття «доброчесність» у нормативному плані визначає Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції [10]. Так, у ньому визначено такі складники, показники доброчесності, як: «1) чесність, моральність та добропорядність; 2) неприпустимість використання державного майна в особистих цілях; 3) раціональне і дбайливе використання державної власності, постійне підвищення ефективності її використання; 4) неприпустимість використання службового становища в особистих (приватних) інтересах чи в неправомірних особистих інтересах інших осіб, у тому числі використання свого статусу та інформації про місце роботи з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб; 5) недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів, повідомлення безпосереднього керівника про наявність конфлікту інтересів; 6) нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень та професійних обов'язків, у тому числі після припинення своєї діяльності (крім випадків, установлених законом); 7) недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до окремих фізичних та юридичних осіб, громадських і релігійних організацій» [10].

Отже, якщо з характеристикою деонтологічної норми поведінки суддів Кодекс суддівської етики загалом справився, визначивши високі морально-етичні стандарти до поведінки суддів як під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці, то для визначення норми поведінки слід було встановити і змістові показники. Першу спробу створити інструментарій, який допоміг би виявити недоброчесних суддів, здійснила Громадська рада доброчесності (ГРД), яка з 2016 року стала невід'ємною частиною системи кваліфікаційного оцінювання чинних суддів та добору кандидатів на посади суддів. У 2019-2020 роках ГРД розробила та затвердила Індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики [11]. Так, «на основі кращих міжнародних практик у сфері суддівської доброчесності і етики» було визначено шість критеріїв: 1) незалежність, 2) неупередженість (безсторонність), 3) чесність та невідкупність, 4) дотримання етичних норм, 5) рівність, 6) старанність; стосовно кожного з них було запропоновано свої індикатори, що вказують на невідповідність критерію. Втім, хоч їх і критикували науковці та практики, але ГРД використовувала ці індикатори в процесі підготовки своїх висновків.

Зокрема, В. Бігун в плані конструктивної критики слушно звернув увагу на те, що, встановлюючи ознаки «недоброчесності», ГРД фактично використовує презумпцію недоброчесності, за якою всі сумніви тлумачаться не на користь суддів чи кандидатів на посаду судді, а проти них [12, с. 23]. Хоч з іншого боку, під час оцінки доброчесності не завжди застосовуються презумпції та стандарти доведення, як у кримінальних чи адміністративних справах. Так, Етична рада, здійснюючи оцінку відповідності кандида-

тів на посаду членів Вищої ради правосуддя критерію професійної етики та доброчесності, відповідно до затвердженої нею 09.12.2021 Методології, користувалася стандартом доведення «обгрунтовані сумніви». Тобто, у разі наявності обгрунтованих сумнівів кандидат вважається таким, що не відповідає встановленим показникам. Показниками критерію професійної етики та доброчесності, за цією Методологією є «незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм та бездоганна поведінка в професійній діяльності та особистому житті, а також відсутність сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата (діючого члена ВРП) або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата (діючого члена ВРП) його статусу» [13].

У 2023 році, після обрання у нових складах ВККС (червень) та ГРД (серпень), було розроблено і узгоджено нові критерії оцінки доброчесності суддів (листопад) – 18 індикаторів, які вказують на недоброчесність судді або кандидата на посаду судді (серед яких, наприклад, особиста зацікавленість, політичні мотиви, протиправний вплив (втручання) іншої особи при прийнятті рішень чи діях (бездіяльності) судді, використання родинних, дружніх та інших неформальних зв'язків для здійснення кар'єри чи отримання невинуватених преференцій, свавільне встановлення обмежень у реалізації права на мирні зібрання, порушення процесу розгляду справи чи видачі судових рішень, допущення судової тяганини, дискримінація учасників процесу, підтримка агресивних дій інших держав проти України та інші), а також основні принципи оцінювання зазначених індикаторів [14].

Детально проаналізувавши ці нові індикатори, В. Рядінська та О.Карпушова відзначили низку прогресивних новел та низку недоліків – як у формулюваннях, визначеннях, поняттях, так і в методології оцінювання судді (кандидата на посаду судді). Зрештою, дослідниці констатували, з чим ми цілком погоджуємося, що розробникам не вдалося повною мірою створити відкритий, прозорий та зрозумілий механізм перевірки на доброчесність судді чи кандидата на посаду [15, с. 611–613]. Відтак, подальші наукові дослідження у цьому напрямку не втрачають актуальності, а, навпаки, є доконечно необхідними.

Висновки. Таким чином, Кодекс суддівської етики висуває високі вимоги до моральних якостей суддів, зобов'язавши їх демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, тож доброчесність судді можна розглядати як результат неухильного дотримання етичних стандартів і принципів у поведінці кожного судді, а відтак доброчесність є деонтологічною нормою поведінки і є обов'язковою вимогою до професійної (як і позапрофесійної) діяльності судді. Це сприяє формуванню довіри і поваги до судової влади загалом, особливо з огляду на те, що нині запит на справедливість є пріоритетним у нашому суспільстві. Тож судді мають докладати усіх зусиль, щоб їх поведінка була бездоганною і безсумнівно виглядала такою з позиції стороннього спостерігача. Змістові показники (індикатори) доброчесності/недоброчесності суддів мають чітко визначатися, а механізм перевірки на доброчесність судді (кандидата на посаду судді) має бути прозорим та зрозумілим, чого ще не вдалося повною мірою досягти розробникам тих Індикаторів, які на практиці використовуються ГРД.

Список використаних джерел

1. Музичук Е. О. Доброчесність державних службовців. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 28 жовт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 135-136.
2. Чеченко К. О. Принцип доброчесності державної служби: етимологія та генеза морально-етичної норми. *Київський часопис права*. 2022. Вип. 1. С. 143-51. DOI:10.32782/kj/2022.1.22.
3. Бігун В. Основи правосуддя (Термінологія. Філософія. Практика). Київ: Інтерсервіс, 2020. 200 с.
4. Кравчук В.М. Доброчесність як онтологічна норма поведінки. Модернізація інститутів держави і права під впливом глобалізації (присвячена 30-річчю незалежності України): збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 25 листопада 2021 року. Тези наукових доповідей. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2021. С. 16-19.
5. Глуценко С. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70-83.
6. Буртник Х. Доброчесність суддів аналіз практики Верховного Суду. Фондація DEJURE. 2021. URL: <https://dejure.foundation/dobrochesnist-suddiv>
7. Савчин М. Moral integrity (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2 (27). С. 6-22.

8. Гришук О. Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. №1 (30). С. 6-21.
9. Кодекс суддівської етики: затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4> (дата звернення: 02.12.2023)
10. Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції, затверджений Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції 17 травня 2019 року № 1382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-19#n29> (дата звернення: 02.12.2023)
11. Індикатори визначення невідповідності суддів (кандидатів на посаду судді) критеріям доброчесності та професійної етики: затверджені в уточненій редакції рішенням Громадської ради доброчесності від 16.12.2020. URL: <https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Indykatory-HRD-vid-16.12.2020.pdf> (дата звернення: 02.12.2023)
12. Бігун В. С. Доброчесність як правовий режим і правовідносини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 20-24.
13. Методологія оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя критерію професійної етики та доброчесності: затверджена Рішення Етичної ради 09.12.2021 № 5. URL: https://ec.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ec/methodology_EC.pdf (дата звернення: 27.11.2023)
14. Хрипун В. ВККС та ГРД погодили перелік індикаторів доброчесності судді: список. *Судово-юридична газета*. 9 листопада 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/285393-vkks-i-osd-soglasovali-spisok-indikatorov-dobroproyadochnosti-sudi-spisok> (дата звернення: 02.12.2023)
15. Рядінська В.О., Карпушова О.В. Індикатори доброчесності судді: Перезавантаження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С.610-613. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/151.pdf (дата звернення: 23.11.2023)

References

1. Muzychuk, E. O. (2022). Dobrochesnist derzhavnykh sluzhbovtziv [Integrity of public servants]. *Protydiia koruptsii: pravove rehulivannia i praktychnyi dosvid – Anti-corruption: legal regulation and practical experience*: Tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, 135-136. Kharkiv : KhNUVS [in Ukrainian]
2. Chechenko, K. O. (2022). Pryntsyp dobrochesnosti derzhavnoi sluzhby: etymolohiia ta heneza moralno-etychnoi normy [The principle of integrity of public service: etymology and genesis of the moral and ethical norm]. *Kyivskiy chasopys prava – Kyiv Journal of Law*, 1, 143-51. DOI:10.32782/kj/2022.1.22 [in Ukrainian]
3. Bihun, V. (2020). *Osnovy pravosuddia (Terminolohiia. Filosofii. Praktyka) [Fundamentals of justice (Terminology. Philosophy. Practice)]*. Kyiv: Interservis [in Ukrainian]
4. Kravchuk, V. M. (2021). Dobrochesnist yak deontolohichna norma povedinky [Integrity as a deontological norm of behavior]. *Modernizatsiia instytutiv derzhavy i prava pid vplyvom hlobalizatsii – Modernization of state institutions and law under the influence of globalization* (dedicated to the 30th anniversary of Ukraine's independence): collection of materials of the International Legal Scientific and Practical Conference «Actual Jurisprudence», 16-19. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian]
5. Hlushchenko, S. (2016). Novely sudovoi reformy: poniattia profesiinoi etyky ta dobrochesnosti v konteksti kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddi (kandydata na posadu suddi) [Novels of judicial reform: concepts of professional ethics and integrity in the context of qualification assessment of a judge (candidate for the position of a judge)]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva – Journal of civil and criminal justice*, 6, 70-83 [in Ukrainian]
6. Burtnyk, Kh. (2021). *Dobrochesnist suddiv analiz praktyky Verkhovnoho Sudu [Integrity of judges, analysis of the practice of the Supreme Court]*. Fundatsiia DEJURE. Retrieved from <https://dejure.foundation/dobrochesnist-suddiv> [in Ukrainian]
7. Savchyn, M. (2019). Moral integrity (moralna tsilisnist, dobrochesnist) suddiv yak skladova pravovoi derzhavy [Moral integrity of judges as a component of the rule of law]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine*, 2 (27), 6-22 [in Ukrainian]
8. Hryshchuk, O. (2020). Dobrochesnist suddi cherez pryzmu suchasnykh sotsialnykh transformatsii [The integrity of the judge through the prism of modern social transformations]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine*, 1 (30), 6-21 [in Ukrainian]

9. *Kodeks suddivskoi etyky: zatverdzhenyi XI chervym zizdom suddiv Ukrainy 22.02.2013 [Code of judicial ethics: approved by the XI Regular Congress of Judges of Ukraine on February 22, 2013]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4> [in Ukrainian]
10. *Kodeks etychnoi povedinky pratsivnykiv Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii, zatverdzhenyi Rishenniam Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii 17 travnia 2019 roku № 1382 [Code of ethical behavior of employees of the National Agency for the Prevention of Corruption, approved by the Decision of the National Agency for the Prevention of Corruption dated May 17, 2019 No. 1382]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-19#n29> [in Ukrainian]
11. *Indykatory vyznachennia nevidpovidnosti suddiv (kandydativ na posadu suddi) kryteriiam dobrochesnosti ta profesiinoi etyky: zatverdzheni v utochnenii redaktsii rishenniam Hromadskoi rady dobrochesnosti vid 16.12.2020 [Indicators for determining the non-compliance of judges (candidates for the post of judge) with the criteria of integrity and professional ethics: approved in a revised version by the decision of the Public Integrity Council dated 12.16.2020]*. Retrieved from <https://grd.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Indykatory-HRD-vid-16.12.2020.pdf> [in Ukrainian]
12. Bihun, V. S. (2019). Dobrochesnist yak pravovyi rezhym i pravovidnosyny [Integrity as a legal regime and legal relations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 20-24 [in Ukrainian]
13. *Metodolohiia otsiniuvannia vidpovidnosti kandydata na zainiattia posady chlena Vyshchoi rady pravosuddia ta chleniv Vyshchoi rady pravosuddia kryteriiu profesiinoi etyky ta dobrochesnosti: zatverdzhena Rishenniam Etychnoi rady 09.12.2021 №5 [Methodology for evaluating the suitability of a candidate for the position of a member of the Supreme Council of Justice and members of the Supreme Council of Justice with the criterion of professional ethics and integrity: approved Decision of the Ethics Council 09.12.2021, No. 5]*. Retrieved from https://ec.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ec/methodology_EC.pdf [in Ukrainian]
14. Khrypun, V. (2023). VKKS ta HRD pohodyly perelik indykatoriv dobrochesnosti suddi: spysok [The Higher Qualification Commission of Judges and the Public Integrity Council agreed on a list of indicators of a judge's integrity: list]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper*. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/285393-vkks-i-osd-soglasovali-spisok-indikatorov-dobroporyadochnosti-sudi-spisok> [in Ukrainian]
15. Riadinska, V. O. & Karpushova, O. V. (2023). Indykatory dobrochesnosti suddi: Perezavantazhennia [Judge Integrity Indicators: Reboot]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 11, 610-613. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/11_2023/151.pdf [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 05.12.2023

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та
конституціоналізму, директор Центру
стратегічної аналітики
та міжнародних студій Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

Ярослав Рудов,

здобувач вищої освіти
Західноукраїнського національного
університету

ПРАВОВА СИСТЕМА ЯПОНІЇ ЯК ПРОДУКТ ТРАНСЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ РЕЦЕПЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті представлено результати дослідження актуальних особливостей . Розглянуто історико-правові особливості генези японського права як феномену в світовій системі права. Констатовано, що феномен японського права, з огляду на особливості його походження, генези та сучасних проявів, залишається актуальним для подальших досліджень. Запропоновано погляд на історичні особливості рецепції правових систем інших цивілізацій в правову систему Японії.

У висновках зазначено, що упродовж XIX-XX ст. Японія увібрала в себе найкращі практики розвинутих країн. В нашому аналізі ви може спостерігати, що японці запозичували широкий спектр інституцій і норм права, починаючи від поліції і аж до судів – усе зазнало змін та реформ. Варто відзначити, що без цих вимушених змін Японія не змогла б такими швидкими темпами відновити свою економіку. Завдяки цим змінам, панівний в суспільстві мілітаризм та реваншизм вдалось подолати, що дало змогу японському економічному диву відбутись.

Ключові слова: Японія, право, правова система, рецепція, історія права.

Hrubinko A.

The legal system of Japan as a product of transcivilization reception: historical and legal aspects

The article presents the results of the study of current features. The historical and legal features of the genesis of Japanese law as a phenomenon in the world legal system are considered. It was established that the phenomenon of Japanese law, given the peculiarities of its origin, genesis and modern manifestations, remains relevant for further research. A look at the historical features of the reception of the legal systems of other civilizations into the legal system of Japan is offered.

In the conclusions it is stated that in the new papers it is stated that throughout the 19th and 20th centuries Japan has absorbed the best practices of developed countries. In our analysis, you can see that the Japanese borrowed a wide range of institutions and legal norms, from the police to the courts - everything underwent changes and reforms. It is worth noting that without these forced changes, Japan would not have been able to restore its economy at such a rapid pace. Thanks to these changes, the prevailing militarism and revanchism in society was overcome, which enabled the Japanese economic miracle to take place.

Keywords: Japan, law, legal system, reception, history of law.

Постановка проблеми. Японська правова система є унікальною та неповторною. В науковій літературі її ще називають «синтетичною» або ще «гібридною» [1, с. 81]. У ній поєднуються елементи азійського правового звичаю, романо-германського консерватизму та західного індивідуалізму. Також відмітною особливістю японського права є дуалізм, що полягає в істотному розходженні між законодавчо сформульованим правом (тобто офіційним правом) і традиційним правом, норми якого застосовуються при вирішенні конкретних справ. За визначенням О. Стрельченко, японське право – це сукупність моральних, релігійних і правових норм, які склалися на основі стародавньокитайських релігійно-філософських

концепцій, власних звичаїв, рецепції іноземного (американського та романогерманського) права [2, с. 103]. Тому феномен японського права, з огляду на особливості його походження, генези та сучасних проявів, залишається актуальним для подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку правової системи Японії та впливу на неї інших правових систем відносно недавно стала предметом вивчення українських дослідників. Вона привернула увагу таких вчених, як Т. В. Блащук, О. А. Васянович, М. А. Вороніна, О. В. Зайчук, Д. В. Лук'янов, Р. А. Майданик, О. М. Олійника, Н. М. Оніщенко, О. Г. Стрельченко, М. Г. Хаустова. В зарубіжній юриспруденції проблематиці теоретико- та історико-правового аналізу японського права приділили увагу дослідники М. Абе, Д. Гейлі, Ю. Нода, Л. Ноттейдж, Х. Ода, М. Рамсейер, Т. Такео, М. Чіба.

Виклад основних результатів дослідження. Перш ніж розкривати сучасну правову систему Японії, варто заглянути в її історію.

Правовий розвиток Японії невіддільний від великих соціокультурних та політичних змін, що відбулися протягом віків. Від періоду Нара, коли була введена перша писемна правова система, до Едо, коли була прийнята система самурайського права, та до сучасності, коли Японія переживає реформи у зв'язку з висхідною глобалізацією та технологічними інноваціями, правова система країни відіграє важливу роль у формуванні її суспільства. В період з V по XIX ст.

Японія перебувала під впливом китайських ідей і теорій. Саме тому в японському праві прослідковуються елементи традиційних китайських релігійних вірувань. Основними ж є такі як: конфуціанство, буддизм, та традиції конфуціанської державності. Конфуціанство надавало основи для організації суспільства та уряду, підкреслюючи важливість моральності, родинних зв'язків і служіння загальному благу. Буддизм, в свою чергу, вносив вплив на філософію, мистецтво та етику [3, с. 416–418].

Значний період в історії в Японії тривав сьогунат самурайського типу. Сім'я Токугава тримала жорстоку державну владу протягом 1603–1867 років. Феодалі, що були залежними від сьогуна та феодалний клас в Японії складався з двох ключових верств: напівзалежних князів, відомих як даймо, які підпорядковувалися центральній владі, та малих аристократів, відомих як «самураї». Самураї користувалися привілеями в суспільстві, включаючи навіть право на безкарне вбивство ремісників чи купців, якщо останні не виявляли їм достатньої поваги. Після повалення диктатури сьогунату, перед імператором Японії постала проблема створення норм праворегулювання.

Розв'язання цієї проблеми було знайдено – просто запозичити законодавство європейських країн. Спеціально для такої місії до Японії був запрошений Густав Буассонад. В результаті його діяльності Японія отримала кримінальний та кримінально-процесуальний кодекси, розроблялися вони за французьким зразком та прийняті актом парламенту в 1880 році. Густав запропонував ще цивільний кодекс, але проект був відхилений. У своїх поглядах він був прихильником природного права, тому складав закони відштовхуючись не від обмеження прав імператора, та в надії, що імператор не буде ці права порушувати. Наступним кроком стало прийняття Конституції у 1889, яка була сформована на основі пруської та адаптована до правових звичаїв. Для формування конституції до Європи була направлена спеціальна місія графа Іто Хі-робумі.

Досліджуючи устрій європейських країн, його особливо вразила пруська конституція 1850 року. Якщо не вдаватись в деталі, то видається дивним, що вибір японців пав саме на пруську Конституцію, адже протягом усієї історії у Японії були тісні відносини з Нідерландами. Утім потрібно зважати на мету, з якою вона створювалась – перехід до монархічної форми правління. Ця конституція найбільше підходила для Японії, оскільки в Німеччині виступала компромісом між напівфеодалним юнкерством і політично слабкою буржуазією, тож і для Японії могла б слугувати перехідним етапом від сьогунату до обмеженої монархії. Ще одним стимулом запозичити пруську конституцію була її ефективність. Отто фон Бісмарк вибудував сильну державу в певній мірі, покладаючись саме на конституцію. З сімдесяти шести статей, сорок шість було запозичено з пруської [3; 4].

Ідеологічна основа Конституції була побудована на унікальному компромісі, досягнутому між прихильниками національних політико-релігійних поглядів та прихильниками ідей західноєвропейського конституціоналізму. За таким же принципом у Британії було запозичено апарат Таємної ради, але японці дещо змінили його призначення. Японська таємна рада займалась тлумачення імператорських указів та конституції, вирішення питань пов'язаних з проблемами престолонаслідування, зміна законів. Через такий важливий внесок у роботу законодавчої гілки влади, Таємну раду прозвали «третьою палатою парламенту» [3, с. 420–427].

Перша конституція Японії визначала вищі повноваження імператора, встановлюючи його як центральну фігуру в політичній системі. Це прослідковується навіть в діяльності парламенту. Його функціонування розглядалася в контексті служіння імператору [4]. Це призвело до того, що парламент не мав права ініціювати зміни до Конституції, яку надав імператор. Парламент міг розглянути лише ті поправки до Конституції, які були запропоновані самим імператором. Водночас вона істотно обмежувала роль парламенту, порушуючи баланс в розподілі влади. Це заклали фундамент для подальшого закріплення військового та фашистського режиму в країні. Зокрема, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, прийняте у 1907 та 1922 роках відповідно, набуло репресивного характеру. Ці правові акти визначили новий рівень суворості у відносинах між державою та громадянами, закріплюючи та посилюючи контроль держави над суспільством і обмежуючи особисті свободи та права громадян. Консервативний характер, тогочасного законодавства закріплював непохитну владу імператора, обмежуючи повноваження парламенту і, фактично, створюючи основи для наступного з'явлення військово-фашистського режиму.

В Японії не було органічного переходу від сьогунату до монархії. До прикладу, в європейських державах, монархія постала раніше і розвиток моделі парламенту, законів і т.д. відбувався протягом великого проміжку часу. В Японії же не було буржуазних революцій, тому вони не змогли вибудувати стійку систему. Як було зазначено вище, основу японської системи склали правові звичаї та штучно рецептовані норми з європейського. Трпс Головною проблемою Японії були повноваження військово-морського флоту, тому їх, за тією ж Конституцією, стримував лише прем'єр-міністр, а після його вбивства, військові отримали контроль над державою [5]. Становлення військова диктатура та монархія Хірохіто було лише одним з чинників загально національного мілітаризму. Народ Японії травмований століттями сьогунату, тому є дуже покірним і саме це слугувало його легкому залученню до агресивної політики держави. Пізніше це ще зіграє роль в суспільному житті японців.

Після Другої світової війни становище Японії було доволі складним, але все ж таки краще, ніж в Німеччині. Основний вплив мала Америка та «вестернізувала» правову систему. За сприяння США було розроблено Японську конституцію та впроваджено ряд реформ. Американці врахували минулий досвід та покірність японців. Велике значення мав пацифістський характер конституції 1947 року, а саме її унікальна стаття 9: «Японський народ на вічні часи відмовляється від війни як суверенного права нації, а також від загрози або застосування збройної сили як засобу вирішення міжнародних проблем» [4]. Так, впровадження в японську ідеологію та правову систему принципів конституційної організації влади, принципів розподілу влади, створення стримувань і противаг, забезпечення незалежності судової системи, рівності перед законом, рівноправ'я жінок та чоловіків, а також формулювання захищених судом прав і свобод громадян, впровадження інституту конституційного нагляду – усе це є наслідком впливу американського правового досвіду. Японська конституція віддзеркалює славнозвісну американську Декларацію незалежності 1776 року про «право на життя, свободу і на прагнення до щастя» як вищий об'єкт турботи держави про своїх громадян.

Система стримування і противаг була штучно інтегрована у японський державний апарат. Реформування японського державного устрою відбулось завдяки впливу США. За Конституцією 1947 року, органи влади є незалежними та взаємостримуючими. Взяти до прикладу шосту статтю Конституції, за якою імператор призначає прем'єр-міністра згідно з рекомендацією Парламенту, але той же прем'єр-міністр дає згоду на внесення правок до Конституції. Або інший приклад: Імператор може розпустити палату Представників, але не може розігнати палату Радників, бо вони кожні 3 роки з шести переобираються [6]. В Конституції Японії ця система проявляється найкраще, оскільки створена штучно та не була гармонійним переходом від імперської влади. Цей самоконтроль гілок влади унеможливив прихід до влади радикалів та реваншистів, а в комплексі з реформами податкової системи та фактичною відсутністю військових витрат, повела Японію на шлях успіху. Подолання кризи в японській економіці було не просто разрахунком США, а ще й співпадінням декількох факторів. Це і реформи податкової системи, запропонована Доджем, і менталітет японців, які були налаштовані на демілітаризацію, а отже відсутність витрат на армію. Війна в Кореї змусила США робити закупки в Японії, тим же допомагаючи їй. Зниження цін на паливо, коли в 1954 році на території Абу-Дабі відкрило перше родовище нафти, наслідок чого стала доступність палива. Поєднання цих факторів та орієнтація Японії на технічний прогрес шляхом закупівля ліцензій, патентів, використання нових технологій дозволило їй вже до середини сімдесятих збільшити ВВП більш ніж 15 разів (\$14,2 млрд. в 1946-му і \$203,1 млрд. в 1970-му) [6].

Проголошуючи Конституцію 1947 року, імператор наполягав на «поправках Конституції Японської імперії». Це було зроблено з метою умиротворення народу Японії. Уряд США в своїй політиці пацифікації

діяв обачно. Перш за все, вони не завдали ядерного удару по Кіото – символі влади імператора, в такому разі Японія б залишилась без верхівки та символу тієї ж влади, що в свою чергу унеможливило б всенародне припинення війни. По-друге: після встановлення окупаційного режиму, відбулась домовленість з Хірохіто, за якою він зрікався статусу «Благословенного». Від практично абсолютного монарха він перетворився на «символ єдності нації», позбавляючись фактично політичної влади. Як ми знаємо, вбивши лідера народу, ми створимо символ боротьби – мученика, і ніколи не зможемо підкорити народ. Сам голова американської військової адміністрації Дуглас Макартур настоював на невинуватості Хірохіто, вбачаючи в ньому символ японської нації та гаранта стабільності для окупаційної. Вони вдало використали покірливий менталітет японців, та кардинально змінили ставлення японців до війни. Це призвело до невідповідності між традиційною правовою системою, сформованою під впливом континентального європейського права, і загальним тиском американського правового впливу. В результаті прийняття нової конституції стало необхідним переглядати всі аспекти законодавства країни.

Відбулась суверенізація судової влади. До 1945 року, судова влада була формально незалежною та здійснювалась «від імені імператора і відповідно до законів». Право на амністію та заміну покарання по суду, відповідно до статті 16 Конституції 1889 року, належало імператору. А у 1890 році в відбулося оновлення судової системи на основі Закону «Про організацію судів». У рамках цього впорядкування були створені місцеві і апеляційні судові установи. Утворено спеціальні суди, що відповідали за адміністративні, кримінальну та інші галузі. З апеляційних судів та Великого суду правосуддя були утворені колегії адміністративних судів. Ці заходи мали на меті покращити організацію та ефективність судочинства в країні. Формувались за принципом територіальності та підзвітності Імператору. В 1945-му році спеціальні суди були скасовані і замість них було створено суди по сімейних справах та сумарні суди. Організаційна структура японських судів сильно нагадує американську федеральну систему, де кожен суд закріплений за своїм штатом. Місцеві суди – їх було 50 і кожен закріплювався за префектом, були судами першої та другої інстанції. В першій інстанції розглядали всі справи за винятком тих, які відносились до сумарних. У другій інстанції – апеляції щодо рішень та наказів сумарних судів. Вищі суди – розташовуються у кожному з восьми великих міст Японії. Розглядають справи в апеляційній інстанції, коли надходять скарги на рішення місцевих судів та сімейних судів. Вищі суди також розглядають апеляції на вироки у кримінальних справах, спочатку розглянутим в сумарних судах. Та Верховний – знаходився в Кіото та стежить за розглядом апеляційних скарг, включаючи звернення про перегляд рішень та наказів судів нижчих інстанцій [5, с. 623–631]. Як бачимо, після реформи в 1946 році, більшість судів справи розглядаються на принципі територіальності. З метою прискорення судових процесів в Японії, де справи часто тривають значний час через необхідність розкриття багатьох доказів, реформатори впроваджують нововведення в систему розгляду цивільних справ. Це включає так зване «проектне планування», коли суддя разом із сторонами розробляє план розгляду справи. В цьому плані визначається час для висвітлення позицій сторін, розкриття доказів та прийняття рішення. Крім того, суддя встановлює графік представлення сторонами необхідних доказів. Цей документ, хоча не є юридичним, на практиці набуває обов'язкової сили для сторін у судовому процесі. Автентичною особливістю судів є акцент на розрахунок за взаємною згодою сторін, без невдач або переможців.

У Японії активно практикується залучення громадян до участі в судовому процесі. Особи, які не мають юридичної освіти, але володіють широкими знаннями, значним досвідом роботи та авторитетом, можуть стати членами комітетів щодо примирення, учасниками судових комітетів, представниками у сімейних судах, експертними комітетами, а також учасниками комітетів прокурорського нагляду. Цю традицію було запозичено у Франції з їх торговими судами. Щоб бути членом французького торгового суду потрібно бути фахівцем в галузі торгівлі та займатися комерційною діяльністю не менше п'яти років. Тут знову ж таки бачимо вміння японців масштабувати та застосовувати на практиці вдалий механізм. Було вкладено значні зусилля у розвиток альтернативних методів вирішення конфліктів, розглядаючи вдосконалення цих механізмів як один з пріоритетних напрямків у ході проведення реформ. Така тенденція прослідковується навіть в цивільному житті, до прикладу: японець, який потрапляє в несерйозне ДТП, бажає вирішити справу на місці, без залучення поліцейських [6]. Інститути посередництва і арбітражу в Японії, завдяки своїй давній історії, стали важливою частиною ділового обороту.

Як бачимо, принцип територіальності Японських судів був запозичений з образу федеральних судів у США, з їх незалежністю та верховенством конституційного закону. Звідти ж було запозичено адверсаріальну систему судочинства, в якій судді, діючи як нейтральні арбітри, керують правосуддям, враховуючи аргументи та докази, представлені сторонами у справі [7]. В цій системі сторони відіграють активну роль у

захисті своїх інтересів, а судді виступають об'єктивними арбітрами, базуючись на представлених аргументах і доказах. Також Японці запозичили метод розподілу позовів: окрім інстанційного поділу у них існує ще й ціновий поділ. У США позови з загальною сумою менше 75 тисяч доларів направляються в спеціально створені суди загальної юрисдикції малі суди (Small Claims Courts) і суди округу, відповідно, вище цієї суми – до федеральних окружних. Японія в свою чергу, для таких цілей створила сумарні суди, до них направляються позови, сума яких не перевищує 900 тисяч єн. [8, с. 572–581]. Це приклад неявної рецепції, коли певний правовий механізм запозичується з пристосуванням до умов країни. Судова система в Японії не потребувала кардинальних змін, оскільки вона не дуже сприяла підтримці диктаторського режиму. Куди більше уваги було приділено до правоохоронних органів. Первісно, структура японської поліції сформувалась ще під час Револуції Мейдзі. Сформована за європейською моделлю, вона включала головний Департамент в Токіо та поліцейські відділки в префектурах. Імперська поліція, в силу свого становища втручалась у всі сфери життя японського громадянина, звичайно ж, це було виправдано. Після падіння сьогунату та становлення імперії, в країні зросла кількість декласового населення, але кількість робочих місць не збільшилась, в наслідок чого зросла і злочинність [9]. В період з 1874 по 1945 рр. поліція виступала апаратом примусу та виступала гарантом тоталітарного імперського режиму. З метою демократизації управління органами поліції та утвердження поліцейської нейтральності було створено муніципальну поліцію, що підкорялась органам місцевого самоврядування, за образом місцевого поліцейського округу в США. У Японії прийнятим стандартом патрульних машин є чорно-білі легковики, причиною цього є те, що у 1948 році, до Японії було імпортовано партію чорно-білих Willys MB, влада вирішила нічого не змінювати і прийняла таке забарвлення за стандарт.

У 1947 році були внесені зміни до кодексу 1898р., що стосуються сімейного права та спадщини, які відображали традиційні японські погляди, що завершили перехід японського цивільного права до континентальної європейської сім'ї законів. Однак не варто вважати японську правову систему повністю штучною. Хоч вона і рано перейняла Німецьке цивільне уложення, та все ж їй бракувало найголовнішого – правосвідомості німців. Поведінку японців у різних сферах життя все ще важко передбачити чи буде спір вирішено відповідно до правових норм, що часто складно спрогнозувати, чи буде людина користуватися тими правами, які йому доступні на законних підставах [10]. Звичні для західного права концепції прогнозування поведінки, повноти позовної сили в суді (позивач отримує все або нічого), майнова рівність перед судом – усе це не проникло глибоко в японське право. Саме тому більшість конфліктів в Японії урегулюються без фіксації та з упередженнями. Виходячи з такого правового звичаю, а інакше це не назвати, японці почали пристосовувати до нього запозичені практики. Так, після після 1945 р. у муніципальних відділках поліції з'явилися кімнати для примирення, їх метою було укладення компромісу між сторонами. У таких справах старійшини виступали посередниками. Такі методи є юридично нерелевантними та виходять за межі формального права.

Отже, як бачимо, японська правова хоч і зазнала значних змін, та її можна вважати унікальним поєднанням правових норм з усього світу. Взяти до прикладу хоча б сімейне право. В Японії існує така концепція як *koseki* (戸籍), створена для фіксації сім'ї та генеалогічного походження. Ця система ґрунтується на важливості збереження та передачі родового імені. У рамках японської сімейної системи «*koseki*» кожна родина утримує свій власний реєстр, в якому фіксуються важливі події, такі як народження, шлюб, смерть та інші. Цей реєстр визначає особистий статус особи і є ключовим для встановлення родинних зв'язків та прав спадкування [10].

Така система віддзеркалює конфуціанську концепцію про значущість родини та продовження роду, тобто є запозиченою з китайської філософії. Крім того, вона висвітлює ієрархічний підхід до сімейних відносин і акцентує важливість збереження родового імені. Ця система сприяє утриманню стабільності та порядку у сімейних відносинах і є відображенням конфуціанських впливів на сучасне японське сімейне право. Як бачимо, родові ім'я для Японців є надзвичайно важливим, особливо в контексті спадкування. На відміну від Європи, в Японії практикувався прийом на дорослій основі «*seijin yōshi*» (成人養子), метою його було збереження того самого родового імені та спадкоємців бізнесу. Прийняття на дорослій основі здійснюється в тих випадках, коли власник не мав біологічних спадкоємців та хотів продовжити родинне ім'я [11].

Цей механізм був вторинним наслідком конфуціанського впливу – поваги до роду та сім'ї. Отже, як бачимо, Японія хоч і перебувала під впливом конфуціанства, але на основі нього сформувала автентичні концепції права. Можливо, це пов'язано з менталітетом японців, які завжди прагнули зберегти пам'ять про

References

1. Voronin, M. A. (2016). Fenomen yaponskoi pravovoi systemy. Kharakterystyka ta osoblyvosti [The phenomenon of the Japanese legal system]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo - Law and innovative society*, 1 (6), 81-89 [in Ukrainian]
2. Strelchenko, O. H. (2017). Organization of public power in Japan: administrative and legal aspect [Organization of public power in Japan: administrative and legal aspect]. *Pravove rehuliuвання ekonomiky - Legal regulation of the economy*, 6, 101-110 [in Ukrainian]
3. Reviewed Work: Major legal systems in the world today by René David, John E.C. Brierley. Review by: Joseph Minattur. *Journal of the Indian Law Institute*, 21 (3) (July-September 1979), 419-426 [in English]
4. *Konstytutsiia Yaponskoi derzhavy [Constitution of the State of Japan]: Konstytutsiia vid 03.11.1946 r. Konstytutsiini akty Yaponii*. Retrieved from <https://kfcplaw.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A6%D0%86%D0%98%CC%86%D0%9D%D0%86-%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%98-%D0%AF%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%86%D0%86%CC%88.pdf> History of the state and the law of foreign countries: textbook [in Ukrainian]
5. *VVP Yaponii: obsiah, tempy zrostannia, dushu naseleattia, struktura [Japan's GDP: volume, growth rates, per capita, structure]*. Take-Profit : veb-sait. URL: <https://take-profit.org/statistics/gdp/japan/> [in Ukrainian]
6. *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: pidruchnyk [History of the state and the law of foreign countries: textbook]* (2020) / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O. M. Bandurky ; [Bandurka O. M., Shvets D. V., Burdin M. Yu., Holovko O. M., ta in. ; vstup. slovo O. M. Bandurky]. Kharkiv : Maidan [in Ukrainian]
7. *Pravova systema Yaponii [Legal system of Japan]*. Retrieved from https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%97.html [in Ukrainian]
8. *Struktura sudiv - Podviinyi sud i Federalna sudova systema [Structure of courts - Dual court and Federal court system]*. LibreTexts – Ukrayinska: veb-sait. Retrieved from <https://ukrayinska.libretexts.org/> [in Ukrainian]
9. Makarchuk, V. S. (2001). *Zahalna istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain [General history of the state and the law of foreign countries]: Navch. posib*. Kyiv : Atika [in Ukrainian]
10. *Pidhotovka pratsivnykiv politsii u zarubizhnykh krainakh [Training of police officers in foreign countries]: navch. posib*. (2021). Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnykh sprav. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e1f94901-17f7-4a5b-ab25-eff53a74df5e/content> [in Ukrainian]
11. *What is a Koseki? Japanese Family Registries: History & Layout Explained! Kokoro Communications [What is a Koseki? Japanese Family Registries: History & Layout Explained! Kokoro Communications]*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=ioSekNsE1bM&t=5s> [in English]
12. Blashchuk, T. V. (2010). Osoblyvosti i tendentsii rozvytku hromadianskoho suspilstva v Yaponii [What is a Koseki? Japanese Family Registries: History & Layout Explained! Kokoro Communications]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akamedii» - Journal of the National University «Ostroh Academy»*, 1, 4-6 [in Ukrainian]
13. *Civil law - Japanese, Romano-Germanic, Legal System. Encyclopedia Britannica* : veb-sait. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/civil-law-Romano-Germanic/Japanese-law> [in English]
14. Oliinyk, O. M. (2019). Formuvannia pravovoi syytemy Yaponii [Formation of the legal system of Japan]. *Pytannia Skhodoznavstva v Ukraini: tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. Uchastiu - Issues of Oriental studies in Ukraine: theses add. All-Ukrainian science and practice conf. from international with participation*, Kharkiv, 28 berez. 2019 r. Kharkiv, 356–359 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 03.12.2023

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2023.04.019
УДК 347.426

Tetiana Drakokhrust,
*Doctor of the Science of Law,
Associate Professor, Professor at the
Department of Theory of Law and
Constitutionalism, West Ukrainian National
University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>*

Andrii Homotiuk,
*PhD student of the International
Economic Department
West Ukrainian National University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9940-1936>*

THE CURRENT LEVEL OF RESEARCH ON THE POSSIBILITIES OF ENSURING ACCESS TO JUSTICE

The article explores the contemporary state of research concerning the potential methods for ensuring access to justice. It delves into the multifaceted aspects of this subject, including the procedural elements of court systems, the appointment and support of qualified individuals in judicial positions, and the various procedures associated with initiating and resolving cases. The research emphasizes the importance of legal codification in guaranteeing not only access to the court but also ensuring fair and impartial judicial reviews, ultimately serving the primary goal of safeguarding the rights and legitimate interests of individuals. Furthermore, the article highlights a specific focus on criminal justice, with scholars, particularly V. Shybiko, positing that access to justice is an autonomous principle within criminal procedures, rooted in the broader human right to judicial protection. Overall, the research underscores the significance of ongoing scholarly investigations into the diverse dimensions of access to justice, acknowledging its foundational role in effective procedural legislation and its intrinsic connection to broader human rights principles.

Keywords: justice, access to justice, human rights, concept, judicial protection.

Дракохруст Т., Гомотюк А.

Сучасний рівень досліджень можливостей забезпечення доступу до правосуддя

© Tetiana Drakokhrust, Andrii Homotiuk., 2023

Стаття розглядає сучасний стан досліджень щодо потенційних методів забезпечення доступу до правосуддя, включаючи процедурні елементи судових систем, призначення та підтримку кваліфікованих осіб на посадах суддів, а також різноманітні процедури, пов'язані із порушенням та вирішенням справ. Дослідження підкреслює важливість правової кодифікації як гарантії не лише доступу до суду, але й забезпечення справедливих та безпристрасних судових розглядів, що в кінцевому підсумку служить основною метою захисту прав та законних інтересів осіб. Крім того, у статті наголошується на конкретному акценті на кримінальне правосуддя, зокрема на дослідженнях вчених, які стверджують, що доступ до правосуддя є автономним принципом в кримінальних процедурах, вкоріненим у ширше розуміння права людини на судовий захист. Загалом, дослідження підкреслює важливість продовження наукових досліджень в різноманітних аспектах доступу до правосуддя, визнаючи його фундаментальну роль у впровадженні ефективного процесуального законодавства та його внутрішній зв'язок із загальнолюдськими принципами прав людини.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, права людини, концепція, судовий захист

Introduction. Securing access to justice is marked not just by an ongoing reform of the judicial system but, more significantly, by the challenges of our era, revealing new facets and forms. This underscores the need for an examination of access to justice in contemporary conditions, shifting towards ensuring the complete spectrum of human rights and addressing risks. The evolution of the information society, processes of globalization, and individualization are influencing the emergence of modern trends of a comprehensive nature. This interdependence is crucial for societies to safeguard against contemporary threats and make strategic decisions to ensure not only justice but also peace and security. This rationale is further supported by the repercussions of large-scale armed aggression and numerous crimes of aggression committed on the territory of Ukraine.

The analysis of recent research and publications indicates that the issue of access to justice is quite relevant, especially in conditions of a state of war. Various aspects of this problem are discussed in the works of scholars such as Luzhanskyi A. V., Savchyn M., Stepanova S. V., Kaidash O. Yu., Hrokholskyi V. P., Shybiko V. P. and others. Legislative and other regulatory acts of Ukraine, as well as international treaties, were used during the writing of the article.

The purpose of the article is a systematic analysis of the current state of research on the possibilities of ensuring access to justice. Identification of key trends, issues, and solutions in this context is a crucial aspect of the study. The article aims to highlight and analyze theoretical concepts presented in contemporary research, taking into account practical aspects of ensuring access to justice in the conditions of the modern socio-legal environment.

Presentation of the main research material. The evolution of a contemporary perspective on the right to access justice commenced in the latter part of the 20th century. The crystallization of the notion of «access to justice» as a fundamental concept reflecting the provision of a genuine opportunity to seek protection of one's rights is associated with research conducted by scholars of the Italian school of law regarding the provision and legal regulation of access to justice. In the 1970s, the Florentine Project, conducted under the auspices of UNESCO, aimed to substantiate and shape a qualitatively new, modern philosophy of justice. Within this project, a comprehensive theoretical concept of accessibility to justice was formulated based on reports from representatives of European countries. These reports delineated general trends in the global development of justice, underscored existing challenges, and proposed solutions.

It is noteworthy that the scope of the reports extended beyond procedural law alone. An effort was made to scrutinize the conceptual features of justice by using specific countries as examples and comparing these features with the overarching trends in the development of justice worldwide. The ideological inspiration behind the project was Mauro Cappelletti, an Italian professor and the author of the work «Access to Justice», who underscored the imperative to change the theoretical approach to justice and law as a whole.

Cappelletti aimed to construct a fundamentally novel concept of justice wherein rights would possess tangible, substantive expression rather than merely formal acknowledgment. Rooted in practical concerns, his theoretical considerations sought to uncover tangible barriers and hindrances to accessing courts and justice. Cappelletti's noteworthy contribution lay in scrutinizing the nature of these barriers. On one hand, he acknowledged the necessity of certain barriers in court access, recognizing that a regulated procedure is essential to prevent chaotic access to the courts. On the other hand, he emphasized that these barriers should not infringe upon human rights, rendering the protection of these rights impossible [1].

Among the identified barriers, Cappelletti highlighted organizational, financial (including the high cost of legal proceedings, especially when it exceeds the plaintiff's potential recovery for small claims), temporal (long waiting periods for case resolution), economic, and administrative obstacles. Additionally, he gave considerable

attention to party inequality, pointing out that individuals or entities with substantial financial resources enjoy distinct advantages in initiating or defending legal claims.

They can afford the costs associated with legal proceedings and tolerate the delays inherent in such processes. This inequality is manifest in differing levels of awareness about one's rights and the right to judicial review, primarily impacting economically disadvantaged populations but not exclusively confined to them.

Furthermore, the accessibility of justice varies for individuals who only sporadically engage with the judicial system compared to those who could be considered professional litigants. A challenging aspect is also the judicial safeguarding of community interests. For example, if a government-led dam construction project poses a threat to a community, expecting someone with the financial means to sue the government to intervene may be futile.

In summary, Mauro Cappelletti and the Florentine Project aimed to formulate a comprehensive and pragmatic approach to the concept of access to justice. This approach addresses both the imperative of regulating court procedures and ensuring that barriers do not violate individuals' rights. Cappelletti's work laid the foundation for a novel understanding of justice, emphasizing its tangible expression over mere formality and concentrating on tackling practical barriers to access to justice.

Cappelletti's notable achievement lies in his examination of the nature of barriers to access to justice. On one hand, he recognized the necessity of certain barriers in approaching the court; chaotic access to the court must be avoided, necessitating the regulation of the procedure. On the other hand, he stressed that these barriers should not infringe upon human rights, hindering their protection. Among such barriers, Cappelletti identified organizational, financial (including high procedural costs for the parties, which could surpass the plaintiff's expenses for small claims), temporal (lengthy waiting times for case resolution), economic, and administrative obstacles. The scholar also gave considerable attention to party inequality. Individuals or organizations with substantial financial resources, usable for legal proceedings, enjoy clear advantages in initiating or defending lawsuits. Primarily, they can afford the legal process and withstand the delays associated with it.

A pertinent example is the dispute between an individual and a large-scale enterprise or the government, where disparities in financial resources, legal preparedness, and experience between the parties are evident. Inequality manifests in varying levels of awareness about their rights and the right to judicial review, primarily impacting financially disadvantaged populations but not exclusively limited to them. Additionally, the accessibility of justice appears distinct for those who only sporadically encounter the judicial system compared to professional litigants. The judicial protection of community interests is also problematic. For instance, if a government-led project, such as dam construction, threatens a community, expecting someone with the financial means to sue the government to intervene may be futile.

The Florentine Project yielded the «access to justice movement», a series of measures designed to ensure genuine access to justice. Consequently, since the 1970s, the definition of «access to justice» has undergone expansive interpretation due to the widespread adoption of alternative dispute resolution practices and the acknowledgment of the necessity to provide legal assistance to vulnerable population groups. The legal science, influenced by the «access to justice movement», has reevaluated categories such as class actions and the right to free legal aid. This movement, characterized by its interdisciplinary nature, allowed its proponents to argue that opportunities for judicial protection are shaped not only by legal but also by social, economic, and, to some extent, political factors.

By the close of the 20th century, the concept of accessibility to justice had definitively shifted from the theoretical domain to practical implementation. A notable example of this transition was the judicial reforms in the United Kingdom. In the last third of the 20th century, an outdated judicial system underwent reform, culminating in the establishment of the Supreme Court in 2009. Concurrently, procedural law underwent revision. In 1994, Lord Harry Woolf, then a member of the House of Lords, was appointed Lord Chancellor to review the existing rules and procedures of the civil courts of England and Wales. In June 1995, Lord Woolf published an interim report outlining the problems of civil procedure in England and Wales, and he presented a reform program in July 1996 as the final report titled «Access to Justice» [2]. Within two years, a comprehensive judicial reform was implemented, transforming the culture of judicial activities and enhancing access to justice, particularly through the establishment of reasonable timeframes for case resolution.

In summary, it is noteworthy that for a significant duration, the ideas of access to justice lacked clear theoretical expression, intricately intertwined with other concepts and theoretical perspectives. The concept of the right to access to justice serves a specific goal in legal regulation – to afford every interested party the opportunity to participate in the dispute resolution process, defending their rights and interests, regardless of economic or other

potential obstacles. The key characteristic of this concept is the notion of «access», which finds codification at the international level in treaties, conventions, recommendatory acts, and in the practices of international human rights bodies.

The evolution of the right to access to justice, as seen through history, reveals its formulation following the adoption of universal and regional human rights conventions. This concept was partly shaped by the European Court of Human Rights (ECtHR) and partially developed by foreign scholars influenced by the ECtHR's practices.

The «access to justice» movement in the latter half of the 20th century played a significant role in societal transformation, contributing to legislative improvements and the establishment of unified procedural standards across European countries during a period of general judicial crisis.

In Soviet legal literature, access to justice was examined within the framework of procedural law as a principle defined by V. Semenov (the term's author). This principle represented the state-guaranteed opportunity for any individual to address the court, following the procedures established by law, for the protection and defense of their rights and interests in the judicial process. The democratization of the state and social order in independent Ukraine stimulated domestic scientific research on this matter [3].

Contemporary judicial system reforms, primarily focused on bringing the court closer to the population and facilitating citizens' access to justice, underscore the critical importance of this issue at all stages of judicial system reform. While the study of the essence and content of accessibility to justice is not entirely new in the domestic legal environment, various aspects of research are explored by representatives of general legal theory, philosophy of law, international law, and different branches of law.

Under contemporary conditions, «access to justice» is categorized as both substantive and procedural law, showcasing its interdisciplinary nature. Furthermore, it is defined as an inter-branch constitutional principle - a legal category ensuring the provision of the right to judicial protection for human rights and citizens.

Dr. M. Savchyin addresses issues related to the formation of the domestic mechanism for legal protection of constitutional rights and freedoms, as well as various aspects of the right to a fair trial in the activities of the Constitutional Court of Ukraine. The author approaches the problem of the right to a fair trial by extrapolating empirical experience in securing this right onto the doctrine of constitutionalism and the dynamics of legal protection institutions, determining the interconnection of social values and human rights, analyzing the hierarchy of constitutional values, and defining the normative nature of human rights and fundamental freedoms within the constitutional structure [4].

A series of scholarly works by A. Luzhansky focuses on exploring the constitutional nature of the right to access to justice and characterizing the features of the constitutional-legal mechanism guaranteeing such a right. The author examines the right to access to justice as a subjective constitutional right, highlighting that the terms «right to access to justice» and «access to justice» are essentially synonymous in the author's perspective. Luzhansky underscores the absence of a specific definition for the concept of «access to justice» in the Constitution, Ukrainian legislation, and international treaties to which Ukraine is a party. Instead, various components of this concept are elucidated in the decisions of the European Court of Human Rights (ECtHR), emphasizing the need for legislative clarification of this fundamental legal category. The author emphasizes that ensuring access to justice by the state requires a transition from mere declarations to the actual provision of the right to appeal to the court [5].

S. Stepanova's constitutional and legal research delves into the peculiarities of implementing and realizing regional standards of the right to a fair trial within the Ukrainian legal system. Stepanova suggests that, for the purpose of improving the mechanism for implementing the constitutional right of an individual to access the court, several measures are necessary.

These include simplifying procedures for less complex cases, expanding the category of civil cases that can be considered through simplified procedures, changing conditions hindering the initiation of court proceedings, introducing court fees only at the stage of initiating court proceedings, not delaying the resolution of staffing issues related to the appointment of judges, increasing funding for judicial activities, introducing judicial oversight of the quality of legal services provided by defenders in criminal proceedings, increasing state control over the enforcement of judicial decisions, and preventing judges from excessively formalizing the requirements established by law [6].

O. Kaidash and V. Groholsky draw attention to recent legislative acts related to the institution of judicial protection of human rights. These acts aim to expand the competence of courts in resolving disputes over violations or unlawful restrictions of personal rights, overcoming artificially created obstacles to effectively carry out this activity in recent years [7].

From a legal regulation standpoint, the matter of access to justice is primarily centered on its procedural aspect, involving well-developed procedural legislation and its practical application by courts, making this domain the subject of extensive research. According to Y. Bityak, the exploration and resolution of the access to justice issue are directly linked to the quest for the optimal model of justice in Ukraine [8].

During the groundwork for the establishment of administrative justice in Ukraine, he identified several factors that could effectively impact the accessibility of administrative justice within the framework of the Ukrainian judicial system formation. These factors include the effective restoration of human rights and legal protection against public authorities, adherence to international legal standards, provision of free legal aid when necessary, establishment of a clear procedure for the consideration of administrative disputes, territorial proximity of administrative courts to the population, training of highly qualified professionals for administrative courts, ensuring the enforcement of decisions, implementation of Council of Europe recommendations, broadening the involvement of non-governmental and civil organizations in providing legal assistance in quasi-judicial forms of dispute resolution, simplification of legal procedures, and adequate financing of administrative courts to ensure their independence. The practical implementation of a significant portion of these recommendations underscores the tangible importance of doctrinal research on the issue of access to justice [9].

Researchers have addressed the issue of access to criminal justice, with V. Shybiko making an attempt to establish that access to justice constitutes an independent principle within the criminal procedure in Ukraine, originating from the overarching human right to judicial protection. The scholar contends that ensuring the right to access justice aligns with the criteria used to determine the principles of criminal procedure [10].

Conclusions. The first category encompasses the establishment of an accessible court system, considering their geographical distribution, the appointment of qualified individuals for judicial roles, and providing organizational support for the functioning of courts, among other aspects. The second category involves the procedures for initiating a case in court, adhering to procedural timelines, challenging actions or inaction of officials, ensuring compliance with the case hearing procedure, and enforcing decisions. Research in these areas remains pertinent for further academic investigations. It is important to note that the legal codification of these elements serves as a state guarantee not only for access to the court but also as an assurance of a fair and impartial judicial review, with the primary objective of safeguarding the rights and legitimate interests of individuals.

Therefore, it can be asserted that enhancing access to justice is a fundamental aspect for the effective reform of procedural legislation. An examination of current research reveals that the majority of domestic scholars approach the right to access to justice from the perspective of human rights guarantees. Consequently, it can be argued that the right to access to justice inherently acts as a general legal guarantee for the protection of the rights of individuals and citizens in the judicial process.

References

1. Garth Bryant G. and Cappelletti Mauro. *Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective (1978)*. Articles by Maurer Faculty, 1142. Retrieved from <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1142> [in English]
2. Lord Harry, Woolf (1997). Civil Justice in the United Kingdom. *The American Journal of Comparative Law, Autumn, 45 (4)*, 709-736. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/841013> [in English]
3. Savchyn, M. (2013). Pravo na spravedlyvyi sud i konstytutsiina yurysdyktsiia: okremi aspekty zghidno z syntetychnoiu teoriieiu konstytutsii [The right to a fair trial is constitutional jurisdiction: separate aspects according to the synthetic theory of the constitution]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy - Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 2*, 96-107 [in Ukrainian]
4. Luzhanskyi, A. V. (2010). Konstytutsiina pryroda prava na dostup do pravosuddia v Ukraini [The constitutional nature of the right of access to justice in Ukraine]. *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. - Actual problems of politics: a collection of scientific works, 40*, 57-63 [in Ukrainian]
5. Luzhanskyi, A. V. (2011). Dostup do pravosuddia yak subiektyvne konstytutsiine pravo [Access to justice as subjective a constitutional right]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of the Rada, 1 (125)*, 41-44 [in Ukrainian]
6. Stepanova, S. V. (2018). Yevropeiski standarty prava na spravedlyvyi sud ta yikh implementatsiia u natsionalne zakonodavstvo Ukrainy: konstytutsiino-pravove doslidzhennia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Uzhhorod [in Ukrainian]

7. Kaidash, O. Yu. & Hrokholskyi, V. P. (2018). Do pytannia dostupnosti do pravosuddia hromadian Ukrainy [To the issue of accessibility to justice of citizens of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette*, 2 (23), 4, 30-34 [in Ukrainian]
8. Bytiak, Yu. (2003). Stanovlennia ta shliakhy zabezpechennia dostupnosti pravosuddia v administratyvnomu sudochynstvi [Implementation and ways to ensure availability justice in administrative proceedings]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1 (32), 51-60. Retrieved from <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4720> [in Ukrainian]
9. *Balo-Balytskyi ta inshi proty Ukrainy: sprava YeSPL, zaiava № 2987/20 vid 10 chervnia 2021 r.* Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/stattya-6-pravo-na-spravedliviy-sud-420> [in Ukrainian]
10. Shybiko, V. P. (2009). Zabezpechennia prava osoby na dostup do pravosuddia u systemi pryntsyviv kryminalnoho protsesu Ukrainy [Ensuring a person's right to access to justice in the system of principles of the criminal process of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Yurydychni nauky» - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Series «Legal Sciences»*, 81, 166-169 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 05.12.2023

Olha Kovalchuk,

*Ph.D. in Physics and Mathematics,
Associate Professor of the Theory of Law and
Constitutionalism Department,
West Ukrainian National University.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6490-9633>*

Serhiy Banakh,

*Doctor of Legal Sciences,
Dean of the Faculty of Law,
West Ukrainian National University.
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2300-1220>*

PROBLEM-ORIENTED APPROACH TO THE FORMATION OF INFORMATION SUPPORT FOR JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES

The article discusses the use of a prospective problem-oriented approach to shaping the information support for judicial and law enforcement agencies. The rapid development of information technologies is transforming the criminal environment. Criminals increasingly utilize the digital space, leaving numerous diverse electronic traces within it. These encompass personal information, online correspondence, phone call records, media data, browsing history, geolocation data, and more. The task of judicial and law enforcement agencies is to uncover criminal patterns through the electronic traces of offenders and provide timely intelligence information. For the effective processing of data on criminal activities, the use of quality information support by judicial and law enforcement agencies is currently an essential condition. Its formation is only possible through the application of a problem-oriented approach to data collection, storage, and analysis. The efficient operation of modern judicial and law enforcement agencies requires the utilization of cutting-edge information technologies (IT). Such technologies can ensure quality and rapid data management and transform them into useful information for making fair and transparent judicial decisions. With the exponential growth in the volume of information that judicial and law enforcement agencies need to process on a daily basis, the requirements for organizing data repositories and exchanging criminal legal information among different structures of the legal system are increasing. To establish effective information support for judicial and law enforcement agencies, it is necessary to employ new solutions, tools, and methods for data analytics and information technologies, such as artificial intelligence (AI).

Keywords: *criminal justice, law enforcement agencies, information-analytical support, problem-oriented approach, information technologies, digital data analytics, artificial intelligence, criminal offender profiling.*

Ковальчук О., Банак С.

Проблемно-орієнтований підхід до формування інформаційного забезпечення судових та правоохоронних органів

Розглянуто питання використання перспективного проблемно-орієнтованого підходу до формування інформаційного забезпечення судових та правоохоронних органів.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій трансформує злочинне середовище. Все частіше злочинці використовують цифровий простір, залишають у ньому безліч різноманітних електронних слідів. Це особиста інформація, переписка у мережі, записи телефонних розмов, медіаінформація, історія запитів у браузері, дані геолокації тощо. Завдання судових та правоохоронних органів полягає в тому, щоб виявити злочинні схеми за електронними слідами правопорушника та надати оперативну розвідувальну інформацію. Для ефективної обробки даних про злочинну діяльність сьогодні необхідною умовою є використання якісного інформаційного забезпечення судовими та правоохоронними органами, формування якого можливе лише із застосуванням проблемно-орієнтованого підходу до збирання, зберігання та аналітики даних.

Ефективна діяльність сучасних судових та правоохоронних органів потребує використання новітніх інформаційних технологій (ІТ). Такі технології можуть забезпечити якісне та швидке управління даними та перетворення їх у корисну інформацію для прийняття справедливих і прозорих судових рішень. У зв'язку з ек-

понаціально зростанням обсягів інформації, яку потрібно щоденно опрацьовувати судовим та правоохоронним органам, також зростають вимоги до організації сховищ даних та обміну кримінально-правовою інформацією між різними структурами правової системи. Для формування ефективного інформаційного забезпечення судових та правоохоронних органів сьогодні необхідно використовувати нові рішення, інструменти й методи аналітики даних та інформаційних технологій, таких як штучний інтелект (ШІ).

Ключові слова: *судочинство, правоохоронні органи, інформаційно-аналітичне забезпечення, проблемно-орієнтований підхід, інформаційні технології, аналітика цифрових даних, штучний інтелект, профіль особи злочинця.*

Statement of the problem. The development of technologies is transforming society, creating more opportunities for offenders and complicating the work of judicial and law enforcement agencies. Crime increasingly utilizes the information space. Even if the crime itself is not committed online, its participants (both offenders and victims) leave various electronic traces in the digital space: phone call records, online correspondence, browsing history, media data, geolocation data, and more. The task for judicial and law enforcement agencies is to identify criminal patterns through the electronic traces of offenders and provide timely intelligence information. For the effective processing of crime data, the use of quality information support by judicial and law enforcement agencies is a necessary condition.

The state of research of the problem. Specific aspects and principles of information support for judicial and law enforcement agencies have been the subject of research by domestic and foreign scholars, including S. Shoptenko and Y. Kovalchuk, J. S. Hollywood, Z. Winkelman, A. Santos, I. Jenkins, J. Mariani [1–4]. However, they have addressed only a narrow range of issues. Information-analytical activities and analytical research are a modern direction in the work of law enforcement agencies and the judicial system of Ukraine. The application of a problem-oriented approach, modern information technologies, and data analytics to establish reliable information-analytical support for judicial and law enforcement agencies is a relevant issue in the context of reforming the judicial system of Ukraine.

Presentation of the main research material. The concept of “information support” has many different definitions. In judicial practice and law enforcement activities, this concept denotes the processes of collecting and processing tactical and operational information to ensure management processes within law enforcement agencies and to shape the awareness of citizens and society as a whole [1]. It is used for conducting operational and tactical activities and analyzing crimes and investigations [3].

Information about criminality comes from two main sources: victims’ responses to surveys regarding crimes committed against them and administrative data from law enforcement agencies about reported crimes. Victims’ survey responses contain information about crimes reported to the police as well as those crimes that were not reported. Data about crimes from law enforcement agencies reflect information about reported and registered crimes.

Individuals, groups, and organizations involved in criminal and illegal activities are becoming increasingly experienced. Offenders are quickly leveraging the power of new technologies as they emerge. However, technological progress can also enhance the investigation methods of judicial and law enforcement agencies. Specifically, it has now become possible to conduct blood group analysis at a crime scene, the results of which can be used for the rapid identification of both victims and perpetrators, simplifying their apprehension.

These advantages create new challenges. The digital world holds an incredibly vast amount of information. For instance, in just one year, during one FBI investigation, six petabytes of data were collected [4]. Law enforcement agencies must process data from various new and unfamiliar sources and enhance the use of already accumulated data. Without effective information analysis, it will be challenging for judicial and law enforcement agencies to counteract the criminals they accuse of committing crimes.

Establishing information support is a challenging task for judicial and law enforcement agencies since their resources are primarily allocated to fulfill the basic functions of ensuring citizen safety. Most judicial and law enforcement personnel lack training in data processing and digital technologies, usually necessary for conducting advanced analytics [5]. Judicial authorities require access to data-driven information; however, resource limitations may restrict their ability to efficiently search for relevant information for investigations, even in the presence of vast amounts of data.

New investigation tools and methods can help judicial and law enforcement agencies overcome resource limitations and analyze large volumes of digital data within criminal investigations. Artificial intelligence, open-source data management tools, predictive analytics solutions, and leveraging social media capabilities can reveal

previously unseen connections within information and identify key dependencies. New data sources can provide access to information pools, and new technologies can create new opportunities for data utilization. These capabilities are capable of reducing manual work for analysts and reducing costs by 70 percent [6]. The use of these tools and approaches can assist investigators, judges, and prosecutors in reducing the time spent on searching and analyzing data while increasing the time devoted to tracking criminals and ensuring public safety.

When forming the information support for law enforcement agencies, the primary issue is not the data itself but the approach to data collection, storage, and analytics. Often, critical data sources are either absent, excessively challenging to access, or too complex for analysis, resulting in gaps in investigations.

The initial step in addressing the problem of data abundance often involves creating an even larger pool of data (data containing similar information). Judicial and law enforcement agencies have vast amounts of data but struggle to use them effectively due to computational and integration issues. Outdated and insufficient computational power and platforms hinder extensive analysis. Segregated data, both within and outside organizations, impede quality access to integrated data that could facilitate investigations and enable effective judicial decisions [7].

Subsequently, analysts can organize and manage this larger and more comprehensive dataset, combining data sources to simplify the comprehension of available information. Important data sources include internal data retained by law enforcement agencies, commercial data sources, and open sources such as social media activity, property records, criminal histories, professional licenses, medical databases, and numerous other sources.

An outcome or problem-oriented approach to shaping information support can help select valuable information from a large data pool to create a cohesive understanding of individuals, places, and objects related to a specific criminal investigation. Such a comprehensive understanding can reveal significant gaps in analysis, such as connections between known accomplices or email correspondence. Knowledge of these gaps can assist in further collecting and monitoring necessary information in a criminal case.

There are five stages identified for the effective use of data related to complex investigations [4]:

1. Analysis of existing data sources and ways to use and manage them [8]. Simple data organization and accessibility for investigators can ensure a swift start to case review. Achieving better data integrity at the beginning of an investigation can lead to a better understanding of subsequent processes [9]. This process may involve checking internal databases like records management systems, and external databases, as well as ensuring data access and integration.

2. Search for new data sources. Applying a goal-oriented approach to data collection and organization can reveal common gaps in knowledge. Every individual creates a digital footprint, including criminals, which may enable investigators to identify gaps in evidence. A new data source can consolidate cases into a single investigation or open up a new criminal case. Discovering useful data sources from other agencies, commercial or open sources, or even publicly available social media data can fill critical gaps in a criminal case [10].

3. Determination of methods for obtaining and storing data sets. A massive pool of all available data is not useful for investigators if it's challenging to find precise necessary information. This requires data to be structured, organized, and stored in a defined manner. A specific set of necessary data management tools depends on the precise volume and nature of the data used in the investigation. For instance, powerful graphics and understandable data structures can simplify the creation of data repositories that unify various data types into a single visual data structure describing relationships between specific individuals, places, and objects [11]. A well-defined data structure can be used for predictive modeling and forecasting probable crime locations in the future, enhancing resource utilization. Applying creative data storage methods leads to cost reductions and improved understanding [12].

4. Meeting the analytical needs of law enforcement personnel, availability of more powerful computing systems, and better data repository integration. When data volumes are small, basic analytical skills and programs for working with spreadsheets may suffice for processing preliminary analysis of structured data from corporate systems and other applications, as well as unstructured information like emails, text messages, and audio recordings. But when this volume grows into millions, new technologies, advanced analytics, and forensic expertise skills may be necessary for analysis [13].

5. Choosing the most effective type of reporting that best reflects performance results. The specificity of reporting and data visualization will vary for each case, yet the way data is used, such as visualization, should be the simplest and most understandable.

Technologies are not merely new and interesting tools that enhance existing processes; they can unveil entirely new ways of conducting investigations. Today, many analysts spend a considerable amount of time searching for needed data, potentially leaving only a short period for analysis and aggregation. In the future,

investigators may rely on new data processing tools for swift retrieval of necessary information, allowing them to spend a larger portion of their time on data analysis. Currently, a patrol officer spends 80% of their time on crime-related tasks and the rest on administrative duties [4].

By utilizing advanced data processing tools, law enforcement agencies can assess existing data sources by conducting an audit that includes information storage, management, access, and usage. Data analysts conduct exploratory analysis to understand the quality and completeness of the data. In the absence of consistent access to critically important data, such as connections, instructions, and geolocation business data, compilation from publicly available sources and social media data from nearby locations is conducted. Subsequently, departmental leaders coordinate plans for obtaining, processing, and storing data in the cloud, ensuring instant access to the latest computing systems and eliminating data redundancy. Utilizing efficient data processing tools and methods, investigators focus on criminal networks, achieving investigation objectives more swiftly.

Configuring systems for analytical processing begins with understanding the spectrum of available data sources—from internal data sources to social media activity data. Next is the need to organize data exchange between different sources. This requires the development of a system that efficiently organizes, formats, and stores data. For instance, it should be capable of formatting records in a way that names, dates, and locations are easily searchable. This allows law enforcement personnel to encompass dozens of data sources for the automatic compilation of criminal histories, profiles, and unlawful actions.

Data from various sources can be structured into a unified query output. Input data includes unstructured information like scanned documents; semi-structured data, such as websites and social media; and structured data, including ownership records, professional skills, and criminal records. The result is a comprehensive, multidimensional profile of the individual suspected of committing a crime [4].

However, investigators and judicial authorities typically do not need only one person's profile. They need to understand diverse forms of connections—personal relationships or even social media interactions. By using automated data analysis to search for connections among multiple structured resulting profiles, law enforcement can create criminal networks and understand actions and behavior within groups. Specifically, natural language processing can perform what's known as named entity recognition—artificial intelligence can use contextual cues to distinguish, for instance, a suspect from an innocent citizen by their name [14].

All these tools enhance the accuracy of investigation results and help the police reach correct decisions faster. Instead of spending weeks or months developing a detailed relationship diagram, they can utilize stored data and real-time data streams to create consolidated data for analysis, enabling quicker results. Investigative departments use natural language processing to study incident reports and identify patterns in criminal activity. With this information, they can identify areas with high levels of specific crimes, allowing them to take appropriate action in those areas in advance [15]. The ultimate outcome of employing advanced tools in the information and analytical activities of judicial and law enforcement agencies should be the adoption of optimal judicial decisions and a reduction in crime rates.

Conclusion. Criminals are becoming increasingly sophisticated, hence successful criminal case resolution by law enforcement agencies and the adoption of optimal decisions by courts necessitate a problem-oriented approach to information provision. Such an approach utilizes cutting-edge data storage and processing technologies, innovative solutions, tools, and methods. Judicial and law enforcement agencies require access to data-driven information. Artificial intelligence, data management tools, predictive analytics solutions, and leveraging social media capabilities can reveal previously unseen connections between information and identify key dependencies. New data sources can provide access to information repositories, innovative technologies can create enhanced data utilization capabilities.

References

1. Shoptenko, S. S. (2017). Zmist ta osnovni napriamky informatsiinoho zabezpechennia administratyvno-yurysdyktsiinoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Content and main directions of information support for administrative-jurisdictional activities of law enforcement agencies]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo» – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 46, 2, 50–54 [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, Y. (2022). Pryntsypy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv natsionalnoi polityi [Principles of information-analytical support for the activities of national police agencies]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 132–136 [in Ukrainian].

3. Hollywood, J. S. & Winkelman, Z. (2018). Improving Information-Sharing Across Law Enforcement: Why Can't We Know? *Computer Science*. Retrieved from: <https://www.semanticscholar.org> [in English].
4. Santos, A., Jenkins, I. & Mariani, J. (2019). Leveraging data for law enforcement insights. *Investigative analytics*. Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/xc/en/insights/industry/public-sector/law-enforcement-investigative-analytics.html> [in English].
5. Bennett, D. & Brown, K. V. (2018). Your DNA is out there. Do you want law enforcement using it? *Bloomberg Businessweek*, October 27 [in English].
6. Mitchell, B. (2018). The FBI is looking to the cloud to stop the next terrorist attack. *FedScoop*, November 28 [in English].
7. Trendall, S. (2019). How the police wants to use AI and analytics to 'adopt a public-health approach to crime. *Public Technology*, January 15 [in English].
8. Ferraioli, J. & Burke, R. (2018). Drowning in data, but starving for insights: Starting the digital supply network journey with legacy systems. *Deloitte Insights*, April 11, 2018 [in English].
9. Kennedy, J. & Michael, E. (2018). Opioid crisis in America: From digital clues to a murder conviction. *Cellebrite training webinar*, November 7, 2018 [in English].
10. Social network analysis for law enforcement. *International Association of Crime Analysts*, February, 2018 [in English].
11. Mucklow, A. (2018). Law enforcement consortiums: The new face of records management. *Central Square*, August 15, 2018 [in English].
12. Overcoming data challenges in forensic investigations. *Deloitte*, 2018. Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/>. [in English].
13. Jehangir, B., Radhakrishnan, S. & Agarwal, R. (2023). A survey on Named Entity Recognition – datasets, tools, and methodologies. *Natural Language Processing Journal*. Vol. 3, 100017 [in English].
14. Study Finds «Hot-Spot Policing» More Effective When Officers Show Respect. *The Crime Report*, 2022. Retrieved from: <https://thecrimereport.org> [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.12.2023

Юрій Шовкун,

кандидат юридичних наук,

докторант відділу організації

освітньо-наукової підготовки

Харківського національного університету

внутрішніх справ.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6054-9239>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ДОТРИМАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧИ ІНШОГО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Проаналізовано сутність правових режимів воєнного та надзвичайного стану, виокремлено їхні ознаки та особливості запровадження. Досліджено правове регулювання застосування обмежень до публічних службовців під час воєнного стану. Доведено, що військова агресія РФ зумовила зміну процедур щодо застосування антикорупційних та інституціональних обмежень для публічних службовців. Запропоновано подальшу систематизацію нормативно-правових актів, що регулюють питання проходження публічної служби під час воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан, публічний службовець, публічна служба, обмеження, заборона, правове регулювання.

Shovkun Y.

Features of the administrative and legal regulation of public service and observance of service limitations in the conditions of war or other state of emergency

The publication analyzes the essence and specificity of the legal regimes of the military and superintendent states, seeing their signs and specificity of the problem. It was emphasized that the military aggression of the Russian Federation against our land meant a significant transformation of the legal regulation of the status of public services, the organization of their work, the procedures for entering and leaving the public service. Restrictions and restrictions have been established for public servants who have recognized significant transformations during the war period, divided into two groups: 1) procedural (related to entry into public service and from it passages, including nutrition, transfer, change of minds, work, vacancy); 2) anti-corruption (related to the existing anti-corruption legislation).

It has been brought to light that the peculiarities of public service under the legal regime of the military regime mean: the extension of public service in the bodies of state power and local self-government, subjects of the security and defense sector of Ukraine to service at the facilities is critical infrastructure; exchange of labor constitutional rights related to the security of the right to work, time to work and vacancy, the activity of professional vocational schools, the establishment and dissolution of the employment contract; a reduction in anti-corruption measures was possible when a person was appointed to public service in terms of carrying out special verifications, withdrawing gifts, and issuing certificates about Volodymyr sovereignty; the installation of a fence for public servants to remove the planting bonds in a remote mode, located behind the cordon, due to the immediate possibility of their removal on the territory of Ukraine for weather conditions.

The need to systematize the system of regulatory and legal acts that regulate the nutrition of public service during the war period was emphasized.

Keywords: military camp, public service, public service, boundary, fence, legal regulation

Постановка проблеми. Військова агресія РФ проти нашої країни зумовила значні перетворення в життєдіяльності нашої країни. Негативні наслідки, пов'язані із бойовими діями, торкнулися усіх сфер суспільно-політичного життя, в т. ч. сфери публічного управління. Під час активних бойових дій, що відбувалися на усій території країни, багато службовців та органів державної влади були вимушені евакуюватися із місць постійної дислокації в більш безпечні регіони, а інколи й за кордон. Також чимало працівників органів публічної влади були звільнені з державної служби внаслідок певних обставин (стан здоров'я,

переїзд на інше місце мешкання тощо). Зазначимо, що впродовж 2020–2021 рр. на території країни зафіксовано епідемію Covid-19, яка теж сприяла певній трансформації службових відносин: набули поширення практики дистанційної діяльності, роботи за індивідуальними графіками тощо.

Зрозуміло, що внаслідок впливу таких негативних факторів виникла необхідність трансформації процесу проходження публічної служби в умовах воєнного чи надзвичайного стану, її адаптації до швидкозмінюваних умов життя. Водночас відповідні перетворення мають відбуватися на основі належної нормативно-правової практики, що дає змогу швидко врегулювати спірні питання та забезпечити право публічним службовцям на належні умови праці, а для держави – не втратити керованості та передбачуваності у повсякденній діяльності. У зв'язку з цим навіть після декількох років, які супроводжуються дестабілізацією соціально-економічних процесів, питання належного адміністративно-правового регулювання проходження державної служби все ще надзвичайно актуальні й потребують належного наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В адміністративно-правовій літературі відомо чимало фундаментальних праць із загальних питань публічної служби, які останнім часом розглядали Л. Р. Біла-Тіунова, К. П. Владовська [1; 2]. Варто виокремити здобутки фахівців, що досліджували особливості проходження публічної служби в правоохоронній сфері, а саме: П. О. Комірчого, В. М. Столбового [3; 4]. Звичайно, можна виокремити наукові праці Ю. Б. Ірхи [6], присвячені аналізу обмежень під час проходження публічної служби, які пов'язані з різними сферами розвитку відповідних суспільних відносин. Також за останній рік у науковому обігу з'явилися праці, в яких розглядаються питання організації та проходження публічної служби під час воєнного стану, зокрема публікації О. В. Бурдейної, І. Ю. Хомишина, Л. М. Корнути [7–9].

Мета статті – визначити особливості адміністративно-правового регулювання проходження публічної служби в період дії воєнного або надзвичайного стану, а також порядок застосування та реалізації відповідних обмежень до публічних службовців під час їхньої дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними нормативними актами, які регулюють порядок виникнення, розвитку, зміст перебігу та припинення суспільних відносин під час воєнного або надзвичайного стану, є Закони України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану». Відповідно до зазначених документів воєнний та надзвичайний стан характеризуються такими ознаками: належать до спеціальних правових режимів, які мають тимчасовий характер; вводяться або на всій території нашої держави, або в її окремих місцевостях; під час їх перебігу органам державної влади, військовим органам (військовому командуванню) або органам місцевого самоврядування надаються відповідні повноваження, що спрямовані на усунення відповідних негативних факторів; під час їхньої дії можуть обмежуватись основні права та свободи людини і громадянина, а також права та законні інтереси юридичних осіб; обмеження прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб відбувається тільки впродовж строку їхньої дії.

Різниця між вищезазначеними правовими режимами полягає в тому, що воєнний стан вводиться у разі збройної агресії чи потенційної можливості нападу, що загрожує державному суверенітету та територіальній цілісності [10], а надзвичайний стан може запроваджуватися в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру загальнодержавного рівня, внаслідок яких виявлено суттєві людські жертви та майнові збитки [11].

Таким чином, воєнний стан є правовою реакцією держави на зовнішню агресію з боку інших держав, а надзвичайний стан насамперед пов'язаний із внутрішніми загрозами природного, техногенного чи людського характеру. Детальний аналіз положень вищезазначених документів дає змогу зробити висновок, що основні їхні положення в частині регулювання суспільних відносин публічної служби стосуються виконання заходів правового режиму воєнного стану.

Водночас чинне законодавство України, що регулює питання запровадження правового режиму воєнного стану та здійснення державного управління за його умов протягом 2022 р. зазнало значних змін та доповнень, зокрема: на територіях дії режиму воєнного стану можуть бути утворені тимчасові державні органи (військові адміністрації). Якщо районна чи обласна адміністрація набула статусу військових, то відповідні посади можуть заміщуватися військовослужбовцями, особами рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту. Військові, що відряджені до таких адміністрацій залишаються на службі без винятку із списків особового складу відповідних військових формувань або правоохоронних органів; якщо затверджується тимчасова структура виконавчих органів сільських, селищних або міських рад, то публічні службовці органів місцевого самоврядування, посади яких не включені до такої структури – переводяться на рівнозначну чи нижчу посаду. Також для таких посад може бути оголо-

шений простій; якщо в структурі районної військової адміністрації відбувається призначення або звільнення публічних службовців, то таке рішення має бути погоджене із обласною військовою адміністрацією. Крім того, аналогічного до міських та сільських рад, начальних обласної адміністрації має право звільняти з посад (виводити в простій, переводити на інші посади) осіб, які займають відповідні посади у виконавчих органах відповідних обласних або районних рад [10; 12].

У частині дотримання обмежень, які встановлюються для публічних службовців під час призначення або звільнення з відповідних посад, на період воєнного стану відповідні обмеження або скасовані або зазнали відповідної трансформації, наприклад: на посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування особи призначаються без конкурсного відбору, крім того, законодавство не вимагає обов'язкового подання декларації, достатньо наявності в Єдиному державному реєстрі декларацій декларації про майно та доходи особи за минулий рік. Зауважимо, що після припинення воєнного стану (не пізніше 6 місяців після цієї події) на такі посади оголошується конкурс відповідно до вимог чинного законодавства; причому загальний термін перебування особи на відповідній посаді державної служби після припинення воєнного стану становить 12 місяців [13]; осіб, призначених без конкурсного відбору, заборонено переводити на інші посади державної служби або посади в органах місцевого самоврядування; якщо особа претендує на зайняття посади державної служби або в органах місцевого самоврядування, а також на зайняття посад, що належать до політичних, то в період дії воєнного стану вона не подає документ про підтвердження рівня володіння державною мовою. Відповідна вимога має бути виконана протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану [10; 14]; особи, що були призначені на відповідні посади, зайняття яких потребує спеціальної перевірки, зобов'язані подати відповідні документи (письмову згоду, автобіографію, копії особистих документів тощо) пізніше 31 січня 2024 р. Виконання цієї умови може бути продовжено на 90 днів у випадку, коли особа бере участь у бойових діях, або орган, що проводить перевірку, знаходиться на тимчасово окупованих територіях [10; 13].

Більш повно питання проведення спеціальної перевірки під час воєнного стану регламентовано Законом України «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» та роз'ясненням Національного агентства з питань запобігання корупції «Щодо проведення спеціальних перевірок до перемоги над російською федерацією: роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.05.2022 № 7. Так, перевірки, передбачені законодавством про запобігання корупції чи про очищення влади для осіб, що претендують на посади (призначені) з підвищеним корупційним ризиком, також посади з відповідальним або особливо відповідальним становищем, під час дії воєнного стану не проводяться у разі, коли орган перевірки знаходиться на територіях, де ведуться бойові дії, а також відповідно до осіб, що виконують бойові завдання. Також спеціальна перевірка не здійснюється щодо осіб, які призначаються на посади за результатами конкурсу на ідентичну посаду, якщо щодо них вже проводилася спеціальна перевірка в період дії воєнного стану [15; 16].

В усіх випадках, коли публічний службовець, що був призначений на посаду державної служби чи посаду в органах місцевого самоврядування в період воєнного стану, не подав у визначені після закінчення такого стану декларацію про майно і доходи, сертифікат володіння державною мовою чи документи для спеціальної перевірки має бути звільнений протягом трьох днів.

Наступним обмеженням, яке зазнало певної трансформації під час проходження публічної служби, є порядок дистанційного виконання посадових обов'язків [17]. Такий крок був доцільний на початку бойових дій, які охопили майже всю територію України, і дав змогу зберегти організаційну стабільність та керіваність системи державного управління в державі. Водночас у квітні 2022 р. із відповідною стабілізацією оперативної обстановки в державі дистанційна робота для публічних службовців була встановлена тільки на території України за наявності рішення керівника державної служби та відповідних техніко-організаційних умов для виконання їх функціональних обов'язків [18]. Виконання посадових обов'язків за кордоном можливо здійснювати у разі службового відрядження, а в разі порушення вказаного обмеження до особи застосовується дисциплінарне стягнення у встановленому законодавством порядку.

Варто також звернути увагу на обмеження щодо сумісництва та отримання подарунків, які встановлені ст.ст. 23 та 25 Закону України «Про запобігання корупції». Так, згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» до перехідних положень відповідного закону внесені зміни, які встановили такі правила сумісництва та сумісництва публічних службовців на період дії воєнного стану: відмінено заборону займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої

діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю. Зазначене положення не поширюється на державних службовців, посади яких належать до категорії «А» та посадових осіб місцевого самоврядування, посади яких належать до 1-3 категорій. Водночас займатися іншою оплачуваною діяльністю можливо лише за двох умов: 1) якщо такі особи перебувають у відпустці без збереження заробітної плати або в разі простою; 2) якщо відповідний трудовий договір або інші документи укладаються із іншими особами, щодо яких такі державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування протягом останнього року не здійснювали повноваження з контролю [19].

У разі припинення простою або виходу із відповідної відпустки ці публічні службовці мають припинити відповідну оплачувану чи підприємницьку діяльність протягом 15 робочих днів. Проте перебіг таких строків на період дії воєнного стану зупиняється, але тільки для тих службовців, які не мають можливості вчинити відповідну передачу прав у зв'язку з тим, що беруть безпосередню участь у відсічі збройної агресії, виконують інші завдання в інтересах оборони та національної безпеки держави. У такому разі припинення підприємницької діяльності відбувається протягом 15 робочих днів, а передача корпоративних прав – протягом 60 днів з дня, коли було припинено чи скасовано режим воєнного стану.

У частині обмеження щодо отримання подарунків: у період дії воєнного стану та протягом місяця після його припинення або скасування, вимоги ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції», зокрема щодо їхньої вартості, згідно з частиною другою не поширюються на такі випадки: якщо кошти отримані та повністю використані для гуманітарної допомоги або захисту осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії, на потреби Збройних Сил України (далі – ЗС України), для купівлі товарів (із подальшою передачею) ЗС України, правоохоронним органам, підрозділам територіальної оборони; якщо товари, придбані за нижчою ціною або отримані безоплатно, були передані на потреби ЗС України та інших суб'єктів сектору безпеки та оборони; якщо товари, придбані за нижчою вартістю або отримані безоплатно, були передані як гуманітарна допомога для осіб, які постраждали під час військової агресії; якщо особи, які проживають на тимчасово окупованій території або на територіях, на яких ведуться чи велися бойові дії, або особи, які були змушені залишити місце свого фактичного проживання внаслідок бойових дій, отримали безоплатно чи за мінімальною ціною послуги із проживання чи розміщення, транспортні послуги, лікарські засоби, медичні послуги тощо [19].

Таким чином, чинне законодавство України та підзаконні нормативні акти деяким чином трансформували систему обмежень, що застосовуються до публічних службовців з урахуванням вимог воєнного стану, а саме: обмеження при вступі на публічну службу та обмеження у сфері запобігання корупції. Водночас під час дії воєнного стану до публічних службовців запроваджено низку т. з. «трудових обмежень», що врегульовані нормами Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022. До таких обмежень ми можемо віднести наступні: під час воєнного стану обмежуються конституційні права громадян, які передбачені ст.ст. 43, 44 Основного закону держави.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати певні висновки та узагальнення.

Військова агресія РФ проти нашої країни зумовила значну трансформацію правового регулювання статусу публічних службовців, організації їхньої роботи, процедур вступу та звільнення із публічної служби.

Певних змін також зазнав механізм застосування заборон та обмежень, які були складовою адміністративної дієздатності публічного службовця і були насамперед пов'язані із процедурою вступу на публічну службу та дією національного антикорупційного законодавства.

Основними нормативно-правовими актами, які запровадили зміни до порядку проходження публічної служби під час воєнного стану, є Закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану», «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану», «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», Постанова Кабінету Міністрів України, «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» тощо.

Заборони та обмеження для публічних службовців, які зазнали відповідної трансформації під час дії воєнного стану, можна поділити на такі категорії: процедурні (пов'язані із вступом на публічну службу та з її проходженням, у т. ч. питання звільнення, переведення, змін умов праці, надання відпусток); антикорупційні (пов'язані із дотриманням законодавства про запобігання корупції).

Проходження публічної служби під час дії правового режиму воєнного стану має такі особливості: поява нового суб'єкта призначення публічних службовців – військових адміністрацій, які мають

повноваження щодо формування нової структури та штатів відповідного державного органу; віднесення публічної служби в органах державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктах сектору безпеки та оборони України до служби на об'єктах критичної інфраструктури; обмеження трудових конституційних прав, пов'язаних із забезпеченням права на працю, часу відпочинку та відпусток, діяльністю профспілок, укладання та розірвання трудового договору; зниження антикорупційних вимог під час призначення особи на публічну службу в частині проведення спеціальних перевірок, отримання подарунків, надання сертифікатів про володіння державною мовою; встановлення заборони для публічних службовців виконувати посадові обов'язки в дистанційному режимі, перебуваючи за кордоном, із одночасним наданням можливості їх виконання на території України за погодженням із керівником.

У результаті аналізу нормативної основи проходження публічної служби під час воєнного стану та встановлення відповідних обмежень виявлено деяку несистемність та хаотичність її складових. Це насамперед пов'язано із тим, що особливості проходження публічної служби під час особливих правових режимів не були внесені до інституціональних нормативних актів – Законів України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», Кодексу Законів України про працю, основного тексту Закону України «Про запобігання корупції» тощо. Таким чином існує потреба в систематизації нормативно-правових актів, які регулюють питання проходження публічної служби під час воєнного стану.

Перспективними напрямками подальших досліджень варто визначити формулювання пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового статусу публічних службовців та проходження публічної служби.

Список використаних джерел

1. Біла-Тіунова Л. Р., Кубаєнко А. В., Стрельников А. В. Публічна служба в Україні: навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс, 2023. 277 с.
2. Владовська К. П. До питання про правову природу поняття «публічна служба» у законодавстві України та в адміністративно-правовій доктрині. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 124–128.
3. Комірчий П. О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 611 с.
4. Столбовий В. М. Мілітаризовані формування як особливі суб'єкти службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 195–199.
5. Шовкун Ю. І. Забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби в розбудові інституту публічної служби України. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 242–248.
6. Ірха Ю. Б. Поняття, сутність та роль правових заборон і обмежень у запобіганні та протидії корупції в Україні. *Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 97–109.
7. Бурдейна О. В. Проблемні питання прийняття на державну службу в органи судової влади України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 306–310.
8. Хомишин І. Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 308–312.
9. Корнута Л. М. Окремі питання провадження державної служби в умовах воєнного стану. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 2. С. 64–69.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
11. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#n21> (дата звернення: 21.11.2023).
13. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n337> (дата звернення: 21.11.2023).
14. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
15. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану :

Закон України від 20.09.2023 № 3384-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#n150> (дата звернення: 21.11.2023).

16. Щодо проведення спеціальних перевірок до перемоги над російською федерацією: роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.05.2022 № 7. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-7-vid-12-05-2022-shhodo-provedennya-spetsialnyh-perevirok-do-peremogy-ukrayiny-nad-rosijskoju-federatsiyeu/> (дата звернення: 21.11.2023).
17. Про внесення зміни до Типових правил внутрішнього службового розпорядку : наказ Національного агентства України з питань державної служби від 17.03.2022 № 20-22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0339-22#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
18. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
19. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану : Закон України від 08.07.2022 № 2381-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#n5> (дата звернення: 21.11.2023).
20. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#n11> (дата звернення: 21.11.2023).
21. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n2> (дата звернення: 21.11.2023).

References

1. Bila-Tiunova, L. R., Kubaienko, A. V., & Strelnykov, A. V. (2023). *Publichna sluzhba v Ukraini [Public service in Ukraine]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
2. Vladovska, K. P. (2022). Do pytannia pro pravovu pryrodu poniattia «publichna sluzhba» u zakonodavstvi Ukrainy ta v administratyvno-pravovii doktryni [To the question of the legal nature of the concept of «public service» in the legislation of Ukraine and in the administrative-legal doctrine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 124-128 [in Ukrainian].
3. Komirchyi, P. O. (2020). *Administratyvno-pravovi zasady publichnoi sluzhby u pravookhoronni sferi Ukrainy [Administrative and legal principles of public service in the law enforcement sphere of Ukraine]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Stolbovyi, V. M. (2018). Militaryzovani formuvannia yak osoblyvi subiekty sluzhbovykh pravovidnosyn u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Military formations as special subjects of official legal relations in the sphere of national security of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 12, 195-199 [in Ukrainian].
5. Shovkun, Yu. I. (2023). Zabezpechennia dotrymanna obmezhen pid chas prokhodzhennia publichnoi sluzhby v rozbudovi instytutu publichnoi sluzhby Ukrainy [Ensuring compliance with restrictions during public service in the development of the public service institute of Ukraine]. *Pravo i Suspilstvo - Law and Society*, 4, 242-248 [in Ukrainian].
6. Irkha, Yu. B. (2022). Poniattia, sutnist ta rol pravovykh zaboron i obmezhen u zapobihanni ta protydii koruptsii v Ukrainy [The concept, essence and role of legal prohibitions and restrictions in preventing and countering corruption in Ukraine]. *Informatsiia i pravo - Information and Law*, 3, 97-109 [in Ukrainian].
7. Burdeina, O. V. (2023). Problemni pytannia pryiniattia na derzhavnu sluzhbu v orhany sudovoi vlady Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Problematic issues of admission to public service in the judicial authorities of Ukraine in the conditions of martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2, 306-310 [in Ukrainian].
8. Khomyshyn, I. Iu. (2023). Publichna sluzhba v umovakh viiny [Public service in wartime]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 308-312 [in Ukrainian].
9. Kornuta, L. M. (2022). Okremi pytannia provadzhennia derzhavnoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu [Separate issues of civil service proceedings under martial law]. *Dniprovskiy naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava - Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology and Law*, 2, 64-69 [in Ukrainian].

10. *Zakon Ukrainy «Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu» [The Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
11. *Zakon Ukrainy «Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu» [The Law of Ukraine «About the legal regime of the state of emergency»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> [in Ukrainian].
12. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu» [The Law of Ukraine «On making changes to some laws of Ukraine regarding the functioning of the civil service and local self-government during the period of martial law»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#n21> [in Ukrainian].
13. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [The Law of Ukraine «On prevention of corruption»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n337> [in Ukrainian].
14. *Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi» [The Law of Ukraine «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].
15. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy pro vyznachennia poriadku podannia deklaratsii osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, v umovakh voiennoho stanu» [The Law of Ukraine «On making changes to some laws of Ukraine on determining the procedure for submitting declarations of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, in conditions of martial law»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#n150> [in Ukrainian].
16. *Roziasnennia Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii «Shchodo provedennia spetsialnykh perevirok do peremohy nad rosiiskoiu federatsiieiu» [Explanation of the National Agency for the Prevention of Corruption «Regarding conducting special inspections before the victory over the Russian Federation»]*. (n.d.). nazk.gov.ua. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-7-vid-12-05-2022-shhodo-provedennya-spetsialnyh-perevirok-do-peremogy-ukrayiny-nad-rosijskoyu-federatsiyeyu/> [in Ukrainian].
17. *Nakaz Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby Ukrainy «Pro vnesennia zminy do Ty-povykh pravyl vnutrishnoho sluzhbovoho rozporiadku» [Order of the National Agency of Ukraine «On the Civil Service of Ukraine On Amendments to the Standard Rules of Internal Service Procedures»]*. (n.d.). nazk.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0339-22#Text> [in Ukrainian].
18. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytan'nia orhanizatsii roboty derzhavnykh sluzhbovtsiv ta prat-sivnykiv derzhavnykh orhaniv u period voiennoho stanu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of organizing the work of civil servants and employees of state bodies during martial law»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
19. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» shchodo osobly-vostei zastosuvannia zakonodavstva u sferi zapobihannia koruptsii v umovakh voiennoho stanu» [The Law of Ukraine «On amendments to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» regarding the specifics of the application of legislation in the field of prevention of corruption in martial law»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#n5> [in Ukrainian].
20. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytan'nia ob'ektiv krytychnoi infrastruktury» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of critical infrastructure facilities»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#n11> [in Ukrainian].
21. *Zakon Ukrainy «Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu» [The Law of Ukraine «On the organization of labor relations under martial law»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#n2> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2023

DOI:10.35774/app2023.04.037
УДК 343.85:343.352(477)

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доктор
права УВУ, професор кафедри теорії права
та конституціоналізму

Західноукраїнського національного
університету, почесний професор

університету, Заслужений юрист України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

СУТНІСТЬ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОБУДОВИ ЇЇ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обґрунтовано значимість правової держави в державотворенні України. Розкрито плюралістичне поняття правової держави. Окреслено різнопланові підходи до визначення поняття «правова держава», відображено її основні ознаки. Детально розглянуті такі вимоги до утвердження правової держави: велике значення природних, невід'ємних та невідчужуваних прав і свобод людини; принцип розподілу влади; обмеження дискреційних повноважень; верховенство Конституції; принцип правової визначеності; принцип пропорційності; принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до свого правового становища; незалежність суду і суддів. Проведено оцінювання рівня побудови такої держави в Україні. Встановлено основні напрямки побудови правової держави.

Ключові слова: правова держава, державне будівництво, державотворення, Українська держава, державність.

Kravchuk M. V.

The essence of the rule of law and the main directions of its building in Ukraine: theoretical and legal research

This scientific article substantiates the importance of the rule of law in the creation of a state in Ukraine. The pluralist concept of the rule of law is revealed. Various approaches to the definition of the concept of «rule of law state» are outlined, its main features are highlighted. The following requirements for establishing the rule of law are considered in detail: the great importance of natural, inalienable and inalienable human rights and freedoms; the principle of the distribution of power, which provides for the existence of relatively independent and independent branches of power - legislative, executive, judicial, and the establishment of such relationships between them that would make it impossible to usurp all or most of the state power in the hands of one state body, and even more so in hands of one person; limitation of discretionary powers; the supremacy of the Constitution; the principle of legal certainty, which means the requirement of clarity of the grounds, goals and content of regulatory prescriptions, especially those addressed directly to citizens; the principle of proportionality regulates the relationship between the set goal and the means and methods of achieving it; the principle of legal security and protection of the citizen's trust in his legal position; independence of the court and judges. An assessment of the level of construction of such a state in Ukraine has been carried out. The main directions of building a rule of law state have been established.

Keywords: rule of law, state building, state formation, Ukrainian state, statehood.

Постановка проблеми. Побудову правової держави визначено як важливу стратегічну мету Українського державотворення і тому закріплено в ст. 1 Основного закону держави – Конституції України, акті вищої юридичної сили, де зазначено: «Україна є суверена і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1], що надає цьому процесу особливої значимості.

На думку Ю. М. Оборотова: «саме у правовій державі, через все різноманіття здійснюваних державних функцій і конкретних видів діяльності отримує своє яскраве вираження гідність особистості» [2, с. 10].

За словами В. Д. Левчука «Правова держава є одним із найбільш важливих досягнень людства. Але слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку суспільства в цілому, правова держава виступає ідеалом, певним гаслом, конституційним принципом, свого роду дороговказом у майбутнє, і поки що не отримала повного втілення у будь-якій країні» [3, с. 121].

© Микола Кравчук, 2023

За твердженням П. М. Рабіновича: «Концепція правової держави дає відповідні гуманістичні орієнтири для вдосконалення й розвитку сучасної демократичної держави (зокрема, в Україні), спрямовує у відповідному напрямі діяльність різноманітних органів. Цією концепцією можуть послуговуватись і громадяни для ідеологічного обґрунтування своїх очікувань та вимог щодо правової політики держави. І тут слід чітко наголосити на тому, що визначальним критерієм «правовості» держави є забезпечення нею верховенства права як явища загальносоціального. Тобто йдеться про панування у суспільстві й державі саме основоположних («природних») прав людини, збалансованих із основоположними правами інших суб'єктів суспільства» [4, с. 40].

Водночас пройшло більше тридцяти років розбудови Української держави, однак суттєвих зрушень у формуванні правової держави не відбулося, хоча створення такої держави – це конституційно закріплене завдання. Тому українські правники скорегували мету побудови правової держави через активне втілення в українське державотворення принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема правової держави відображена в працях багатьох вчених, зокрема: М. С. Кельмана, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, В. О. Котюка, Н. М. Крестовської, А. Ф. Крижановського, В. Д. Левчука, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича та ін.

Однак у вказаних працях викладені авторські позиції щодо бачення цієї проблеми. Тому важливо узагальнити плюралістичне висвітлення сутності правової держави і подати більш масштабні, різнопланові поняття і риси та основні напрямки формування такої держави в Україні.

Об'єктом дослідження є основні тенденції здійснення українського державного будівництва.

Предмет дослідження становлять поняття, основні характерні риси правової держави, особливості її розбудови в Україні.

Мета наукової розробки – окреслити плюралістичне поняття правової держави. Надати широко-масштабну характеристику правової держави. Визначити її основні, загальні ознаки та напрямки побудови такої держави, особливо вагомими для українського державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті розкриття теми насамперед необхідно надати плюралістичне визначення правової держави. Своєрідне поняття правової держави сформулював В. О. Котюк, адже воно базується на основних ознаках такої держави: «Правова держава – це така держава, яка має всі ознаки звичайної типової держави (державну владу, територію, суверенітет, фінансову-грошову систему, державну мову, національну культуру), а також соціально-демократичну форму правління і демократичний державний режим, які засновані на пріоритеті права і правових законів, забезпеченні основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, прав і свобод народу, законності й правопорядку відповідно до основних вимог і суті права – правди, правильності, наукової обґрунтованості, справедливості, рівності й рівноправ'я, гуманізму» [5, с. 285].

За твердженням авторського колективу навчального посібника за загальною редакцією В. В. Копейчикова: «Правова держава – це новий етап розвитку державності. Її не можна проголосити – вона повинна скластися як результат реформи економічних, політичних, державних і правових інститутів, реальної зміни характеру взаємовідносин між суспільством, державою та особистістю. ...Отже, в загальному вигляді, правову державу можна визначити як державу, в якій панує Право, або як правову форму організації діяльності публічно-політичної влади та її взаємовідносин з індивідами як суб'єктами права» [6, с. 29, 30].

У цьому плані Н. М. Крестовська акцентувала увагу на тому, що «термін правова держава введений у науковий і політичний обіг німецьким вченим Карлом-Теодором Велькером (1813 р.), а Роберт фон Моль дав йому визначення: правова держава – це держава, заснована на закріпленні в Конституції прав і свобод громадян і забезпеченні їх судовим захистом (1829 р.)». Вчена визначила «правову державу як такий тип держави, влада якої заснована на праві, обмежена правом та здійснюється у правових формах» [7, с. 411].

На думку авторського колективу під головуванням М. С. Кельмана: «правова держава – це організація публічної влади, яка базується на принципах поваги до особи й недоторканості її прав і свобод, верховенства права, дотримання закону. Правова держава є системою органів та інститутів, які гарантують та охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства» [8, с. 227].

За твердженням авторського колективу Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого: «правова держава – це організація політичної влади, діяльність якої заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості і держави» [9, с. 152].

З цього приводу О. Ф. Скакун вказала: «правова держава ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, в якій юридично визнаються і рівно гарантуються усі основоположні (природні) права і

свободи людини, реалізація яких збалансована з їх обов'язками та правами інших людей, а державна влада пов'язана правом з метою запобігання її зловживанням» [10, с. 194]. У попередньому виданні вчена сприймала правову державу як соціально правову і розуміла її «як політичну організацію суспільства, у якому право пов'язує і підкоряє собі державну владу, а основні права особи та її соціальна безпека складають зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом» [11, с. 140].

На нашу думку, найбільш повно охарактеризував правову державу П. М. Рабінович, сформулювавши основи концепції правової держави. Саме у такій концепції вчений ствердив: «здійснення основоположних прав кожною людиною і всіма спільнотами, котрі існують у певній країні, може забезпечувати насамперед відповідна держава. ... І якщо держава максимальною мірою буде реалізовувати таку свою здатність, зробить це своєю функцією, тоді вона зможе справді вважатись правовою». Отже, висловлюючись стисло, він акцентував, що «*правова держава – це держава реальних основоположних прав і обов'язків людини та інших суб'єктів суспільства*. Більш повну дефініцію розглядуваного поняття, вчений подав таким чином: *правова держава – це держава, в якій юридичними засобами, максимально забезпечена збалансована реалізація основоположних прав і обов'язків людини та інших суб'єктів суспільства*» [4, с. 46]. Далі вчений у своїй концепції правової держави зазначив: «Основоположні права мають бути пріоритетною, вищою цінністю політики такої держави, а їх впровадження і захист – її головним покликанням, її визначальним завданням. Саме така держава є нині одним найвизначнішим загальнолюдських політико-юридичних ідеалів. Концепція правової держави формувалася в історії політико-правової думки поступово, втілюючи кращі, гуманістичні здобутки соціальної теорії та практики. При цьому використовувались окремі положення, висловлені такими видатними мислителями, як Платон і Аристотель, Т. Гоббс і Дж. Локк, Ж-Ж. Руссо і Ш-Л. Монтеск'є. Головним же «фундатором» зазначеної концепції цілком слушно вважається видатний німецький філософ І. Кант (хоча сам він вживав дещо інший термінологічний вираз – «правовий державний устрій»). Серед українських вчених, хто підтримував і розвивав ідею правової держави були: Б. Кістяківський, М. Палієнко, С. Дністрянський, А. Малицький, В. Старосольський» [4, с. 46]. Крім того, у цій концепції правової держави зазначено, що сучасна загальна теорія правової держави ґрунтується на семи основних положеннях. Найважливіші з них такі: *по-перше*, в єдності, «зв'язці» двох явищ права і держави первинним є загально-соціальне («природне») право навіть вже тому, що воно виникає раніше й незалежно від держави; *по-друге*, держава у своїй діяльності має бути обмежена саме таким правом, перед усім у процесі законотворчості; *по-третє*, найголовніше призначення такої держави – забезпечити здійснення, охорону та захист основоположних прав людини й інших суб'єктів; *по-четверте*, уявлення про правову державу вирішальною мірою залежить від того, яким правом прагнуть її пов'язати, і як саме інтерпретують права людини. Відповідно до трансформації праворозуміння дещо оновлюється, перетлумачуються й певні уявлення про правову державу. Підсумовуючи, вчений вказав: «Отже, державам справді правовим мають бути притаманні як спільні, так і особливі ознаки, властивості. Усі вони можуть бути розподілені на соціально-змістовні (або так звані матеріальні) і формальні (структурно-організаційні, процедурні)» [4, с. 48].

Для повної, розширеної характеристики правової держави доцільно виокремити всі ознаки, які окреслив науковець. У цьому плані він зазначив: «Лише комплексне поєднання у держави всіх наведених ознак – і змістовних, і формальних – може створити підстави задля того, щоб вважати її правовою» [4, с. 51].

Тож, **«соціально-змістовні ознаки правової держави:**

- 1) закріплення у конституційному та інших законах основоположних прав людини;
- 2) панування у суспільному і державному житті таких законів, які виражають волю більшості або всього населення країни. ... Інакше кажучи, у правовій державі панування законів характеризується певними і якісними, і кількісними показниками;
- 3) врегулювання відносин між особою й державою на основі загально-дозвільного типу юридичного регулювання «можна чинити все, крім того, що прямо заборонено законом»;
- 4) взаємовідповідальність особи і держави;
- 5) притаманність усім громадянам високої правової культури, зокрема їх обізнаність з життєво необхідними законами, а також умінь і навичок використання останніх у практичному житті» [4, с. 49].

«Формальні ознаки правової держави:

- 1) чіткий розподіл функціональних повноважень держави між певними спеціалізованими різновидами її органів – законодавчим, виконавчими, главою держави, судовими, контрольно-наглядовими – на основі підпорядкування їх діяльності саме закону як волевиявленню всього народу або його вищого представницького органу законодавчої влади;

2) юридична захищеність особи, тобто наявність у державі розвинутих та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони й захисту основоположних прав людини;

3) високозначуще становище у суспільному й державному житті судових органів. Таке становище судових органів – своєрідний «лакмусовий папірець», аби оцінити, чи є держава правовою;

4) неухильне й повсюдне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма часниками суспільного життя, насамперед державними органами та органами місцевого самоврядування» [4, с. 50–51].

Тож-бо, основи концепції правової держави П. М. Рабіновича є базисом для розуміння її змісту, на це вказує також і М. С. Кельман [8, с. 230].

У цьому плані за поданням Пенсійного фонду України Конституційний Суд України дав тлумачення ст. 1, де відображена характеристика правової держави: «Конституційний Суд України, вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, виходить з того, що Україна є соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права; людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність; усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод; кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [12].

Дефініція правової держави також подана в 20-томній Великій українській юридичній енциклопедії, де зазначено: «правова держава – держава, основою функціонування якої є право, в якій гідність людини, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю, гарантуються права і свободи людини, громадянина, забезпечується справедливе правосуддя, державна влада здійснюється на засадах принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, наявні конституційні засоби обмеження державної влади. Сутнісними передумовами правової державності є демократичний устрій держави, легітимність державної влади і правовий характер закону» [13, с. 467].

Отже, «правова держава» розуміється як «держава, в якій правовими засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав і свободи людини. Це держава, в якій панують закони, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і гарантують реальну можливість кожній людині ефективно здійснювати і захищати свої права і свободи» [14, с. 175].

Та найважливіше в державотворенні України – це будівництво власної правової держави. На жаль, за 30 років державного будівництва в Україні суттєвих змін у цьому процесі не відбулося, як вже було вказано раніше. Тому українські юристи змінили напрямок побудови такої держави, через активне запровадження в правове життя принципу верховенства права, адже «порівняно часто «верховенство права» і «правова держава» в літературі розглядаються як феномени, однакові за змістом: «Rechtsstaat – правова держава вважається «сучасним німецьким варіантом «Rule of law» – верховенства права або навпаки», вказав М. І. Козюбра [15, с. 149].

На його думку, «залишається безсумнівним той факт, що утвердження верховенства права і функціонування правової держави можливі за умов, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя такі вимоги:

1. «Природні, невід'ємні та невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою» [15, с. 156].

2. «Принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної різновидів (напрямів) влади – законодавчої, виконавчої, судової і встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави (навіть якщо цей орган є колегіальний і обраний демократичним шляхом), а тим більше в руках однієї особи» [15, с. 157].

3. «Обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами та посадовими на власний розсуд» [15, с. 159].

4. «Верховенство Конституції – одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави» [15, с. 160].

5. «Принцип визначеності означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Вони повинні мати можливість передбачати наслідки своєї поведінки» [15, с. 164].

6. «Принцип пропорційності регламентує співвідношення між поставленою метою та засобами і способами її досягнення. В основу цього принципу покладена ідея, згідно з якою загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи» [15, с.166].

7. «Принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до свого правового становища» [15, с.168].

8. «Незалежність суду і суддів» [15, с. 169].

Висновки. Отже, вищевказані вимоги, сформульовані М. І. Козюброю, окреслюють основні напрямки утвердження і розвитку правової держави через впровадження принципу верховенства права.

Тому для перенесення побудови правової держави у практичну площину доцільно деталізувати вищевказані вимоги. По-перше, права й свободи особи необхідно вважати основою, а не результатом права країни. Переконаливо доводити, що свобода громадян є вищим принципом правової держави. Офіційне сприйняття європейських стандартів прав людини та їхнє закріплення у чинній Конституції перетворюють їх на частину культури й ментальності, насамперед української еліти. По-друге, принцип розподілу влади «став догмою конституційного права», він знайшов закріплення у конституціях всіх сучасних правових держав. Йде мова не про відокремлення одного різновиду (гілки) влади від іншої, а «про їх збалансування, взаємний контроль. Жодний різновид влади не повинен мати переваг над іншим. Жодний різновид не має бути позбавлений повноважень, необхідних для виконання своїх конституційних функцій». Розподіл влади необхідно досягти за рахунок закріплення у Конституції спеціальних функцій органів законодавчої, виконавчої, судової влади; визначення «відмінностей у порядку формування зазначених органів і термінів їх повноважень; встановлення чіткої системи «стримування і противаг», тобто окреслити конкретні методи і форми, які дозволяють стримати або нейтралізувати дії іншого різновиду влади» [15, с. 158]. По-третє, обмеження дискреційних повноважень є складовою верховенства права і правової держави тому передбачає підпорядкування як держави, так її органів утвердженню й забезпеченню прав і свобод людини. Це означає, що для уточнення, деталізації конституційних положень часто виникає потреба у певних дискреційних повноваженнях у процесі прийняття управлінських рішень. Тому такі права й обов'язки мають визначатись тільки законами, а не підзаконними актами органів виконавчої влади. Під «обмеженням дискреційних повноважень розуміється, що жодний орган виконавчої влади не тільки не може сам визначати свої особисті повноваження, а й визначати їх для підпорядкованих йому органів» [15, с. 160]. По-четверте, крізь всю Конституцію України проходить ідея, що Основний Закон України є «Біблія правового життя». «Орієнтація на невід'ємні, невідчужувані права людини, що закріплені у другому розділі Конституції, як на правове джерело – одна з найхарактерніших рис чинної Конституції». Доцільно зазначити, що принцип верховенства права передбачає не тільки визнання, а й обов'язкове їх дотримання і забезпечення державою. Ця вимога принципу закріплена у ст. 3 чинної Конституції України, де зазначено: «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави» [1]. Положення чинної Конституції закріпили, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». Це означає, що законом такі обмеження не можуть бути встановлені, якщо цього не передбачає чинна Конституція. У Конституції «містяться також механізми, які унеможливають зниження її правового рівня». Так, «ст. 157 закріпила норму, яка регламентує, що Конституція не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини, громадянина, а ст.159 – що законопроект про внесення змін до Конституції розглядається ВР України лише за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту ст. 157» [15, с. 161]. Але найважливіше у цьому процесі – це підвищити рівень, ефективність неухильного дотримання норм чинної Конституції України як базового, фундаментального політико-правового акта України. Тут доцільно пам'ятати, що впровадження принципу верховенства права – це забезпечення верховенства Конституції у правовому житті українців. По-п'яте, запровадження принципу визначеності передбачає, що «будь-яка норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформована з достатньою чіткістю, щоб громадянин самостійно або з професійною допомогою міг передбачити наслідки, до яких можуть призвести конкретні дії». Для впровадження цього принципу в життя важливої ролі набуває судова практика. Тож-бо, тут багато залежить від професіоналізму суддів, загалом від правової культури, спільних уявлень про правові цінності, загальних знань і умінь застосовувати принципи права, володіння широким арсеналом як традиційних, так і сучасних методів тлумачення юри-

дичних текстів» [15, с. 165]. По-шосте, принцип пропорційності визнається «неписаним конституційним принципом», що походить з принципу верховенства права й природи основних прав, оскільки відображає загальне право на свободу громадянина від держави. Принцип пропорційності зводиться до такого: «будь-які обмеження основних прав і свобод можливі тільки на підставі закону у передбачених конституцією (чи міжнародно-правовими документами) цілях та лише у межах, що є необхідними для нормального функціонування демократичного суспільства; такі обмеження мають застосовуватись тільки у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів, засобів запобігання порушенням прав і свобод інших осіб та забезпечення публічних інтересів; наслідки заходів, які обмежують реалізацію прав і свобод, не повинні бути надмірними та суворо обумовлюватися метою, що переслідується» [15, с. 167]. По-сьоме, «однією із найважливіших складових верховенства права та правової держави є принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до надійності свого правового становища. ... Мета цього принципу поставити заслін порушенню прав і свобод людини з боку влади. Спрямованість цього принципу – це робити його важливою гарантією безпеки людини, її довіри до держави» [15, с. 168]. Саме на це спрямований принцип, що «закон зворотної сили не має», що закріплений у ст. 58 чинної Конституції України. По-восьме, «ефективний захист прав і свобод людини від зловживань з боку законодавчої, виконавчої влади та інших порушень, утвердження принципів правової держави та верховенства права можливі лише за умов сильної, незалежної і неупередженої судової влади. ... У цивілізованому суспільстві суду належить центральне місце у забезпеченні принципу верховенства права (правової держави). Адже, саме він уособлює справедливість, ставить «останню крапку» в пошуку і утвердженні права. ... Загалом, позитивно оцінюючи значимість судової влади в утвердженні принципу верховенства права, доречно зауважити, що концентрація влади в руках певної групи (суддів, зокрема) перетворює верховенство права на верховенство суддів, що входить в суперечку з принципом розподілу влади. Тому реформування судової системи, яке давно назріло, вимагає колективних зусиль громадськості, всіх гілок влади, наукових установ. При цьому, така реформа не має обмежитись виключно системою судоустрою, а й охопити комплекс заходів, спрямованих на зміцнення гарантій на судовий захист, забезпечення доступного і справедливого правосуддя» [15, с. 171].

Таким чином, підвищуючи ефективність впровадження принципу верховенства права, ми будемо поліпшувати розбудову правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Основний Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.
3. Левчук В. Д. Поняття та ознаки правової держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 121–123.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Львів : Край, 2017. 222 с.
5. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 592 с.
6. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
7. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс* : ученик / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2011. 436 с.
8. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : навч. Підручник. Тернопіль, 2018. 804 с.
9. Загальна теорія держави і права: [Підручник для юридичних спеціальностей ЗВО] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, А. А. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 4-те вид. стереотипне. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2006. 656 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окре-

ними положеннями Конституції України від 25 січня 2012 р., № 3-рп/2012. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> (дата звернення 8 грудня 2023 р.).

13. Велика українська енциклопедія : у 20 т. Т. 3. Загальна теорія права / редкол. О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право. 2017. 952 с.
14. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студентів ЗВО. 3-є вид., змін. й доп. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 524 с.
15. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. 728 с.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. Redaktsiia vid 01.01.2020. [Constitution of Ukraine: Basic Law of June 28, 1996. Edited as of January 1, 2020].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. Oborotov, Yu. M., Zavalniuk, V.V., Dudchenko, V.V. ta in. (2012). *Aktualni hrani zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii [Current aspects of general theoretical jurisprudence]*; ed. Yu.M. Oborotova. Odesa: Feniks [in Ukrainian]
3. Levchuk, V. D. (2019). Poniattia ta oznaky pravovoi derzhavy [Concepts and signs of the rule of law]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy - Law enforcement function of the state: theoretical-methodological and historical-legal problems.* Kharkiv, 121-123 [in Ukrainian]
4. Rabinovych, P. M. (2017). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Basics of the general theory of law and the state]*. Lviv: Krai [in Ukrainian]
5. Kotiuk, V. O. (2005). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]*. Kyiv : Atika [in Ukrainian]
6. Kolodii, A.M., Kopeichykov, V.V., Lysenkov, S.L. ta in. (2001). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]*; ed. V.V. Kopeichykova. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian]
7. Oborotov, Yu. N. (Eds.). (2011). *Obshcheteoretycheskaia yurysprudentsiia [The general theoretical jurisprudence: training course]*. Odesa: Fenyks [in Russian]
8. Kelman, M.S., Kotukha, O.S. & Koval, I.M. (2018). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]*. Ternopil [in Ukrainian]
9. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D., Bohachova, A. A. ta in. (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [The general theory of the state and law]* / ; ed. M.V. Tsvika, V.D. Tkachenka, O.V.Petryshyna. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
10. Skakun, O. F. (2021). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]
11. Skakun, O. F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian]
12. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy vid 25 sichnia 2012 r., № 3-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the board of the Pension Fund of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 1, parts one, two, three of Article 95, part two of Article 96, points 2, 3, 6 of Article 116, part two of Article 124, part one Article 129 of the Constitution of Ukraine, Clause 5 of the first part of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, Clause 2 of the first part of Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in systematic connection with certain provisions of the Constitution of Ukraine dated January 25, 2012, No. 3-pn/2012].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> [in Ukrainian]
13. Petryshyn, O. V. (Eds.) (2017). *Velyka ukrainska entsyklopediia. (Vols. 1-20). T.3. Zahalna teoriia prava [General theory of law]*; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Nats. yuryd. un-t im. Iaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]

14. Kravchuk, M.V. (2020). *Teoriia derzhavy i prava (oporni konspekty) [Theory of the state and law (reference notes)]*. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
15. Tsvik, M. V. & Petryshyn, O. V. (Eds.) (2008). *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy. (Vols. 1-5). T.1 Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [Methodological and historical-theoretical problems of the formation and development of the legal system of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2023

DOI:10.35774/app2023.04.045
УДК 342(477)(082)

Тетяна Бабкова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та
конституціоналізму Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6678-3515>

Ірина Тесленко,

аспірант
Харківського національного університету
внутрішніх справ,
суддя Солом'янського районного суду
м. Києва,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2622-0289>

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Розкрито проблему вдосконалення структури судів з метою захисту прав усіх учасників суспільства, забезпечення реальної можливості доступу до правосуддя, оптимізації витрат на утримання судів, ефективності їхньої діяльності. Відповідно до чинного законодавства проаналізовано й охарактеризовано основоположні принципи судоутворення, а саме: територіальність, спеціалізація та інстанційність, а також складові вертикалі судової системи, з метою можливості створення та діяльності оптимальної системи вищих спеціалізованих судів для вирішення окремих категорій справ. З цією метою розглянуто питання оптимізації структури судової системи України з точки зору доцільності, пропорційного розподілу навантаження та скорочення витрат бюджетних коштів. Проаналізовано можливість використання ресурсу місцевих загальних судів у сукупності з використанням кадрового потенціалу судової системи та широкого запровадження нових технічних можливостей, забезпечення доступу громадян до наявних електронних сервісів, відходження від доцільності розгляду справ у певному місті (приміщення конкретного суду). Зокрема, на прикладі вертикалі господарських судів проаналізовано та зважено доцільність їх утримання як судів окремої спеціалізації у контексті подальшої судової реформи.

Ключові слова: структура судів, доступ до правосуддя, спеціалізовані суди, система судоустрою, учасникам господарських відносин, господарські суди, реформа судової системи, предметна підсудність, зменшення навантаження на суддів.

Babkova T., Teslenko I.

Ways to Improve the Judicial System of Ukraine in the Context of Current Challenges

The article is devoted to the problem of improving the structure of courts with a view to protecting the rights of all members of society, ensuring a real opportunity for access to justice, optimizing the costs of maintaining courts, and making their activities more efficient. Based on the analysis of the current legislation, the authors of the article analyze and characterize the fundamental principles of the court system, namely, territoriality, specialization and instance, as well as the components of the vertical of the judicial system, with a view to creating and operating an optimal system of higher specialized courts for resolving certain categories of cases. To this end, the author examines the issues of optimization of the structure of the judicial system of Ukraine in terms of expediency, proportional distribution of the workload and reduction of budgetary expenditures. The authors of the article analyze the possibility of using the existing resources of local general courts, together with the use of the existing human resources of the judicial system and the widespread introduction of new technical capabilities, ensuring citizens' access to the available electronic services, and moving away from the expediency of hearing cases in a particular city (a particular court building). In particular, the author analyzes and weighs the feasibility of maintaining them as courts of a separate specialization in the context of further judicial reform using the example of the economic courts vertical.

Keywords: structure of courts, access to justice, specialized courts, judicial system, participants of economic relations.

Постановка проблеми. Вже багато років судова система України перебуває у процесі постійного реформування та трансформації. Автори, які є суддями-практиками, здійснюють аналіз шляхів пошуку оптимальної структури ланок спеціалізованих судів у системі судоустрою. На прикладі аналізу теперішньої ситуації розмежування повноважень господарської та цивільної юрисдикції, у сукупності з наявністю законодавчої спорідненості норм матеріального права під час вирішення підвідомчих їм спорам, на погляд авторів статті, можливий варіант оптимізації в цій частині судової системи, об'єднання двох ланок юрисдикцій для досягнення головної мети суду, закріпленої в ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами недосконалості законодавства в частині підвідомчості господарських спорів присвячували свою увагу Н. О. Петренко. Розробкою та аналізом концепції реформування судової системи займалися С. О. Короєд, І. О. Кресіна, С. В. Прилуцький. Реформування господарської юстиції у контексті нових концепцій досліджував О. П. Подцерковний. Розробкою теоретичних та практичних питань судового захисту прав суб'єктів підприємництва займалися О. Р. Зельдіна, О. Г. Хроміля. Міжнародний досвід розбудови судової системи та її фінансування вивчали В. Чорнобук, Ю. А. Джепа.

Метою публікації є пошук шляхів оптимальної структури утворення ланок спеціалізованих судів у системі судоустрою, зокрема розглянуто вказану проблему на прикладі такої вертикалі спеціалізованих судів, як господарські, здійснено аналіз суперечностей, прогалин та неузгодженості законодавства, з метою оптимізації витрат на утримання судів у складних умовах військового стану для бюджету України, забезпечення ефективності та пропорційності навантаження під час їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вже більше десяти років судова система перебуває у процесі постійного реформування та пошуку оптимальної структури, але поки що така модель перебуває в процесі трансформації. Утримання судової системи здійснюється за рахунок бюджету України, тож, на нашу думку, для визначення структури судів як гарантів захисту прав всіх учасників суспільства та її змістовного наповнення пріоритетним є саме доступ до правосуддя, оптимізація витрат на утримання судів, ефективна діяльність.

Відповідно до ст. 125 Конституції України, судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [1].

Таким чином, єдина ланка спеціалізованих судів, які виокремлені в системі судоустрою Конституцією України, – це адміністративні суди, які є гарантією можливості захисту прав у сфері публічно-правових відносин.

Згідно з ч. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII встановлено, що суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [2]. Однак зазначеним законом не встановлено створення окремої вертикалі будь-якої юрисдикції.

Відповідно до ст. 17, яка регулює питання судоустрою Закону України «Про судоустрій та статус суддів», встановлюються основоположні принципи судоутворення, а саме: територіальність, спеціалізація та інстанційність, а також складові судової системи: місцеві, апеляційні суди та Верховний Суд як найвищий суд у системі судоустрою. Крім того, така стаття встановлює можливість створення та діяльності вищих спеціалізованих судів для окремих категорій справ.

Тож, сьогодні загальні складові та вертикалі судової системи окремо не виписані у будь-якому законодавчому акті, що дає змогу розглянути питання оптимальної структури судової системи України з точки зору доцільності, оптимального розподілу навантаження та скорочення витрат бюджетних коштів.

В Україні побудована та діє протягом тривалого часу окрема вертикаль господарських судів, які стали нащадками арбітражних судів.

Законом Української радянської соціалістичної республіки «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 року N 1142-XII було встановлено, що відповідно до Конституції Української РСР правосуддя в гос-

подарських відносинах здійснюється арбітражним судом. Арбітражний суд є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами [3].

Таким чином, арбітражні суди були створені саме для вирішення господарських спорів, які виникають між юридичними особами, державними та іншими органами.

Надалі до зазначеного закону неодноразово були внесені зміни, а Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» від 21 червня 2001 року №2538-III зазначені суди було фактично перейменовано у господарські, залишаючи за ними основні завдання: захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин; сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин; внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності [4]. Тож, у процесі запровадження цієї інституції, законодавець прагнув створити окрему судову вертикаль, яка забезпечувала би ефективний судовий захист учасникам господарських відносин.

До цього часу законодавство, яке регулює діяльність господарських судів, зазнало трансформації. Якщо дослідити поточну редакцію ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України, то завдання господарського судочинства також зазнали змін.

На цей час основним завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із господарською діяльністю, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави [5]. Водночас правом на звернення до господарського суду, відповідно до положень ч. 2 ст. 4 Господарського процесуального кодексу України, наділені юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування з метою захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та законних інтересів у справах, що згідно із законом належать до юрисдикції господарського суду, а також для вжиття передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням.

Таким чином, на шляху розвитку господарського судочинства коло осіб, які є учасниками процесу, та коло спорів, які підсудні цьому суду, було значно розширене, а право звернення до суду на цей час мають юридичні особи та фізичні особи – підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування.

Тож, сьогодні учасниками господарського процесу можуть бути не тільки суб'єкти підприємницької діяльності, а й фізичні особи у певних категоріях спорів.

З прийняттям Кодексу України щодо процедур банкрутства кількість категорій справ за участю фізичних осіб-громадян також суттєво розширилась, оскільки згідно з його ст. 7 було запроваджено спори, стороною в яких є боржник. Вказані спори господарський суд розглядає за правилами, передбаченими Господарським процесуальним кодексом України, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею. Господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), у межах цієї справи вирішує: всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про компенсування шкоди та / або збитків, завданих боржнику; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника [6].

З прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства фактично всі справи, у яких будь-якою стороною є особа-боржник, перейшли до господарської юрисдикції, ототожнив фактично функції господарських судів із загальними місцевими у багатьох категоріях спорів.

З одного боку, такі новації дали змогу акумулювати всі категорії справ в одному суді для ефективного просування процедури банкрутства, а з іншого – передали до провадження господарських судів «непрофільні» справи, що погіршило доступ пересічних громадян до правосуддя та можливості захистити їхні права.

Уникаючи непоміжованих схильностей до радикальних змін, вважаємо за доцільне зважити також таке.

За територіальним принципом господарські суди знаходяться винятково в обласних центрах, тож їхнє розташування не надає вільного доступу до них громадян без додаткових витрат.

Сьогодні процедури, які здійснюються у господарській вертикалі судів, часто дуже схожі з процедурами, застосованими в цивільному процесі, який відбувається у загальних судах (місцевих та апеляційних).

Відповідно до ст. 12 Господарського процесуального кодексу України, господарське судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного), що відповідає процедурам, закріпленим у статті 19 Цивільного процесуального кодексу України [7].

Згідно з ч. 1 ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України встановлено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Таким чином, на цей час господарський та цивільний процес здебільшого дуже схожі як за складом учасників, так і за процедурами. Основною відмінністю є спеціалізація господарських судів на розгляді спорів, які виникають у господарських відносинах. Головним нормативно-правовим актом, який направлений на їх регулювання, є Господарський кодекс України.

Ще в 09.09.2021 р. у Верховній Раді України було зареєстровано за № 6013 «Проект Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», згідно з яким, зокрема, пропонується припинити дію Господарського кодексу України. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що, окрім іншого, пропонується визнати його таким, що втратив чинність, оскільки положення Господарського кодексу України переважно не мають регулятивного ефекту, є декларативними за своїм змістом, а також суперечать іншим нормативно-правовим актам та загальним засадам цивільного законодавства [8].

Щодо цього законопроекту точиться жваве обговорення як у науковій, так і в суддівській спільноті. На нашу думку, у більшості питань Господарський кодекс України має бланкетні норми, тож його доцільність як окремого кодифікованого нормативного акта викликає більше питань, ніж відповідей.

Щодо господарських судів як окремої ланки судової системи, вважаємо за доречне звернути увагу на рух реформ у судовій системі у бік звуження предметної підсудності цих судів, що додатково має призвести до зменшення навантаження на суддів.

З урахуванням наявного на цей час навантаження, доцільність утримання господарських судів як окремої спеціалізації своєчасно та обґрунтовано зважається законодавцями та науковцями у контексті подальших реформ.

Судовою реформою 2016 р. було створено Вищий суд з питань інтелектуальної власності (ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), який діє як суд першої та апеляційної інстанції з відповідних питань. Зазначений суд було фактично створено Указом Президента України від 29 вересня 2017 р. № 299/2017, однак сьогодні конкурсні процедури щодо добору суддів ще тривають. Запуск роботи цього спеціалізованого суду має прибрати підсудні йому категорії справ з господарських судів та знизити кількість справ, які перебувають у їх провадженні.

Таким чином, вже запущені процедури сприятимуть подальшому зниженню кількості справ, які розглядаються в господарських судах, та, відповідно, зменшенню навантаження на суддів.

Проте сьогодні є суттєва різниця у середньому рівні навантаження на одного суддю місцевого господарського та на одного суддю місцевого загального суду (місцевого суду) у напрямі значно більшого навантаження останніх.

Зокрема, за даними Ради Суддів України щодо орієнтовної нормативної чисельності суддів господарських судів та загальних місцевих судів за 9 місяців 2023 р. можна зробити висновок, що спостерігається різниця більш ніж у два рази у кількості матеріалів, що надходять на розгляд останніх. Зокрема, за 9 місяців 2023 р. на розгляд місцевих загальних судів надійшло 2 201 856 справ та матеріалів, водночас кількість суддів відповідно до рішення Вищої Ради правосуддя становить – 3 823, відповідно на 1 суддю місцевого суду припадало – 576 матеріалів, а на розгляд господарських судів за той самий період часу надійшло справ та матеріалів у кількості – 134 831, при цьому чисельність суддів відповідно до рішення Вищої Ради правосуддя становить – 593, а отже, на 1 суддю господарського суду припадало – 227 матеріалів [9].

Концепція, запропонована Дослідницькою службою Верховної Ради, що створена в 2022 р., пропонує ліквідувати господарські суди першої та другої інстанції, залишивши Касаційний господарський суд при Верховному Суді та запровадивши внутрішню спеціалізацію суддів місцевих судів за секціями з

розгляду господарських справ, поряд із секціями з розгляду кримінальних справ, цивільних справ, справ про адміністративні правопорушення, справ з питань інтелектуальної власності [10].

Заслужують на увагу та обговорення запропоноване в Концепції «утворення судів першої інстанції за принципом «єдиного вікна», які розглядатимуть: цивільні, кримінальні, господарські справи, справи з питань інтелектуальної власності та справи про адміністративні правопорушення».

Можливість доступу громадян та інших осіб (у т. ч. суб'єктів підприємницької діяльності, органів місцевого самоврядування, державних органів тощо) до правосуддя є пріоритетом правової держави. Будь-який можливий вплив на це потрібно враховувати під час запровадження інноваційних процесів та реформ. Сьогодні реформування роботи судів відбувається, зокрема, шляхом діджиталізації, тому внаслідок таких процесів доцільність територіальної підсудності найближчим часом може бути знівельована. Проте під час модернізації судової системи ми маємо пам'ятати про найбільш незахищені верстви населення, які не мають фінансової можливості долучитись до процесів цифровізації, позбавлені можливості брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції чи нести додаткові витрати на подорож до обласного центру – місця розташування суду. Вони також є громадянами України, водночас держава має забезпечити їх право на захист своїх прав та інтересів у суді. У такому аспекті суди загальної юрисдикції мають найближче розташування до учасників процесів як споживачів судових послуг, тому можуть забезпечити належний доступ громадян до правосуддя, у т. ч. для фізичних осіб, які із запровадженням новацій стали учасниками процесів у господарських судах.

Висновки. Подальше реформування судової системи, пошук оптимальної моделі судоустрою, необхідність оптимізації витрат на утримання судів в умовах воєнного стану, обов'язок держави забезпечити доступ громадян до правосуддя можуть привести не тільки до об'єднання судів (на виконання запроваджені реформи адміністративно-територіального устрою), а й до об'єднання юрисдикцій (зокрема, об'єднання господарських судів із загальними місцевими судами). Подібні новації можуть надати можливість ефективно використовувати суддівський ресурс, вирівняти навантаження на суддів та раціонально використовувати бюджетні кошти. Право кожного на справедливий суд є непорушним та має забезпечуватись державою, тож доступ громадян до правосуддя та отримання належних судових послуг – це основа будь-якої правової держави. Загальні місцеві суди найбільш наближені до громадян, тож можуть виконати таке завдання. Під час формування нової мапи судів та визначення загальної системи судоустрою в Україні, на наш погляд, держава має максимально використати наявний ресурс місцевих загальних судів, посиливши їх кадровим потенціалом судової системи, зокрема інших юрисдикцій. Водночас із запровадженням нових технічних можливостей, які надають змогу позбутися обов'язковості присутності громадян безпосередньо у залі суду, забезпечення територіального принципу розташування судів може бути використано для доступу громадян до наявних електронних сервісів, а не до розгляду справ у певному місці (суді), що може зневільювати будь-які корупційні ризики, розвантажити приміщення судів, прискорити строки розгляду справ та загалом надати позитивний ефект у розвитку України як правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.11.2023)
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.11.2023)
3. Про арбітражний суд : Закон Української радянської соціалістичної республіки від 4 червня 1991 року № 1142-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-12#Text> (дата звернення: 22.11.2023)
4. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» : Закон України від 21 червня 2001 року № 2538-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2538-14#Text> (дата звернення: 22.01.2024)
5. Господарський процесуальний кодекс України 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 22.11.2023)
6. Кодекс України з процедур банкрутства 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 22.11.2023)
7. Цивільний процесуальний кодекс України 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 12.11.2023)
8. Проект Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період за № 6013. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu->

pro-osoblivosti-regulyuvannya-pidpriemnitskoi-diyalnosti-okremikh-vidiv-yuridichnikh-osib-ta-ikh-obednan-u-perekhidniy-period (дата звернення: 09.11.2023)

9. Офіційний сайт Ради Суддів України. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/109> (дата звернення: 18.11.2023)
10. Концепція реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя Дослідницької служби Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/law_judic_activ/concept_rz-pravsud/73711.html (дата звернення: 20.11.2023).

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. *Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII [Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges»]* (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian]
3. *Zakon Ukrainiskoi radianskoi sotsialistychnoi respubliki «Pro arbitrazhnyi sud» vid 4 chervnia 1991 roku N 1142-XII [Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic «On Arbitration Court»]* (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-12#Text> [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro arbitrazhnyi sud» vid 21 chervnia 2001 roku №2538-III [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On Arbitration Court»]*. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2538-14#Text> [in Ukrainian]
5. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 1798-XII [Commercial Procedure Code of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian]
6. *Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva 2597-VIII [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]*. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> [in Ukrainian]
7. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian]
8. «Proekt Zakonu pro osoblyvosti rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti okremykh vydiv yurydychnykh osib ta yikh obednan u perekhidnyi period» za № 6013 [«Draft Law on Peculiarities of Regulation of Entrepreneurial Activity of Certain Types of Legal Entities and Their Associations in the Transition Period»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-osoblivosti-regulyuvannya-pidpriemnitskoi-diyalnosti-okremikh-vidivyuridichnikh-osib-ta-ikh-obednan-u-perekhidniy-period> [in Ukrainian]
9. Ofitsiynyi sait Rady Suddiv Ukrainy [Official website of the Council of Judges of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://rsu.gov.ua/ua/documents/109> [in Ukrainian]
10. *Kontseptsiia reformuvannya systemy sudiv iz metoiu pokrashchennia dostupu do pravosuddia Doslidnytskoi sluzhby Verkhovnoi Rady Ukrainy [Concept of reforming the court system to improve access to justice by the Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/law_judic_activ/concept_rz-pravsud/73711.html [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 02.12.2023

Ірина Заневська,

аспірантка Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9693-6799>

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА ІННОВАЦІЙ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

В умовах євроінтеграційних процесів медична сфера, зокрема питання лікарських засобів та інноваційних медичних технологій, відіграє важливу роль у суспільних відносинах. Сьогодні важливо щоб забезпечення якісними та ефективними ліками відбувалось у правових рамках та чітко визначалось чинним законодавством України і міжнародно-правовими актами, адже це є одним із пріоритетних питань у сфері охорони здоров'я та життя населення України та інших держав.

Міжнародна організація економічної співпраці та розвитку зазначила, що застосування інноваційних медичних технологій та новітніх лікарських засобів протягом останніх років, стимулювало прогрес у лікуванні багатьох захворювань та продовжило життя людей в європейських країнах на 73%. Вступ України до Світової організації торгівлі та підписання Угоди з Європейським Союзом вимагає від держави забезпечення балансу між інтересами виробників лікарських засобів, інновацій та їх споживачів.

У сучасному міжнародно-правовому просторі відсутнє єдине визначення поняття «лікарський засіб» та «інновація у медицині», що перешкоджає належному обміну інформацією та правовому регулюванню цього питання у законодавствах різних держав світу. Тому важливим і актуальним є питання визначення поняття і змісту лікарських засобів та медичних інновацій для забезпечення охорони права інтелектуальної власності у цій галузі, створення єдиної нормативно-правової бази даних, що сприятиме уніфікації процедури патентування, ліцензування та реєстрації лікарських засобів, ефективній взаємодії уповноважених органів влади у боротьбі із розповсюдженням фальсифікованих та неякісних лікарських засобів, підробок та інших порушень і зловживань у цій сфері.

Мета статті – аналіз наявних у вітчизняному, зарубіжному законодавстві, у міжнародно-правових актах визначень поняття і сутності «лікарського засобу» та «інноваційних технологій у сфері медицини» з метою уніфікації понять, віднайдення найбільш коректного визнання, що відповідало та розкривало сутність та основний зміст даних понять.

Ключові слова: міжнародно-правове визначення, лікарський засіб, інновація, медицина, фармацевтика, інноваційні технології.

Zanevska I. V.

National and international legal definition of medicinal products and innovations in the medical field

In the conditions of European integration processes, the medical field, in particular the issue of medicines and innovative medical technologies, plays an important role in social relations. In our time, it is important that the provision of high-quality and effective medicines takes place within the legal framework and is clearly defined by the current legislation of Ukraine and international legal acts, because this is one of the priority issues in the field of health and life protection of the population of Ukraine and other countries.

The International Organization for Economic Cooperation and Development noted that the use of innovative medical technologies and the latest medicines in recent years stimulated progress in the treatment of many diseases and extended people's lives in European countries by 73%. Ukraine's accession to the World Trade Organization and the signing of the Agreement with the European Union require the state to ensure a balance between the interests of drug manufacturers, innovations and their consumers.

In the modern international legal space, there is no single definition of the concept of «medicine» and «innovation in medicine», which prevents the proper exchange of information and legal regulation of this issue in the legislation of various countries of the world. Therefore, it is important and urgent to determine the concept and content of medicinal products and medical innovations in order to ensure the protection of intellectual property rights in this field, the creation of a single regulatory and legal database that will contribute to the unification of the procedure for patenting, licensing and registration of medicinal products, effective interaction of authorized authorities in the fight against the distribution of falsified and low-quality medicines, counterfeits and other violations and abuses in this area.

The purpose of the article is to analyze existing definitions of the concept and essence of «medicine» and

«innovative technologies in the field of medicine» in domestic and foreign legislation, as well as in international legal acts, with the aim of unifying the concepts, finding the most correct recognition that corresponds to and reveals the essence and main content given concepts.

Keywords: *international legal definition, medicinal product, innovation, medicine, pharmaceuticals, innovative technologies.*

Постановка проблеми. Створення й застосування інноваційних технологій та новітніх лікарських засобів сприяє конкурентоздатності медичної сфери економіки держави. Для стимулювання фундаментальних досліджень з метою розробки медичних інновацій необхідні не лише економічні заходи, а й відповідна правова база. Важливо врегулювати порядок створення лікарських засобів, їх патентування, реєстрацію, розробити пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Саме тому важливо з'ясувати поняття, сутність, ознаки лікарського засобу (далі – ЛЗ) та інновацій у медичній сфері, особливості їх правового визначення як у законодавстві України, так і в міжнародно-правових актах, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення поняття та змісту ЛЗ розробляли не лише представники права, а й фахівці в галузі охорони здоров'я та економіки. Визначення поняття «інноваційний лікарський засіб» знаходимо у працях Є. О. Вольської, І. С. Вороніної, Т. Ю. Дельвіг-Каменської, О. Ю. Кашинцевої, І. А. Кіриченко, Н. С. Клунок, Е. О. Коржавих, З. М. Мнушко, Л. В. Мошкової, В. М. Пашкова та ін.

Правовим проблемам створення та забезпечення доступу до ЛЗ присвячені опубліковані у зарубіжних виданнях праці С. Воглер (S. Vogler), О. Гургула (O. Gurgula), М. Кастілс (M. Casteels), К. Кореа (C. Correa), К. Паувелс (K. Pauwels), С. Сімонс (S. Simoons), С. Флін (S. Flynn), І. Хус (I. Huys), у вітчизняних – С. Кондратюка, К. Москаленко, О. Орлюк, В. Селіваненка, М. Трофименка та ін.

Мета статті – аналіз наявних у вітчизняному, зарубіжному законодавстві, у міжнародно-правових актах визначень поняття і сутності «лікарського засобу» та «інноваційних технологій у сфері медицини» з метою уніфікації понять, віднайдення найбільш коректного визначення, що відповідало та детально розкривало б сутність та основних зміст цих понять.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лікарський засіб (ЛЗ) визначається законодавством України «як будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох активних фармацевтичних інгредієнтів та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань» (Закон України «Про лікарські засоби») [1].

Згідно з пп. 36 п. 1 р. II Порядку № 426 оригінальний (інноваційний) ЛЗ – «це лікарський засіб, що був уперше у світі зареєстрований на основі повного комплексу документів щодо його якості, безпеки та ефективності (повної реєстраційної інформації)» [2].

Як вважає І. С. Вороніна, «інноваційним лікарським засобом є лікарський засіб, що був уперше у світі зареєстрований на основі повного реєстраційного досьє (повного комплексу документів щодо його ефективності, безпеки та якості) та має патентний захист активних компонентів на певний період часу» [3]. Такі ЛЗ повинні розробляти учасники інноваційної системи, що створюють лікарські засоби. Отож, «інноваційний продукт» у галузі фармацевтики містить два елементи – оригінальну формулу (захищену патентом на винахід) і маркетингову інновацію.

Отож, науковці, як правило називають такі ознаки інноваційних ЛЗ:

1) на цей ЛЗ вперше у світі було видано дозвіл у вигляді документа (реєстраційного посвідчення, торгової ліцензії тощо);

2) за результатами досліджень ЛЗ на нього було складено реєстраційне досьє, що характеризує його у повній формі.

Доктринальне визначення інноваційного лікарського засобу, запропоноване І. С. Вороніною, відрізняється від попередніх термінів особливою вказівкою про патентний захист компонентів лікарського засобу на відповідний період часу.

Окрім того, для характеристики сутності та відмінностей інноваційного ЛЗ від інших видів ЛЗ необхідно визначити його відмінності від генеричного лікарського засобу.

Як зазначає М. Я. Головенко, «інноваційні – це ліки, що вперше отримали дозвіл на маркетинг на підставі документів, які підтверджують їхню ефективність, безпеку та якість. Генеричні – ліки, що є взаємозамінними з інноваційним препаратом, виробляються без ліцензії від компанії-розробника і реалізуються після закінчення терміну дії патенту чи інших виключних прав» [4].

Згідно із пп. 11 п. 1 Порядку № 426, «генеричний лікарський засіб (генерик) – це лікарський засіб такого самого якісного й кількісного складу діючих речовин і такої самої лікарської форми, як і референтний лікарський засіб, біоеквівалентність якого з референтним лікарським засобом було продемонстровано належними дослідженнями біодоступності» [2].

Варто зазначити, що відповідно до ст. 9 Закону України «Про лікарські засоби» після реєстрації оригінального ЛЗ забороняється протягом п'яти років реєстрація лікарських засобів, що містять таку саму діючу речовину [1]. Отож, генерики можуть бути зареєстровані тільки після того, як мине 5 років після першої реєстрації оригінального (інноваційного) лікарського засобу.

Як передбачено у пп. 52 п. 1 Порядку № 426: «референтний лікарський засіб – це лікарський засіб, з яким порівнюється досліджуваний лікарський засіб і який є, насамперед, оригінальним (інноваційним) лікарським засобом з доведеними ефективністю, безпекою та якістю» [2].

Таким чином, з огляду на вищенаведені трактування робимо висновок, що інноваційний лікарський засіб – такий ЛЗ, який вперше у світі зареєстровано з повним досьє щодо його безпеки та ефективності, а також якості. З ним уже має порівнюватися генеричний ЛЗ.

Термін «оригінальний лікарський засіб» часто замінюють терміном «брендовий лікарський засіб». Але ці поняття взагалі не тотожні. Як зазначає С. Ю. Штриголь, «брендом виступає ментальна конструкція, що складається з назви, логотипу та інших візуальних елементів, що становлять дизайн і дають змогу виділити конкретний продукт серед інших, а також репутація цього продукту в споживачів, завдяки якій вони надають йому перевагу. Отже, це своєрідна сукупність об'єктів авторського права, товарного знака, фірмового найменування й специфічних властивостей продукту. Отже, брендом може бути не тільки оригінальний, а й генеричний препарат» [5].

Варто зазначити, що одним із напрямів інноваційної діяльності в фармацевтичній промисловості виступає створення інноваційних ЛЗ, проведення їхніх досліджень і подальша реєстрація та промислове виробництво. Зауважимо, що сьогодні правовий статус розробників ЛЗ потребує свого відповідного визначення у нормах чинного законодавства.

Процес створення ЛЗ врегульований законодавством. Зокрема, у Законі України «Про лікарські засоби» встановлені основні правові засади створення ЛЗ, проведення їх доклінічних та клінічних випробувань, порядок їх державної реєстрації. У Законі України «Про інноваційну діяльність» визначено вимоги до інноваційних проектів та особливості їх державної реєстрації. Відповідно до цього Закону, «інноваційний проект – це комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів, у тому числі інвестиційних, щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції» [6]. У ст. 13 зазначеного Закону України передбачено вимоги щодо державної реєстрації будь-яких інноваційних проектів. Оскільки створення нового ЛЗ за своєю сутністю є проектом інноваційним, то його потрібно зареєструвати у встановленому законом порядку.

На думку І. А. Кіриченко, «існують дві системи набуття прав на лікарський засіб: відповідно до норм законодавства про лікарські засоби (державна реєстрація лікарських засобів МОЗ України на основі позитивного результату їх спеціалізованої оцінки Державним фармакологічним центром МОЗ України) та згідно з нормами законодавства з інтелектуальної власності (реєстрація певних «фармацевтичних» ОІВ у Державному департаменті інтелектуальної власності МОН України на основі результату експертизи Укрпатенту)» [7].

Вперше визначення «терапевтична інновація» запропоновано у 2001 р. на зустрічі Міжнародного Товариства Лікарських Бюлетенів (International Society of Drug Bulletins (ISDB)), де проголошено, що поняття «інноваційний ЛЗ» у контексті фармацевтичної галузі може бути на основі таких підходів:

- 1) комерційний: інновація – це нові речовини, нові складі ЛЗ, нові показання до застосування, нові методи лікування, які вперше надійшли на ринок;
- 2) технологічний: під інновацією розуміють застосування біотехнологій у виробництві ЛЗ чи впровадження нової системи надходження лікарської речовини (наприклад, спреї), або вибір ізомеру чи метаболіту для виробничого процесу;
- 3) терапевтичний: під інновацією розуміють переваги нового способу у лікуванні, якщо порівняти з наявними [8].

Федеральне управління США із контролю за харчовими продуктами та лікарськими засобами (FDA's Center for Drug Evaluation and Research (CDER)) поняття інноваційного ЛЗ розкриває через визначення поняття генеричного ЛЗ: «генеричний лікарський засіб – це такий лікарський засіб, який співпадає із інноваційним лікарським засобом у дозі, силі дії, способі застосування, якості, показаннях до застосу-

вання та зовнішніх характеристиках» [9]. Для реєстрації ЛЗ в США FDA відносить його до однієї із 3 груп: «Р», «S» чи «O». До групи «Р» («priority review drug») належать ЛЗ відповідно до критеріїв їх інноваційності, які відрізняються від критеріїв, що прийняті у країнах ЄС.

Аналіз міжнародно-правових норм дав змогу виявити певні критерії віднесення ЛЗ до інноваційного:

– ЛЗ, розроблені за допомогою нового біотехнологічного процесу, що є, як вважає агентство ЕМА (Європейське медичне агентство), інновацією;

– ЛЗ, удосконалені за допомогою застосування певних нових засобів доставки та є значною інновацією;

– ЛЗ, які отримані із крові чи із плазми людини;

– ЛЗ, які базуються на радіоізотопах, якщо це представляє хороший та значний терапевтичний інтерес;

– ЛЗ, для виробництва яких продемонстровано значні технічні переваги;

– ЛЗ, що містить у своєму складі нову активну речовину, що з моменту набуття чинності правил ще не була зареєстрована в жодній країні ЄС [9].

Відповідно до визначених норм FDA, суттєві покращення ЛЗ можуть бути продемонстровані:

«1) доказами підвищення ефективності в лікуванні, профілактиці та діагностиці захворювань;

2) підтвердженням ефективності та безпечності під час застосування у новій групі (субпопуляції) пацієнтів;

3) зникненню або суттєвим зменшенню ускладнень протягом курсу лікування;

4) задокументованим підвищенням комплаєнсу пацієнта» [9].

Зазначене дає змогу констатувати той факт, що критерії інноваційності ЛЗ в країнах ЄС взаємопов'язані скоріше із промислово-виробничими характеристиками ЛЗ, тоді а в США вони засновані на оцінці лікувальної цінності.

Аналіз чинного законодавства України показує його фрагментарність і неузгодженість з міжнародними стандартами щодо ознак поняття «інноваційний лікарський засіб», а також нормативного визначення цього терміна. Так, у ч. 11 ст. 9 Закону «Про лікарські засоби» розкрито поняття та зміст референтного / оригінального ЛЗ через його властивість – наявність реєстраційної інформації: якщо ЛЗ «зареєстрований на підставі поданої в повному обсязі (повної) реєстраційної інформації, то він розглядається як референтний / оригінальний лікарський засіб» [1].

Висновки. Як бачимо, аналіз правової інформації щодо визначення понять «лікарський засіб», «референтний лікарський засіб», «медичний виріб», «оригінальний (інноваційний ЛЗ)» у нормах Закону України «Про лікарські засоби» та Директиви 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 06 листопада 2001 року «Про кодекс спільноти відносно лікарських препаратів, призначених для застосування людьми», вказує на наявність розбіжностей правового змісту, які стосуються сутності основних понять щодо об'єктів права інтелектуальної власності на ЛЗ. Окрім того, встановлено невідповідність українського законодавства нормам ЄС, що стало підставою для певних законодавчих прогалин, які утворюють можливості для різних правопорушень, зокрема таких, як фальсифікація ліків, контрафактна фармацевтична продукція, корупційна схема в медичних установах та закладах, патентний тролінг тощо.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що безуспішний процес імплементації правових норм ЄС у сфері охорони прав ІВ на ЛЗ у національне законодавство, полягає у хаотичному внесенні певних змін до нормативно-правової бази України і нечіткому визначенні повноважень, які делеговані КМУ та МОЗ України, що призвело до непотрібного законодавчого нагромадження і що блокує механізм правового регулювання у цій галузі.

З огляду на це пропонуємо кілька заходів, які дають змогу якісно та послідовно впровадити реформи. Зокрема, у сфері охорони здоров'я з гармонізацією законодавства України із правовими нормами та стандартами, що діють в ЄС. Зокрема, необхідно внести зміни до чинного Закону України «Про лікарські засоби» у сфері визначення поняття «інноваційний ЛЗ» із метою доповнення термінології Закону. Інноваційний лікарський засіб можна подати як ЛЗ, що був зареєстрований уперше у світі на основі реєстраційного досьє (повного комплексу документів, який підтверджує його безпеку, якість та ефективність) і має патентний захист основних активних компонентів, формул, методів та способів його створення і використання. Також варто зазначити, що правова класифікація інноваційних ЛЗ має певні особливості, якщо порівняти з медичною класифікацією, тому потребує узгодження спеціальних термінів із чинною законодавчою базою України, гармонізацією її із нормами, положеннями ЄС та міжнародно-правовими стандартами.

Як бачимо, вирішення завдань нормативної бази щодо виготовлення та обігу лікарських засобів, забезпечення їхньої ефективності та безпеки сприятимуть покращенню механізмів регулювання охорони прав інтелектуальної власності на лікарські засоби, підвищенню прозорості фармацевтичного ринку та відповідальності його учасників у сфері створення та застосування якісних ЛЗ.

Список використаних джерел

1. Про лікарські засоби : Закон України від 4 квітня 1996 року № 123/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
2. Порядок проведення експертизи реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), а також експертизи матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення: затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 серпня 2005 р. № 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1069-05#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
3. Вороніна І. С. Правова характеристика інноваційних лікарських засобів. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 49–54.
4. Головенко М. Я. «Філософія» фармацевтичних інновацій. *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 3. С. 59–66.
5. Штриголь С. Ю. Оригінальні та генеричні лікарські засоби URL: http://www.researchgate.net/profile/Olga_Tovchiga/publication/236117563_BRAND_AND_GENERIC_DRUGS/links/0c9605161a7d4b9535000000.pdf (дата звернення: 27.11.2023).
6. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 25.11.2023).
7. Кіриченко І. Обсяг і зміст прав на об'єкти інтелектуальної власності в галузі фармацевтики, специфічні аспекти захисту прав (2006) URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2428> (дата звернення: 25.11.2023).
8. International Society of Drug Bulletins. ISDB Declaration on therapeutic advance in the use of medicines. Paris, France: International Society of Drug Bulletins; 2001. URL: <http://www.isdbweb.org/documents/uploads/Declaration/ISDB-decl-english.pdf> (дата звернення: 27.11.2023).
9. Govin Permanand EU Pharmaceutical Regulation: The Politics of Policy-Making. Manchester University Press, 2006. 264 p.
10. Вішар Ю. Ю. Законодавчий еkleктизм у охороні прав на інтелектуальний лікпродукт. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 254–262.

References

1. *Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy vid 4 kvitnia 1996 roku № 123/96-VR v redaktsii vid 13 lystopada 2021 roku [On Medicinal Products: Law of Ukraine of April 4, 1996 № 123/96-VR, as amended on November 13, 2021]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. *Poriadok provedennia ekspertyzy reiestratsiinykh materialiv na likarski zasoby, shcho podaiutsia na derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu), a takozh ekspertyzy materialiv pro vnesennia zmin do reiestratsiinykh materialiv protiahom dii reiestratsiinoho posvidchennia: zatverdzhenyi nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 26 serpnia 2005 r. № 426 [Procedure for examination of registration materials for medicinal products submitted for state registration (re-registration), as well as examination of materials on making changes to registration materials during the validity of the registration certificate: approved by order of the Ministry of Health of Ukraine dated August 26, 2005 № 426]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1069-05#Text> [in Ukrainian]
3. Voronina, I. S. (2015). Pravova kharakterystyka innovatsiinykh likarskykh zasobiv [Legal characteristics of innovative medicinal products]. *Pravo ta innovatsii - Law and innovation*, 2 (10), 49-54 [in Ukrainian]
4. Holovenko, M. Ya. (2012). «Filosofii» farmatsevtichnykh innovatsii [«Philosophy» of pharmaceutical innovations]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 59-66 [in Ukrainian]
5. Shtryhol, S. Yu. *Oryhinalni ta henerychni likarski zasoby [Original and generic drugs]*. Retrieved from: http://www.researchgate.net/profile/Olga_Tovchiga/publication/236117563_BRAND_AND_GENERIC_DRUGS/links/0c9605161a7d4b9535000000.pdf [in Ukrainian]

6. *Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2002 roku № 40-IV [On innovative activity: Law of Ukraine dated July 4, 2002 № 40-IV]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian]
7. Kirychenko, I. (2006). *Obsiah i zmist prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti v haluzi farmatsevyky, spetsyfichni aspekty zakhystu prav [The scope and content of intellectual property rights in the pharmaceutical, specific aspects of protecting rights]*. Retrieved from <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2428> [in Ukrainian]
8. International Society of Drug Bulletins (2001). ISDB Declaration on therapeutic advance in the use of medicines. Paris, France: *International Society of Drug Bulletins*. Retrieved from <http://www.isdbweb.org/documents/uploads/Declaration/ISDB-decl-english.pdf> [in English]
9. Govin Permanand (2006). *EU Pharmaceutical Regulation: The Politics of Policy-Making*. Manchester University Press [in English]
10. Vishar, Yu. Yu. (2019). *Zakonodavchyi eklektyzm u okhoroni prav na intelektualnyi likprodukt [Legislative eclecticism in the protection of rights to an intellectual medicinal product]*. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 254-262[in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023

Nataliia Chudyk,

*Doctor in Law, Head of the Theory of Law and
Constitutionalism Department, West Ukrainian
National University*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0649-2715>

KEY AREAS FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL SELECTION OF JUDGES IN UKRAINE

The article analyses and suggests the main directions of improvement of professional selection of judges in Ukraine.

It is proved that the main directions of improvement of the procedure of appointment and selection of judges in Ukraine can be applied comprehensively or refer to individual elements of its mechanism. As a result of the scientific analysis of the international experience in improving the procedure of appointing judges and the general approach to the reform of the judicial system in Ukraine, the following recommendations are made: to establish the independence of the judiciary from any political influence; to ensure transparency and maximum publicity of the judicial selection process; to establish a clear, specific, professional standard for judges, which should specify and define the necessary skills, knowledge and moral qualities, experience, which are mandatory for candidates for the position of judge; taking into account best international practices, provide professional training for candidates for the judiciary, including internships and training programmes; ensure compliance with the principle of non-discrimination among judges, as well as in the High Judicial Council and the High Qualification Commission of Judges of Ukraine; take clear and concrete anti-corruption measures leading to the introduction of mechanisms for vetting candidates for the absence of corrupt links; provide legal guarantees for the establishment of objective and independent judicial bodies; monitoring and evaluation of the quality of judges' work on an ongoing basis to ensure that the judicial system functions at a high level; involvement of international organisations and experts in the process of selecting judges, which will help to introduce international standards and best practices into the judicial system of Ukraine.

Keywords: *judiciary, court, justice, authority of the judiciary, judge, selection of candidates for the position of judge, ethical standards of judicial conduct, appointment of judges, judicial reform, lustration, competence, integrity, efficiency of the justice system, competition for the position of judge, professional training of judges.*

Чудик Н.

Основні напрями вдосконалення професійного добору суддів в Україні

У статті здійснено аналіз та запропоновано основні напрями вдосконалення професійного добору суддів в Україні.

Доведено, що основні напрями вдосконалення процедури призначення та добору суддів в Україні можуть застосовуватися комплексно або стосуватися окремих елементів його механізму. В результаті проведеного наукового аналізу міжнародного досвіду удосконалення процедури призначення суддів та загального підходу до реформування судової системи в Україні, надано наступні рекомендації: встановлення незалежності суддівського корпусу від будь-якого політичного впливу; забезпечення прозорості та максимальної публічності процесу відбору суддів; встановлення чіткого, конкретного, професійного стандарту для суддів, який має передбачати та визначати необхідні навички, знання та моральні якості, досвід, що є обов'язковими для кандидата на посаду судді, а також з огляду на науково-технічний прогрес постійне удосконалення даних вимог; оскільки фізичні та психологічні здібності кандидатів, безпосередньо впливають на їх здатність виконувати суддівські обов'язки тому потрібно здійснювати належну їх оцінку; з огляду на найкращі світові практики здійснити професійне забезпечення підготовки для кандидатів на посаду судді, включаючи стажування та навчальні програми; забезпечення дотримання принципу дискримінації серед суддів, а також Вищій раді правосуддя та у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України; впровадження чітких та конкретних антикорупційних заходів, в результаті застосування яких будуть впроваджені механізми перевірки кандидатів на відсутність будь-яких корупційних зв'язків; нормативно-правові гарантії створення об'єктивних та незалежних комісій з добору суддів, участь в яких будуть брати представники громадськості та інші експерти з різних сфер життя; проведення на постійній основі моніторингу та оцінки якості роботи суддів, задля здійснення забезпечення функціонування судової системи на високому рівні; залучення міжнародних організацій та експертів до про-

цесу добору суддів, завдяки чому відбудеться впровадження міжнародних стандартів та найкращих світових практик у судову систему України.

Ключові слова: *судова влада, суд, правосуддя, авторитет судової влади, суддя, добір кандидатів на посаду судді, етичні стандарти поведінки судді, призначення на посаду судді, судова реформа, очищення влади, компетентність, добросовісність, ефективність системи правосуддя, конкурс на посаду судді, професійна підготовка суддів.*

Statement of the problem. The study of international and European standards for the selection and appointment of judges, as well as the analysis of experiences with the selection of judges in foreign countries, demonstrates the importance of this procedure for the formation of an independent, objective and competent judiciary. Awareness of the value of European standards in the judiciary has been mentioned in many national legal acts, legal doctrines, etc., as it can help Ukraine to become a strong, independent, democratic country that successfully fights corruption in the judiciary, strengthens the foundations of the rule of law, ensures fair trials and legitimate court decisions. Adhering to international and European standards in the selection and appointment of judges will not only allow us to implement best practices and standards to improve the efficiency and reliability of the judicial system, but will also once again demonstrate our commitment to shared values and support for international cooperation and relations with the EU.

The state of research of the problem. The following experts were involved in the study of certain issues of personnel processes in the judiciary M.I. Chycherska, V.A. Goshovska, L.D. Olifirenko, T.M. Viktor, T.E. Kahanovska, M.G. Melnyk and others. However, scholars have not developed a comprehensive view of the system of competitive procedures in the judiciary.

Presentation of the main research material. Analysis of the experience of foreign countries shows that the selection and appointment of judges must comply with certain rules of national legislation and international standards. This suggests that the most important component of administrative and legal support for the professional selection of judges in Ukraine is high-quality legislation in line with international principles of judicial selection. Another important component is the issue of commissions established and empowered to conduct the competition and selection of candidates for judicial positions. International and national legislation prescribe requirements for the members of such commissions, as it is quite logical that they should be composed of both representatives of the judiciary and other competent members (these may be experienced lawyers, members of the public, etc.). An analysis of the rules of foreign countries on the selection of judges shows that it is important that the members of the selection commission are Judges were competent and professional and therefore able to assess judicial candidates in a fair, impartial and professional manner. In order to ensure full transparency and publicity of the judicial selection process, it is important to establish clear selection criteria that reflect the rules of international and European standards and ensure compliance with the ethical norms and standards of conduct of judges (the provisions used to determine the suitability of candidates for judicial positions, the procedure for conducting the competition, interviews, assessments and other selection procedures should be clearly defined). Last but not least, and perhaps no less important for ensuring fairness in the judiciary, is the establishment of rules to ensure continuous monitoring and evaluation of the quality of judges' work after their appointment.

Thus, the administrative and legal support for the professional selection of judges in Ukraine should be understood as a comprehensive system of legal and organisational measures and procedures regulating the process of selection and appointment of judges in order to ensure their independence, objectivity, high qualification and moral integrity. It is the specific procedure for the election or appointment and dismissal of judges that serves as a reliable basis for ensuring the independence of judges and the judiciary as a whole. The European Court of Human Rights has repeatedly noted this when considering the issue of fair trial, pointing out that the manner in which the members of such a body are appointed, the determination of their term of office and the existence of guarantees against external pressure affect the perception of such a court as independent [1]. A similar provision is also contained in the national legislation on the procedure for the selection of judges, which provides that the independence of a judge is ensured by a special procedure for his or her appointment, prosecution, dismissal and termination of his or her powers (Part 5 of Article 48 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges») [2].

After the amendments to Article 128 of the Constitution of Ukraine, which provided for the appointment of a professional judge for a 5-year term by the President of Ukraine, and all other judges (except for judges of the Constitutional Court of Ukraine) were elected by the Verkhovna Rada of Ukraine for life [3], the procedure for appointment of judges was significantly simplified and brought closer to European standards. Today, Article 128 of the Constitution of Ukraine provides that the appointment of judges is made by the President of Ukraine upon

the proposal of the High Council of Justice in accordance with the procedure established by law [4]. The Opinion of the Venice Commission of 15 June 2013 stated that in order to limit political influence and party pressure on the judiciary, judges should be appointed by the President on the basis of a proposal from the High Council of Justice [5]. Such changes are related to the need to comply with the rules of selection of judges provided for by international and, in particular, European standards, as well as detailed study and adoption of positive experience of European countries [6, p. 49].

Formally, the procedure of selection and appointment of judges in Ukraine meets the requirements of international and European standards. Article 80 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» stipulates that the very stage of appointment of a judge by the President of Ukraine is basically formal, based on the possibility of appointing judges to positions upon the proposal of the High Council of Justice, without verifying the compliance of candidates with the requirements established by law and without carrying out a selection or assessment of candidates' qualifications [2]. However, as the experience of foreign countries shows, no matter how perfect the procedure for selecting and appointing judges is, further reforms can pave the way for a fairer, more independent and efficient judicial system in the country. Moreover, the quality of selection procedures is assessed after monitoring the quality of judges' work, which takes time. Therefore, it is clear from the experience of foreign countries that the ways to improve the selection and appointment of judges may include improving certain elements of its mechanism.

For example, the problem of the judicial selection process in all the analysed countries and in Ukraine in particular is the need to limit the political influence of the executive authorities on the processes of appointment, transfer, disciplinary action and dismissal of judges. The need to depoliticize the process of appointment of judges has been repeatedly pointed out by the Venice Commission when it drew attention to the need to eliminate political motives in Opinion No. 588/2010, warning that the involvement of the parliament in the process of appointment of judges may lead to politicization of this process, which obviously will not contribute to strengthening their absolute independence in the performance of their judicial duties. Interestingly, the Opinion of the Consultative Council of European Judges (CCJE) No. 18 (2015) «The position of the judiciary and its relationship with the other branches of government in a modern democracy» emphasises that the independence of the judiciary serves as a means of guaranteeing the impartiality of judges, since judicial independence is not a privilege or an exclusive right, since it is not granted to them to protect their own interests, but is necessary to ensure the rule of law and fair trial in the interests of all who seek and expect justice. Paragraph 44 of the Opinion also states that the appointment or term of office of judges who have been duly appointed should not be questioned by a new parliamentary majority or government [7].

Similar recommendations are also contained in the conclusions of the Group of States against Corruption (GRECO), in which GRECO recommends strengthening the role of the judiciary in the procedures for the appointment, promotion and dismissal of judges, reducing the role of the head of state and requiring written reasons for his decisions, as well as ensuring that any decisions in these procedures can be appealed to the courts. Looking deeper into the issue, GRECO emphasises the need to ensure a genuine separation of powers, excluding the possibility of one branch of government influencing the other.

Restrictions on the power of politicians in the selection of judges are more effective in more established democracies, as both internal (constitutional separation of powers between the central government and regional districts, democratically elected president, elected local authorities, adoption of laws by majority in both chambers of the bicameral parliament (the existence of supranational organisations that impose significant restrictions on the ability of the majority in each country to pass laws at their own discretion on a wide range of issues, including human rights) [8].

As the experience of foreign countries shows, in most of them, including Ukraine, the executive branch of power is involved in the process of appointment of judges. At the same time, constitutional guarantees against political influence on the appointment of judges can be assessed as relatively weak. The emphasis in this case is on the formation and development of a legal culture that respects the independence of judges and ensuring the proper legal status of judges (the possibility of holding office for life, prohibition of dismissal of judges by representatives of the executive or legislative branches), which are even more important for ensuring judicial independence. As noted by the Venice Commission in its 2010 report on judicial independence, the system of judicial appointment in old democracies where the executive branch has a decisive influence can function well in practice and allow for an independent judiciary, as this power is limited by legal culture and tradition. In contrast, in new democracies without these legal traditions, it is important to establish a judicial council with decisive influence over the appointment of judges (where the majority of members are elected by the judges themselves) [9]. Obviously, judges who

are accustomed to independence from political interference may be more active in their orientations. Therefore, it is very important to maintain not only a balance in the system of distribution of state power, but also to guarantee the highest standards of judicial independence as an indicator of democracy.

To ensure judicial independence, it is not only the method of appointment that is important, but also other guarantees and procedures. Since courts should be apolitical institutions, the appointment of judges that is predominantly driven by political motives should also be absolutely excluded. Judges should be appointed on the basis of specific qualification requirements. This, in turn, once again demonstrates the fundamental importance of the approaches to the formation of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and the High Council of Justice, which should play a key role in the appointment process.

Therefore, it is extremely important to establish independent and objective selection commissions with the participation of experts from various fields, including representatives of the public and international organizations. The model of judicial selection that focuses on professional selection of judges and actually ensures decisive influence of professionals on the appointment of judges is also impressive. For example, in Denmark, a judge cannot be appointed to the Supreme Court without the support of a professional committee; and in Estonia, the President of the Supreme Court has the exclusive right to propose candidates to the Supreme Court to the Parliament [8]. Importantly, in almost every country, the law stipulates that appointments must be made on the basis of professional considerations. That is why it is very important to have professional vetting commissions or advisory committees composed of competent persons in the judiciary. Experience has shown that in countries where it is customary to consult the legal profession, it is (almost) never the case that political authorities make decisions on judicial appointments against professional advice. In almost all of these countries, professional considerations, not political beliefs, are the decisive factor in the appointment of judges.

In this context, it is important to ensure that, along with judges, the members of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine also include prominent lawyers, attorneys, academics, representatives of human rights and other NGOs active in the field of law. In addition, the experience of countries that involve in the selection of judges not only citizens who are experts in certain areas of legal science, but also in the field of management or IT technologies is positive. This would have a positive impact, since today's time dictates high requirements for judges, which include knowledge not only of law but also of technology, for example. This issue is especially relevant given the active introduction of Artificial Intelligence (AI) in the judiciary and active rulemaking to regulate the introduction of AI in justice (for example, the Charter of Ethical Principles for the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems adopted by the European Commission on the Efficiency of Justice of the Council of Europe on 3-4 December 2018). Today, AI is an effective tool in the field of justice and can contribute to improving the efficiency and quality of judicial proceedings.

It seems that the quality of the composition of the High Qualification Commission of Judges will contribute to strengthening public confidence in its independence and integrity by ensuring a competitive, inclusive and transparent process of appointing its members based on clearly defined objective criteria.

As regards the composition of the High Council of Justice, Article 5 of the Law of Ukraine «On the High Council of Justice» provides that this constitutional body of state power and judicial governance consists of twenty-one members, of whom the Congress of Judges of Ukraine elects ten from among judges or retired judges, two are appointed by the President of Ukraine, two are elected by the Verkhovna Rada of Ukraine, two by the Congress of Advocates of Ukraine, two by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors, and two by the Congress of Representatives of Law Schools and Research Institutions. The Chief Justice of the Supreme Court is an ex officio member of the High Council of Justice. All members of the High Council of Justice are elected (appointed) for a term of four years. It should be noted that in order to maintain balance and avoid politicization of the appointment process by the Verkhovna Rada of Ukraine, it would be advisable to adopt the experience of foreign countries where not only the coalition but also the opposition has the opportunity to propose candidates for appointment to the High Council of Justice. For Ukraine, which claims to be a democracy, the need for such a solution is linked to several important principles and benefits for democracy and the legal system as a whole. Firstly, such a decision will ensure the representation of diverse views, as ensuring the participation of the opposition in the elections to the High Council of Justice guarantees a broader representation of different views, ideologies and opinions in the justice system. This, in turn, will contribute to a more objective and balanced decision-making system. Secondly, the participation of the opposition in the possibility of submitting nominations to the High Council of Justice will increase the legitimacy of this body and increase public trust in justice. Thirdly, the possibility to propose candidates to the High Council of Justice creates a stable basis for strengthening the independence of the judiciary from political pressure. Fourthly, the diversity of views and experience within the High Council of Justice can contribute

to more informed and competent decision-making, which affects the efficiency and quality of the judiciary. Finally, fifthly, the legal provision for active involvement of the opposition in the process of selecting members of the High Council of Justice reflects democratic values such as transparency, openness and civic participation in the formation of key state institutions.

In addition, it is important to pay attention to the provisions of both international standards and the law of certain foreign countries, which, in addition to qualitative indicators for the selection of representatives to judicial councils, also stipulate the need to maintain gender balance to ensure equal representation of men and women among judges and in commissions that select judges. It appears that maintaining a gender balance in the judiciary and in judicial selection commissions is important in terms of ensuring equal representation of men and women. Enshrining the provision on gender balance in the High Council of Justice, the High Qualification Commission and in the selection of judges will help ensure justice and equality before the law for all citizens, regardless of their gender. It is obvious that equal representation of men and women will additionally indicate openness and inclusiveness, which will make the judiciary more legitimate in the eyes of citizens. At the same time, it should be stipulated that the main criterion still relates to the professional competence of the candidates, their skills, experience and moral qualities.

Conclusions. To sum up, it should be noted that the administrative and legal support for the professional selection of judges in Ukraine is constantly being improved to ensure independence, objectivity and high level of competence of judges. In addition, the analysis of the experience of other countries in the field of judicial selection and ensuring the independence of the judiciary in general has revealed positive aspects that could be adapted into Ukrainian legislation. Improvements to the procedure for appointing judges in Ukraine, taking into account international experience and within the framework of a comprehensive approach to reforming the judiciary, could include the following recommendations to improve this procedure: ensuring maximum publicity and transparency of the judicial selection process (full disclosure of information on vacancies, requirements for candidates, composition of commissions, and results of the selection, etc.); establishing the independence of the judiciary from political influence; establishing a clear professional standard for judges that defines the necessary skills, experience, knowledge and moral qualities that are mandatory for judges, as well as continuous improvement of these requirements in view of scientific and technological progress (for example, regulatory provisions on mandatory training of judges on the functioning of Artificial Intelligence within the judicial system); ensuring proper training for judicial candidates, including curricula and internships based on international best practices; proper assessment of candidates' psychological and physical abilities, as this directly affects their ability to perform judicial duties; ensuring equal representation of men and women among judges, as well as in the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and the High Council of Justice.

These provisions should serve as a starting point for outlining areas for improving the administrative and legal support for the professional selection of judges in Ukraine. At the same time, they should contribute to the establishment of the rule of law and the creation of a fair, efficient and independent judiciary. It seems that it is at the stage of appointment of judges that the legitimacy of the judiciary should be properly ensured so that court cases are decided by judges who are legally elected. In this sense, the legitimacy of the judiciary is mainly based on the constitutional legitimacy of the system of judicial appointment in a democratic society.

References

1. *Decision as to admissibility of Application № 28972/95 by Erik NINN-HANSEN against Denmark*, 18 may 1999. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-6386%22%5D%7D> [in English]
2. *Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [The Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges»]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukrainian]
3. Honcharuk, Yu. (2019). *Reformuvannia sudovoi vlady v Ukraini v svitli yevrointehratsii ta mizhnarodnoho dosvid [Reforming the Judiciary in Ukraine in the Light of European Integration and International Experience]*. Retrieved from <https://cv.court.gov.ua/tu26/pres-centr/publications/788352/> [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)» [On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> [in Ukrainian]
5. *Yevropeiska komisiia za demokratiiu cherez pravo (Venetsianska komisiia) Vysnovok № 722/2013 do proektu Zakonu pro vnesennia zmin do Konstytutsii, shcho posyliuut nezalezhnist suddiv (vkluchaiuchy poiasniivalnu zapysku ta porivnialnu tablytsiu), ta na zminy do Konstytutsii, zaproponovani Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy, ta pro vnesennia zmin do Konstytutsii, zaproponovani Konstytutsiinoiu Asambleieiu Ukrainy, pryiniaty*

- Venetsianskoiu Komisiiei na yii 95 plenarnii sesii (Venetsiia, 14 - 15 chervnia 2013 roku)*. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/view/mu13167?ed=2013_06_15 [in Ukrainian]
6. Shemshuchenko, Yu. S. (2016). Sudova reforma v Ukraini u svitli yevropeiskoho dosvidu: konstytutsiinyi aspekt [Judicial Reform in Ukraine in the Light of European Experience: Constitutional Aspect]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva - Journal of civil and criminal justice*, 6, 47-59. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2016_6_5 [in Ukrainian]
 7. *Vysnovok № 18 (2015) Konsultatyvnoi rady yevropeiskyykh suddiv shchodo pozytsii sudovoi vlady ta yii vidnosyny z inshymy hilkamy vlady v umovakh suchasnoi demokratii*. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/vusn_18_kr.pdf [in Ukrainian]
 8. *Appointment of Judges to High Courts in Democratic Countries: A Comparative Study*. Retrieved from <https://en.idi.org.il/articles/48993> [in English]
 9. Paul, Bovend'Eert (2018). Recruitment and appointment of judges and justices in Europe and the US. *Law and legal culture*, 5. Retrieved from <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/192037/192037.pdf?sequence=1> [in English]

Стаття надійшла до редакції 29.11.2023

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2023.04.063
УДК 347.7

Олександр Боярчук,
кандидат юридичних наук, заслужений
юрист України,
ст. викладач кафедри інтелектуальної
власності та приватного права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського».
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4190-2897>

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА З ПИТАНЬ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ

У статті містяться результати дослідження щодо встановлення специфіки судової експертизи з питань права інтелектуальної власності. Проаналізовано законодавчі визначення поняття «судова експертиза», виокремлено наукові позиції вчених з питань визначення даного поняття. Виокремлено науковий та законодавчий період утвердження та розвитку судової експертизи з питань права інтелектуальної власності. Наведено особливі види об'єктів дослідження, щодо яких проводиться судова експертиза та експертні спеціальності, яким повинен володіти судовий експерт для проведення дослідження. Зазначено статистичні дані щодо більшості вчинення кримінальних правопорушень за конкретними об'єктами. Класифіковано судову експертизу з питань права інтелектуальної власності за системними критеріями. Визначено завдання та предмет судової експертизи з питань права інтелектуальної власності.

Ключові слова: судова експертиза, інтелектуальна власність, спеціальні знання, специфічний об'єкт дослідження, спеціальність, експертне дослідження.

Boiarchuk O.

Forensic expertise on issues of intellectual property law: specific procedure

The article contains the results of research on establishing the specifics of forensic examination on intellectual

property law. The legislative definitions of the concept of «forensic expertise» are analyzed, in addition, the scientific positions of national scientists on the definition of the concept of forensic expertise are indicated. The legal consolidation of the right to intellectual property and creative activity in the Basic Law of the country is provided. Intellectual and creative activity is distinguished, the primacy of the origin of the concept is established. The scientific and legislative period of the establishment and development of forensic expertise on intellectual property rights is singled out, namely, from 2002 to today, the system continues to develop together with society and the most important normative legal act, which became the beginning of the development of forensic expertise on intellectual property rights. Special types of research objects, which are subject to forensic examination, are given.

The expert specialties that a forensic expert must possess in order to conduct forensic examinations on intellectual property law are defined. Official statistical data on the commission of criminal offenses by specific objects, which are more developed today, are indicated. Forensic expertise on intellectual property law is classified according to the following system criteria: by the available number of objects (expert specialties) for which forensic expertise is conducted, by type/procedural proceedings, within which the relevant forensic examination is appointed and conducted, according to the subjects who appoint or order the relevant forensic examination, according to the basis and order of appointment, by the complexity of the conduct, by the number of forensic experts who conduct the examination, by sub-objects of implementation. A general basis for the appointment of any type of forensic examination has been established. The task and subject of forensic examination on intellectual property law are defined. Given the task and subject of the court case examination on intellectual property law, the questions that are put to the examination during its appointment are highlighted. In the course of the conducted research, the main conclusions were formulated: the concept of forensic examination on issues of intellectual property law and its specific features were highlighted.

Keywords: forensic examination, intellectual property, special knowledge, specific object of research, specialty, expert research.

Постановка проблеми. Судова експертиза з питань права інтелектуальної власності є відносно новим напрямом дослідження, що започаткована з утвердження в 2002 р. У процесі змін законодавства, ратифікація міжнародних договорів, повноцінного організаційного та науково-методичного забезпечення потребує розвитку експертної свідомості та визначення специфіки дослідження. Не є винятком збільшення кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності та в економічній сфері, оскільки, як відомо, висновок експерта є одним із джерел доказів не тільки в кримінальному провадженні, а й загалом у судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання специфіки, особливостей та проблематики судової експертизи з питань права інтелектуальної власності досліджували національні вчені, зокрема С. О. Андренко, І. А. Кириченко, П. П. Крайнев, Н. М. Ковальова, В. В. Маруніч, О. П. Снігерьев, Л. П. Тимошик, В. Л. Федоренко, О. М. Шрамко та ін. Незважаючи на це, проблемними питаннями є визначення унікальності специфіки судової експертизи в сфері інтелектуальної власності відповідно до її об'єктів, завдань та предмета дослідження.

Метою дослідження є проведення аналізу судової експертизи з питань права інтелектуальної власності, встановлення її особливостей та специфічних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, судова експертиза – це дослідження, яке проводиться на основі спеціальних знань у галузі науки та техніки, мистецтва й ремесла тощо, об'єктів, явищ та процесів з метою надання висновку з питань, що стосується вирішення справи по суті [1].

Окрім законодавчого закріплення, деякі вчені характеризують судову експертизу не як будь-яку експертизу, а саме таку, яка використовується в судовому (кримінальному, цивільному, адміністративному) процесі. Як зазначає О. П. Снігерьев, характерною ознакою судової експертизи є саме сувора форма її проведення, оскільки проводиться експертом лише в порядку, що передбачений та закріплений законодавством для встановлення фактичних даних та обставин справи [2, с. 232].

З вказаного виходить, що судова експертиза є самостійним правовим інститутом, який регулюють сукупність правових норм, регламентують правовідносини з питань призначення та проведення експертизи, отримання висновку експерта та ін. [3, с. 85].

У такому контексті ми не ставимо за завдання вести полеміку з автором цього твердження щодо визначення судової експертизи як самостійного і саме правового інституту. Хоча, звичайно, проводиться подальший пошук науково-юридичного обґрунтування такого твердження. Ми намагаємось зупинитись на деяких позиціях саме проведення судової експертизи у специфічній сфері діяльності.

Однак з огляду на те, що судова експертиза різностороння за своєю процесуальною формою, а, як відомо, спеціальні знання можуть бути абсолютно зі всіх сфер діяльності, то важливо дослідити судову

експертизу з питань права інтелектуальної власності, встановити її специфічність та особливості, оскільки саме правопорушення проти права останнього все частіше відбуваються на сучасному етапі розвитку країни.

Так, ч. 1 ст. 41 Конституції України проголошує, що кожна людина має право користуватися та розпоряджатися, безпосередньо володіти своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної та/або творчої діяльності [4].

Загалом для України судова експертиза з питань права інтелектуальної власності є відносно новим напрямом, який запроваджений в інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України в 2002 р., активно утвердився й розвивається до сьогодні. З позитивного, судова експертиза з досліджуваної теми, візьмемо на себе сміливість вважати, є передовою у нашій країні, якщо порівняти з більшістю країн цивілізованого світу, що значно спрямувало Україну до євроінтеграції через безпосередню реалізацію підписаних актів, а саме: Угоди про асоціацію України з ЄС, ратифікованих міжнародних зобов'язань держави, що стосуються сфери захисту інтелектуальної власності. Незважаючи на це питання розбудови, розвитку та удосконалення ефективності судової експертизи з питань права інтелектуальної власності дозволило зберегти та впровадити в систему й доцільні національні надбання, чим значно примножило вже наявний інтелектуальний капітал країни.

Вказане вище стало можливо після реалізації Указу Президента України від 27 квітня 2001 року № 285 «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» [5].

Однією зі специфічних особливостей досліджуваного виду судової експертизи вже зараз можна зазначити те, що такий відносно новий напрямок дослідження, який розвивається разом із суспільством та країною загалом, супроводжується й особливими змінами в нормативно-правовій базі національного та міжнародного характеру. Тому судовому експерту, який володіє відповідною спеціальністю важливо своєчасно відстежувати всі зміни та доповнення та обов'язково керуватися ними в процесі написання дослідження.

Ми погоджуємось з позицією В. Л. Федоренка, котрий наголошує, що не лише законодавче закріплення зумовило розвиток судової експертизи з питань права інтелектуальної власності, а й остання також отримала можливість на організаційне та науково-методичне забезпечення, вивчення, аналіз та залучення кращого міжнародного досвіду, що згодом прямо відобразилось у практичній діяльності експертів [6, с. 18].

Досліджуваний вид судової експертизи насамперед володіє специфічним об'єктом дослідження. Так, на сьогодні виокремлюють такі експертні спеціальності відповідно до досліджуваних об'єктів:

- спеціальність 13.1.1 «Дослідження, що пов'язані з літературними, художніми творами, та інше»;
- спеціальність 13.1.2 «Дослідження, що пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)»;
- спеціальність 13.2 «Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення»;
- спеціальність 13.3 «Дослідження, пов'язані із винаходами і корисними моделями»;
- спеціальність 13.4 «Дослідження, пов'язані з промисловими зразками»;
- спеціальність 13.5.1 «Дослідження, пов'язані із сортами рослин»;
- спеціальність 13.6 «Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями»;
- спеціальність 13.8 «Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями»;
- спеціальність 13.9 «Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності», [6, с. 36].

Статистика свідчить [7], що на сьогодні найбільш поширені кримінальні правопорушеннями в сфері інтелектуальної власності такі:

- порушення авторського та суміжних прав (ст. 176 КК України);
- порушення прав на винахід, раціоналізаторську пропозицію, корисну модель, сорт рослин, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, (ст. 177 КК України);
- незаконне використання знака для товарів і послуг, кваліфікованого зазначення походження товару, фірмового найменування, (ст. 229 КК України), [8].

Не минула статистика й значні вчинення економічних злочинів у такій сфері, зокрема що стосується корупційних способів: привласнення чи розтрата чужого майна, що було вчинено шляхом зловживання службовою особою своїм становищем.

Як ми бачимо, своєю багатоманітністю та різносторонністю характеризується не лише судова експертиза з питань права інтелектуальної власності, а й уся сфера інтелектуальної власності в Україні, що дає змогу вирізняти судову експертизу за такими критеріями:

1. За наявною кількістю експертних спеціальностей та безпосередньо об'єктів, за якими проводиться судова експертиза:

- прості експертизи;
- складні (комплексні та комісійні експертизи);

2. За видом процесуального провадження, в межах якого призначається та проводиться відповідна судова експертиза:

- кримінальне провадження;
- господарське судочинство;
- цивільне провадження;
- адміністративне судочинство;
- позапроцесуальні (проведення експертних досліджень).

3. Відповідно до суб'єктів, що здійснюють призначення або замовлення відповідної судової експертизи:

- за ухвалою слідчого судді;
- за замовленням сторони захисту або іншої фізичної особи;
- за замовленням органів Національної поліції (слідчий) або органів Прокуратури (прокурор);
- за замовленням юридичних осіб [9, с. 143].

4. Відповідно до підстави й порядку призначення:

- ухвала слідчого судді або суду;
- заява або лист замовника (фізична або юридична особа);
- стороною цивільного провадження;
- постанови (якщо подія відбувалась до введення в дію системи ЄРДР);
- сторона захисту кримінального провадження;

5. За складністю проведення:

- прості;
- середньої складності;
- складні та особливої складні;

6. За кількістю судових експертів, які проводять експертизу:

- одноособові (в тому числі можуть бути комплексні);
- комісійні.

7. За суб'єктами проведення:

- науково-дослідні інститути судових експертиз;
- інші спеціальність в сфері інтелектуальної власності;
- судові експерти, які не є працівниками НДІСЕ.

Окрім наведеного критерію порядку та підстав призначення судової експертизи з питань права інтелектуальної власності, загальною підставою призначення будь-якого виду судової експертизи є:

- судові рішення або рішення органу досудового розслідування;
- договірні засади безпосередньо з експертом або експертною установою (якщо експертиза планується бути проведена на замовлення інших сторонніх осіб [1]).

Загалом судова експертиза з питань права інтелектуальної власності є доволі складним та багатогранним дослідженням, тому судові експерти, яких залучають як сторону кримінального провадження, повинні володіти не лише загальними юридичними або прикладними криміналістичними, а й спеціальними знаннями в сфері інтелектуальної власності.

Звичайно, вищезазначені всі види діяльності належать до правових і ми жодним чином не відокремлюємо, а лише звертаємо особливу увагу на наявність специфічних знань у сфері права інтелектуальної власності. Адже в цій сфері також беруть активну участь представники інших, не юридичних професій. Крім того, як відомо, цей вид діяльності не тільки потребує, а й активно використовує надбання інших галузей знань. Така різноманітність зумовлює залучення багато різних фахівців під час створення та використання, проведення різних експертних оцінок об'єктів інтелектуальної власності. Але, незважаючи на таку багатоманітність, інтелектуальна власність – сфера охорони та регулювання саме права – є підгалуззю цивільного права.

До основних завдань досліджуваного виду експертизи відносять ідентифікаційні та діагностичні завдання. Діагностичні завдання визначають відповідність безпосереднього досліджуваного об'єкта умовам, які необхідні першочергово для її правової охорони, а також виявляються ознаки, встановлюється факт щодо використання або відтворення досліджуваних об'єктів.

Ідентифікаційні завдання мають на меті встановлення істинності й тотожності об'єктів, що надаються на дослідження, їх позначення та інше [10, с. 68].

Предметом досліджуваного виду судової експертизи є обставини та фактичні дані, які встановлюються для визначення ознак або закономірностей створення, вартість, збитки що були їм завдані, різні економічні операції та інші дані, що мають значення для встановлення справи по суті [10, с. 69].

Аналізуючи вказаний предмет та завдання досліджуваної судової експертизи, до експерта можуть бути поставлені такі питання:

1) Чи позначення «Ш», яке знаходиться на упаковці продукції, що була надана на дослідження, тотожне або схоже за ознаками настільки, що можна сплутати із знаком «ТТТ», що знаходиться на продукції для товарів та послуг за національним свідоцтвом?

2) Чи може позначення «ААА», що було надано на дослідження, ввести в оману щодо особи, послуги або товару, яка його виробляє, продає або надає відповідну послугу?

3) Який можливий розмір завданих збитків (матеріальної шкоди) було завдано компанії «ННН» внаслідок того, що встановлена слідством особа незаконно використовувала їх знак для товарів та послуг?

4) Чи було використано твір «ККК» або його частина під час створення твору «РРР». За якими ознаками?

5) Чи було відтворено комп'ютерну програму «ЦЦЦ» у комп'ютерній програмі «ГГГ»?

6) Чи були знайдені, а якщо були, то які ознаки контрафактності комп'ютерної програми «ВВВ»?

7) Чи було встановлено відповідність твору «ССС» або його частини як складової аудіовізуального твору «Ш»?

8) Чи виявлено ознаки відтворення (якщо так, то які) виконання «ВВВ» у відеограмі або фонограмі «ППП», що надана на дослідження?

тощо [10, с. 70].

Зазначимо, що відповідно до фактичних обставин справи, слідчий, суддя самостійно на основі методичних рекомендацій та наукової літератури встановлює перелік питань, які будуть поставлені експерту під час призначення судової експертизи.

Висновки. Судова експертиза з питань права інтелектуальної власності є цілеспрямованою професійною діяльністю судових експертів, які на основі спеціальних знань у сфері авторського права, суміжних прав, та права на знаки для товарів або послуг, економіки інтелектуальної власності, права промислової власності, об'єктів, явищ і процесів, з метою надання об'єктивних висновків та належно обґрунтованого дослідження, встановлюють обставини справи або фактичні дані, що містять доказову інформацію та мають важливе значення для кримінального провадження.

До специфіки судової експертизи з питань права інтелектуальної власності відносять:

– відносно новий напрямок дослідження, який розвивається разом із суспільством та країною загалом, також супроводжується особливими змінами в нормативно-правовій базі національного та міжнародного характеру;

– окремі об'єкти дослідження та експертні спеціальності потребують додаткових спеціальних знань у сфері права інтелектуальної власності;

– окремі ідентифікаційні та діагностичні питання відповідно до наданого досліджуваного об'єкта.

Загалом, окрім вищевказаних інших питань судова експертиза з питань права інтелектуальної власності підлягає підготовці, призначенню, дослідженню та оформленню висновку експерта на загальних підставах.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
2. Снігерьев О. П., Андренко С. О. До питання з визначення поняття судової експертизи в адміністративному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 231–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2018_18_28 (дата звернення: 13.11.2023).

3. Маруніч В. В. Судова експертиза в Україні, поняття та види. *Сталій розвиток держави і права в умовах глобалізаційних процесів* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 15-16 верес. 2023 р.). Молодий вчений. С. 82–84.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
5. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні : Указ Президента України від 27 квітня 2001 року № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285/2001#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
6. Федоренко В. Л., Тимошик Л. П. Судова експертиза з питань інтелектуальної власності: енезис, поняття, класифікація та система. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. Вип. 1(3). С. 11–52.
7. Офіс генерального прокурора : Офіційний сайт. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення 13.11.2023).
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
9. Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бенедисюк І. М. та ін. К.І.С. Київ. 2018. 424 с.
10. Шрамко О. М. Особливості судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. *Криміналістичний вісник*. 2020. Вип. № 1 (33). С. 63–71.

References

1. *Pro sudovu ekspertyzu : Zakon Ukrayiny vid 25 lyutogo 1994 r. [On forensic examination: Law of Ukraine dated February 25, 1994]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].
2. Snygeriov, O. & Andrenko, S. (2018). Do pitannya z vyznachennya ponyattya sudovoyi expertyzy v administratyvnomu provadzhenni [On the issue of defining the concept of forensic examination in administrative proceedings]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi expertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensic examination and criminology*, 18, 231–240. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2018_18_28 [in Ukrainian].
3. Marunich, V. (2023). Sudova expertyza v Ukraini, ponyattya ta vydy [Forensic examination in Ukraine, concepts and types]. *Stalyi rozvytok derzhavy i prava v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv: materialy naukovopraktychnoi konferentsii (m. Khmelnytskyi, 15-16 veresnia 2023 r.) - Sustainable development of the state and law in the conditions of globalization processes: materials of the scientific and practical conference (Khmelnytskyi, September 15-16, 2023)*, 82-84.
4. *Konstytuchiya Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 28 chervnya 1996 № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-BP]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. *Pro zahody shchodo okhorony intelektualnoyi vlasnosti v Ukraini: Ukaz Prezedenta Ukrainy vid 27 kvitnia 2001 roku № 2341-III [On measures to protect intellectual property in Ukraine: Decree of the President of Ukraine from April 27, 2001 No 2341-III]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Fedorenko, V. Tymoshchik, L. (2019). Sudova expertyza z pytannia intelektualnoyi vlasnosti: enezys, ponyattya, klasyfikatsiya ta systema [Forensic expertise on intellectual property: genesis, concept, classification and system]. *Expert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(3), 11-52 [in Ukrainian].
7. *Ofis Heneralnoho Prokurora. Ofitsiynyy sayt [Office of the Prosecutor General: Official website]*. Retrieved from <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika> [in Ukrainian].
8. *Kryminalnyi Kodeks Ukrainy, Zakon vid 05 kvitnia 2001 roku № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
9. *Posibnyk dlia suddiv z intelektualnoyi vlasnosti / Benedisiuk I. M. [Guide for judges on intellectual property / I. M. Benedisiuk] ta in.* (2018). K.I.S. Kyiv [in Ukrainian].
10. Shramko, O. (2020). Osoblyvosti sudovoyi expertyzy u sferi intelektualnoyi vlasnosti [Peculiarities of forensic examination in the field of intellectual property Kriminalistychnyy visnyk]. *Kriminalistsky visnyk - Criminal Review*, 1 (33), 63-71 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2023

DOI:10.35774/app2023.04.069
УДК 347.6

Наталія Бутрин-Бока,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3684-7177>

Іванна Дубан,

здобувачка вищої освіти Західноукраїнського
національного університету

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ КОМАНДИТНИХ ТОВАРИСТВ

У роботі представлено результати дослідження діяльності командитних товариств та окреслено правовий статус учасників такого виду господарських товариств. Оскільки така організаційно-правова форма товариства на сьогодні не дуже популярна, однак дієва у веденні господарської діяльності в практичній площині, то визначено позитивні та негативні сторони їх створення і функціонування. Проаналізовано норми чинного законодавства, що є регулятором діяльності командитного товариства.

Окреслено та здійснено порівняльний аналіз правових норм зарубіжних країн, які спрямовані на регламентацію такого виду господарських товариств. Окремо зазначено питання щодо майнових та немайнових корпоративних прав вкладників та межі їх відповідальності.

У результаті проведення дослідження через порівняльний аналіз норм країн Європейського Союзу та національного законодавства визначено потенційну необхідність систематизації законодавства України, універсалізації підходів до векторів порядку діяльності командитних товариств та правового статусу їх учасників.

Ключові слова: господарські товариства, командитне товариство, учасники товариства, вклад у майно товариства, вкладник, правовий статус учасників командитного товариства, немайнові та майнові корпоративні права, правове регулювання, статутний капітал.

Butryn-Boka N., Duban I.

Legal status of members of limited partnerships

A business partnership that combines the features of a limited liability partnership and a general partnership is a so-called limited partnership. Of course, a partnership is recognized as a limited partnership in which, together with one or more participants who carry out business activities on behalf of the partnership and bear responsibility for the obligations of the partnership with all their property, there is one or more participants whose liability is limited to the contribution to the property of the partnership (contributors), and participants can be citizens and legal entities (enterprises). An important point is that if two or more members participate in a limited partnership with full responsibility, they are jointly and severally liable for the debts of the partnership. This organizational and legal form in today's conditions, unfortunately, has fallen from the popularity ratings.

However, it is worth noting that the relevance of the study of issues related to the activities of limited partnerships is not lost, since the recovery of the economy will require various forms of management, and for this we will determine certain features: in the founding agreement, only the aggregate size of their shares in the company's property is indicated in relation to investors, as well as the size, the composition and order of their contributions. As in other partnerships, the depositor's entry into the limited partnership is carried out through making contributions, but the legislation specifies that these should be monetary or material contributions. It is important that intangible values and rights of use cannot be contributions of members of the limited partnership. Note that, accordingly, the obligations of limited partnership investors have special features. According to the regulatory framework, the investors of the limited partnership must make contributions and additional contributions in the amount, in the ways and in the order provided by the founding agreement.

The specifics of managing a limited partnership, first of all, is that it is carried out only by participants with full responsibility. If there is only one member with full responsibility in the limited partnership, the management of affairs is carried out by this member independently. Depositors do not have the right to interfere with the actions of

participants with full responsibility for managing the limited partnership's affairs. Since they risk within the limits of their contributions and only theirs, they have practically no right to manage, but only the right to receive income. At the same time, investors have the opportunity to participate in management. A characteristic feature of limited partnerships is that the depositor of the limited partnership is responsible for the debts of the partnership, which arose before he joined the partnership, to third parties in the same manner as other contributors.

As we can see, the rather complex structure of organizational and economic relations, the imperfection of national legislation have led to the fact that today limited partnerships in our country are not very popular, even taking into account the fact that this form of management is quite convenient in the practical sphere of doing business.

Keywords: *business partnerships, limited partnership, partnership members, contribution to partnership property, depositor, legal status of limited partnership members, non-property and property corporate rights, legal regulation, authorized capital.*

Постановка проблеми. Однією із відомих форм суб'єктів господарювання є вектор із повними товариствами. Протягом останніх років така організаційно-правова форма як командитна втрачає свою популярність, однак визначення правового статусу учасників такого товариства все ще актуальне, оскільки сьогодні відбувається процес рекодифікації цивільного законодавства України та вдосконалення норм національного законодавства до міжнародних стандартів. Вказані обставини дають підстави для більш детального розгляду окремих аспектів.

Вважають, що саме командитне товариство є одним із найкращих типів організацій саме для малого бізнесу, які формуються (сімейної довіри) і водночас дають можливість займатися бізнесом особам, яким законодавчо заборонена підприємницька діяльність або існують обмеження у праві на таку діяльність.

Дії норм чинного господарського законодавства, що стосується питань правового статусу вкладників командитного товариства та внесені зміни у відповідні роки згодом, викликають потребу у певному переосмисленні цієї форми бізнесу, особливо юридичної сутності командитних товариств як різновиду товариств на вірі [7, с. 113].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання учасників командитних товариств відображені у працях науковців: П. І. Гайдучького, М. М. Агаркова, В. А. Васильєвої, О. І. Зозуляк, С. В. Глібка, О. Р. Кібенко, А. Г. Гойбаха, О. В. Овченко, В. М. Гордона, В. П. Мозолін та ін.

Мета дослідження. Визначити правовий статус учасників командитних товариств, окреслити їхні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Учасники командитних товариств мають певний правовий статус, який визначає їхні права, обов'язки та відповідальність. Основним нормативно-правовим інструментарієм щодо цього питання є Цивільний Кодекс України, Господарський Кодекс України, Закон України «Про господарські товариства».

Національне законодавство визначає, що товариство, в якому разом з одним або більше учасниками, які функціонують від імені товариства, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, у якому є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладників), та які не беруть участі в діяльності товариства, – командитне [6].

Щодо учасників, то їхній правовий статус безпосередньо визначається нормами права: відповідальність і правове становище повних учасників командитного товариства; повним учасником може бути особа тільки в одному командитному товаристві; об'єднаний розмір вкладів вкладників не має перевищувати п'ятдесяти відсотків складеного капіталу цього самого товариства; складений капітал підлягає сплаті протягом першого року з дня державної реєстрації товариства [8].

Щодо створення та діяльності командитного товариства, то це відбувається на підставі засновницького договору, який підписують усі повні учасники [1, с. 94].

Варто нагадати, якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття, у командитному товаристві залишився один повний учасник, то безумовно, що первісну угоду буде переписано в особистій заяві, підписаній цим повним учасником.

Щодо розміру вкладів вкладників, то він не повинен перевищувати 50% складеного капіталу повного товариства, а зі свого боку вкладник командитного товариства, відповідно до положень закону, має право: одержувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором; діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї [8].

Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства і, відповідно вони можуть: вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства; ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства; після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом); передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство [8].

Зазначаємо, що до основних обов'язків вкладників належить необхідність робити внесок до статутного капіталу товариства, виконання якого підтверджується вкладником. Втім, сам статут не встановлює вимог до цього свідоцтва, тому його видають від імені товариства повними учасниками, які керують діяльністю товариства у довільний спосіб. А якщо на момент державної реєстрації товариства вкладники зобов'язані внести заставу в розмірі не менше 25%, то решта має бути внесена після державної реєстрації у строк, визначений установчим договором. Якщо заявник не сплачує заставу, він несе відповідальність згідно із законодавчими нормами [8].

Необхідно зазначити, що відповідальність вкладника настає за певних підстав і як було зазначено, вони не беруть участі в управлінні діяльністю товариства. Водночас, мають право діяти від імені товариства тільки за довіреністю, що видається повними учасниками командитного товариства, які здійснюють управління його діяльністю. Відтак, вкладник має право діяти від імені командитного товариства, у т. ч. вчиняти правочини лише на підставі виданої довіреності [5, с. 114].

Крім того, учасники також зобов'язані не розголошувати відомі їм комерційні таємниці та конфіденційну інформацію щодо діяльності компанії. Участь вкладника в товаристві припиняється, якщо він передає всі свої частки іншій особі. Після отримання внесків вкладники мають право вийти з товариства в кінці кожного фінансового року. Отже, особливість прав інвестора на майно товариства полягає в тому, що після виходу інвестора з товариства він має право вимагати лише повернення свого внеску, але не відповідної частки майна товариства.

Варто згадати, що саме вкладники командитного товариства мають право на пільгове повернення вкладів у разі ліквідації товариства. Крім спеціальних прав майнового характеру, вкладники також мають немайнові права, зокрема право на доступ до інформації передбачає можливість ознайомлення з річним звітом та балансом підприємства. Хоча воно має цінність лише за умови, що сприяє реалізації майнових інтересів вкладника. Крім того, до прав немайнового характеру належить також право діяти від імені товариства за виданою йому довіреністю.

Якщо розглянути разом із науковцями окремі аспекти для порівняння, то побачимо, що корпоративне право Німеччини, Польщі управління та можливість брати участь у діяльності КТ виокремлюються. Власне, в Польщі права та обов'язки вкладників регулюється Кодексом торговельних товариств (КТТ), і якщо порівняти з правами повних учасників, значно менші.

Наприклад, у Польщі вкладники ex lege позбавлені права представляти командитне товариство, якщо це не на підставі довіреності, яка видається у письмовій формі, а у випадку, коли для вчинення певних дій необхідно дотримуватися спеціальної форми, то довіреність видається у спеціальній формі. В окремих спеціальних випадках для ведення справ, що виходять за межі вчинення класичних дій, вимагається згода вкладника, за винятком, коли договір товариства передбачає інше [4, с. 299].

Ще однією специфікою є те, що в польському законодавстві командитні товариства не розглядаються як юридичні особи, а маржа таких підприємств не оподатковується. Крім того, у разі невнесення вкладником свого вкладу на момент укладення засновницького договору командитного товариства, такий обов'язок боржника має бути виконаний на підставі закону Польщі негайно.

Погоджуємося із позиціями колег-науковців, що вартим уваги є те, що вклад учасника може бути і в грошовій, і в негрошовій формах. Також відсутні обмеження щодо правового титулу внесеного вкладу у випадку негрошової форми. Це може бути як майно на праві власності, так і право оренди, право користування. Вагомим є відсутні обмеження щодо розміру вкладу учасників. Як визначає польське право, вкладник не може робити внесок через виконання робіт чи надання послуг, чи, можливо, як винагороду за супровід реєстрації товариства, що впливає із ч. 2 ст. 107 КТТ.

Натомість у Німеччині законодавство трактує інше – якщо рішення виходять за межі класичної господарської діяльності (наприклад, рішення про започаткування підприємницької діяльності, яка не передбачена засновницьким договором), то вимагається згода всіх учасників. Згідно із засновницьким договором повноваження командитів щодо прийняття рішень можуть розширюватися, звужуватися чи взагалі бути вилученими. Доцільно прописом у засновницькому договорі акцентувати, що для прийняття рішень,

які виходять за межі звичної господарської діяльності товариства, необхідне погодження усіх комплементарних учасників (оскільки ця норма імперативна і не підлягає зміні засновницьким договором) і згода більшості командитів [4, с. 299].

У Німеччині товариства осіб відіграють вагомий роль в економіці країни (серед загальної кількості суб'єктів господарювання товариства осіб становлять понад 1/3 від усієї кількості) [3, с. 101].

Отже, в командитному товаристві пріоритетна особливість – право учасника на майно, бо саме після виходу учасника з такого товариства в нього є право вимоги на повернення свого внеску, але не відповідної частки майна, а якщо відбулася ліквідація, то вкладник має право на пільгове повернення своїх внесків.

Висновки. З огляду на вищезазначене проводимо такі вектори, а саме: для ефективної діяльності та функціонування командитних товариств безумовно необхідна практика країн ЄС, оскільки чинному законодавству України потрібна уніфікація та систематизація; проведення державних програм підтримки діяльності командитних товариств, щоб збільшити їхню кількість серед інших популярних організаційно-правових форм господарювання та стати привабливими серед вкладників, інвесторів; створити єдиний Кодекс ведення бізнесу для універсальності та зручного застосування норм під час вирішення потенційних судових спорів.

Список використаних джерел

1. Бутрин Н. Діяльність командитного товариства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 93–99.
2. Господарський кодекс України : Закон України 16 січня. 2003 р. № 18–21. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 04.11.2023)
3. Ковалишин О. Товариства осіб у країнах східної Європи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. URL: <http://lsej.org.ua/> (дата звернення 04.11.2023).
4. Овченко О. Поняття та ознаки командитного товариства в Україні, Польщі та Німеччині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 297–299. URL : <http://lsej.org.ua/> (дата звернення 04.11.2023).
5. Осадчук С. Правовий статус учасників-вкладників (командитистів). *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 113–116.
6. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 49 Редакція від 01.01.2024, підстава – 3254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n760> (дата звернення 04.11.2023).
7. Симонян Ю. Ю. Аналіз правового становища командитного товариства за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. С. 279–282.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435. Редакція від 28.05.2023, підстава – 3081-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n760> (дата звернення 04.11.2023).

References

1. Butryn, N. S. (2012). Diialnist komandytnoho tovarystva [Activities of limited partnership]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs, 1*, 93-99 [in Ukrainian]
2. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy 16 sichnia.2003 r. № 18-21. Redaktsiia vid 01.01.2024, pidstava - 3254-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text* [in Ukrainian]
3. Kovalyshyn, O. (2020). Tovarystva osib u krainakh shhidnoi Yevropy [Societies of individuals in the countries of Eastern Europe]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal, 2*. Retrieved from <http://lsej.org.ua/> [in Ukrainian]
4. Ovchenko, O. V. (2022). Poniattia ta oznaky komandytnoho tovarystva v Ukraini, Polshchi ta Nimechchyni [he concept and characteristics of a limited partnership in Ukraine, Poland and Germany]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. Yurysprudentsiia - Legal scientific electronic journal, 11*. Retrieved from <http://lsej.org.ua/> [in Ukrainian]
5. Osadchuk, S. S. (2016). Pravovyi status uchasnykiv-vkladnykiv (komandytystiv) [Legal status of participants-contributors (limited partners)]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence, 2*, 113-116 [in Ukrainian]

6. *Pro hospodarski tovarystva [On business partnerships]:* Zakon Ukrainy vid 19 veresnia 1991 r. № 49 Redaktsiia vid 01.01.2024, pidstava - 3254-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n760> [in Ukrainian]
7. Symonian, Yu. Yu. (2010). Analiz pravovoho stanovyscha komandytnoho tovarystva za zakonodavstvom Ukrainy [Analysis of the legal status of a limited partnership under the legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of the state and law*, 279-282 [in Ukrainian]
8. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku №435. Redaktsiia vid 28.05.2023, pidstava - 3081-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n760> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.11.2023

Наталія Бутрин-Бока,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3684-7177>

СУЧАСНІ ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПОРЯДКУ РЕЄСТРАЦІЇ ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ

Досліджено сучасні можливості укладення та розірвання шлюбу в Україні. Тема надзвичайно актуальна для сьогодення з огляду на нововведення, на кшталт, «Одруження за добу», укладення та розірвання шлюбу за допомогою мобільного застосунку «Дія». Такі види сприяють пришвидшенню самої процедури та надання можливості військовим, у т. ч. тим, котрі, за очевидних причин, не можуть бути присутні або мають доволі малий проміжок часу для реєстрації шлюбу. Сучасні інструменти реєстрації та розірвання шлюбу в нашій державі роблять ці процеси зручними, доступними, швидкими та економічними.

Ключові слова: шлюб, укладення шлюбу, розірвання шлюбу, правові інструменти, процедура укладення шлюбу, порядок розірвання шлюбу, державна реєстрація, державні органи, шлюбні відносини, інститут шлюбу.

Butryn-Boka N.

Modern legal instruments regarding registration and dissolution of marriage in Ukraine

The chosen topic of the study is extremely relevant for our time, considering such innovations in the procedures related to marriage issues, such as «Marriage in a day», conclusion and dissolution of marriage with the help of the mobile application «Diyа».

In today's world, where more and more people use digital technologies in their daily lives, there is a need not only to introduce more and more modern tools that regulate a considerable number of relationships, but also to clarify the current procedure for registration and dissolution of marriage. Traditional tools, such as a personal application to the state registry of civil status, in contrast, are less convenient, accessible and fast for today's youth, because there is a need for speed, mobility and comfort.

The above-mentioned legal aspects can and should be considered in combination, both from a civil and administrative point of view. We tried to highlight this «combo» in the study.

Keywords: marriage, conclusion of marriage, dissolution of marriage, legal instruments, procedure of conclusion of marriage, order of dissolution of marriage, state registration, state bodies, marital relations, institution of marriage.

Постановка проблеми. Шлюб як соціальна інституція визначається не лише емоційним зв'язком двох людей, а й процесами їхньої правової реєстрації та, за необхідності, розірвання. Згідно зі ст. 51 Конституції України, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї [1]. Однак чинний порядок через органи реєстрації актів цивільного стану сьогодні виглядає застарілим та недостатньо ефективним у контексті сучасних технологій. У сучасному світі, де все більше осіб використовують цифрові технології у своєму повсякденному житті, виникає необхідність впровадження сучасних інструментів реєстрації та розірвання шлюбу. Традиційні інструменти, зокрема особисте звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану, менш зручні, доступні та швидкі. Юридичне оформлення шлюбу відбувається через його державну реєстрацію, котра має, як уже наголошувалось, конститутивне (правостворююче) значення, бо тільки шлюб, зареєстрований у встановленому порядку, зумовлює правові наслідки [2, с. 102]. Згідно з чинним СК України, ст. 28, заяву про реєстрацію шлюбу подає жінка та чоловік до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором [3, с. 10].

Особисте звернення до органу реєстрації актів цивільного стану може бути незручним, особливо якщо подружжя проживає в іншому місті або районі. Не всі люди мають можливість особисто відвідати орган ДРАЦСу. Наприклад, це може бути важко для осіб з обмеженими можливостями, осіб, які про-

живають у віддалених районах або тих, які працюють у незручний час. Водночас інші статті СК України визначають, що шлюб може бути розірваний за спільною заявою подружжя до органу реєстрації актів цивільного стану або на підставі рішення суду, яке набуло чинності. Традиційний метод реєстрації та розірвання шлюбу через органи реєстрації актів цивільного стану супроводжується численними бюрократичними процедурами та паперовими формальностями. Це стає причиною зайнятості великої кількості часу, яке можна було б використати більш ефективно.

Згідно із п. 4 ст. 14 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», сама державна реєстрація проводиться лише через місяць після подання заяви про реєстрацію [4]. Така затримка пов'язана з тим, що необхідно зібрати та перевірити певні документи, а також узгодити дату та час реєстрації або розірвання шлюбу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці, фахівці з сімейного права та соціології досліджують способи полегшення та удосконалення процесів реєстрації та розірвання шлюбу, зокрема через впровадження цифрових технологій та онлайн-сервісів. Один із ключових аспектів – це зменшення бюрократії та спрощення доступу до послуг.

Останні дослідження також акцентують увагу на впливі гендерних чинників та соціокультурних змін на процеси реєстрації та розірвання шлюбу. Деякі аспекти стосуються правового регулювання та визначення нових стандартів етики й дотримання прав жінок і чоловіків у сімейних справах.

Окрім того, експерименти з використанням блокчейн-технологій для реєстрації шлюбу та розірвання сімейних зв'язків виявляються актуальними в деяких регіонах. Ці технології можуть забезпечити додатковий рівень безпеки та прозорості в сімейних правовідносинах.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних інструментів реєстрації та розірвання шлюбу, з'ясуванні їхньої процедури та визначення їх значення у сімейному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут шлюбу як один із старовинних соціальних інститутів зазнає впливу численних змін у зв'язку із соціокультурними та технологічними трансформаціями. Важливою складовою такого процесу є реєстрація шлюбу, яка в сучасному суспільстві виконує важливі функції та має значення як для сімей, так і для держави.

По-перше, реєстрація шлюбу є правовим актом, що формалізує сімейні відносини. Вона встановлює юридичний статус подружжя та регулює права й обов'язки кожного партнера. Цей юридичний фундамент надає стабільність та захист інтересів сім'ї під час можливих викликів.

По-друге, реєстрація шлюбу – це важливий елемент соціокультурної норми. Вона визнає сімейні стосунки як суспільно прийнятні та підтримує їх важливість для гармонії та стабільності. Релігійні, культурні та етнічні аспекти реєстрації можуть робити внесок у багатоманітність та унікальність цього процесу.

Сьогоднішній світ накладає вимоги на адаптацію та вдосконалення різних аспектів життя суспільства, у т. ч. інститут шлюбу та сімейних відносин. Один із ключових етапів у цьому процесі – реєстрація та розірвання шлюбу через орган реєстрації актів цивільного стану. Незважаючи на те, що такий метод використовували тривалий період, сучасні технології та темпи життя вимагають його перегляду та модернізації.

Один із головних аспектів, що потребує уваги, – це технологічна застарілість процесу реєстрації та розірвання шлюбу через орган реєстрації актів цивільного стану. В сучасному інформаційному суспільстві, де швидкість та доступність інформації стають ключовими, традиційний підхід управління шлюбними відносинами справедливо вважається як відсталий.

Значуща проблема полягає у тому, що процес реєстрації та розірвання шлюбу все ще надто бюрократичний та тривалий. Чекання в чергах, паперова робота та велика кількість форм – усе це стає перешкодою для ефективного вирішення питань, пов'язаних із сімейними стосунками. Навіть за умов наявності електронних сервісів, їхня функціональність часто обмежується лише частковим виконанням завдань, залишаючи значну частину процесу поза онлайн-доступом. Згідно з результатами статистичної інформації щодо державної реєстрації актів цивільного стану, кількість заяв збільшилась [5].

Технологічна застарілість також впливає на швидкість прийняття рішень. В умовах швидкого темпу життя та змін тривалість процедур стає проблемою як для осіб, які вступають у шлюб, так і для тих, хто розглядає можливість розірвання вже чинного союзу. Забагато часу, витраченого на чекання відповіді, може вплинути на психологічний стан та взаємини партнерів.

Для вирішення таких проблем необхідно впровадити інноваційні технології та електронні сервіси в процес реєстрації та розірвання шлюбу.

Ще у 2016 р. Кабінет Міністрів України видав відповідне Розпорядження «Про запровадження реалізації пілотного проекту щодо державної реєстрації шлюбу», метою якого була апробація європейських

стандартів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, спрямованих на створення сприятливих умов для отримання фізичними особами адміністративних послуг у зазначеній сфері, та забезпечення реалізації гарантованого державою права на шлюб, зокрема для учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб, погодитися з пропозицією Міністерства юстиції щодо запровадження реалізації пілотного проєкту щодо державної реєстрації шлюбу у скорочені строки за обраними заявниками місцем [6]. Таке розпорядження передбачало можливість реєстрації шлюбу впродовж 24 годин з моменту подання заяви.

Процедура таких нововведень була пришвидшена у зв'язку із веденням на всій території України воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7], необхідно було внести зміни у процедуру реєстрації шлюбу [8, с. 101]. Процедура шлюбу за добу була введена в Україні в 2023 р. за ініціатииви Міністерства юстиції. Метою цього нововведення було зробити реєстрацію шлюбу більш зручним та доступним для громадян. Шлюб за добу дає змогу молодят зареєструвати свої стосунки швидко та просто, без необхідності витратити багато часу та зусиль. Така процедура доступна для всіх молодят, які відповідають вимогам законодавства, незалежно від їхнього матеріального становища і може сприяти підвищенню рівня державної реєстрації шлюбу в Україні, оскільки він робить цей процес більш привабливим для молодят. Дослідження, проведене Державною службою статистики України у 2022 р, показало, що 60% респондентів вважають, що реєстрацію та розірвання шлюбу можна зробити онлайн. Це вказує на те, що громадяни України прагнуть до зручного та доступного способу реєстрації шлюбу.

Для реєстрації необхідно звернутись до організатора державної реєстрації шлюбу, відомості про якого розміщені відповідним територіальним органом юстиції на офіційному сайті та обрати дату й час проведення. Далі між нареченим та нареченою і організатором укладається цивільно-правовий договір про надання послуги, в якому зазначаються умови та ціна.

07 березня 2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 213 «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану», відповідно до якої державну реєстрацію шлюбу, якщо один із наречених є військовослужбовцем Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Національної гвардії, іншого утвореного відповідно до законів України військового формування, поліцейським, особою рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби, особою начальницького складу Національного антикорупційного бюро, Бюро економічної безпеки або працівником закладу охорони здоров'я, можуть проводити відділи державної реєстрації актів цивільного стану без особистої присутності такого нареченого (нареченої) [9, с. 1]. Такі зміни забезпечили сприятливі умови для військових, пришвидшили процедуру й мінімізувати бюрократію.

У 2023 р. в Україні впроваджено можливість подання заяви про шлюб онлайн. Таке нововведення дає змогу молодят зареєструвати свої стосунки швидко та просто, без необхідності відвідувати орган державної реєстрації актів цивільного стану. Проте застосунок дає лише можливість подати заявку для реєстрації шлюбу, котра надалі буде зареєстрована органом ДРАЦСу.

Процедура подачі такої заяви проста та швидка. Вона полягає у завантаженні застосунку, авторизації та створенні Дії Підпису. Далі у розділі «Сім'я» необхідно обрати послугу «Заява про шлюб», заповнити відповідну заяву, в котрій вказуються особисті дані та місце реєстрації шлюбу. Заява буде опрацьована протягом одного робочого дня. Після цього ви отримаєте повідомлення на електронну адресу та в застосунку «Дія» про результати розгляду заяви.

Потрібно особисто узгодити з представниками ДРАЦС деталі церемонії та прийти в обрані час та день, щоб сказати «Так» й отримати свідоцтво про шлюб. Важливо зазначити, що наразі така послуга доступна не на всіх територіях України, зокрема, на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій.

Розірвання шлюбу в Україні – це серйозний і складний процес, який регулюється законодавством. Українське сімейне законодавство визначає умови й процедури розірвання шлюбу і ґрунтується на принципах охорони прав та інтересів кожного з подружжя та дітей.

Однією з основних форм розірвання шлюбу в Україні є розірвання шлюбу за поданням одного з подружжя. Така процедура може мати мирний або судовий характер.

У мирному порядку, якщо обидва подружжя погоджуються на розірвання шлюбу і вирішення всіх питань, пов'язаних з розподілом майна, аліментами та опікою над дітьми, вони можуть звернутися до органу реєстрації актів цивільного стану для реєстрації розірвання шлюбу. Проте, якщо одне з подружжя

не погоджується на розірвання або на вирішення конфліктних питань, тоді справа переходить до судового процесу. Шлюб може бути розірваний за рішенням суду на вимогу одного з подружжя на таких підставах.

Невлаштованість сімейного життя, різні погляди на людські цінності – це найбільш поширені підстави, з якими звертаються до суду задля його розірвання. Їх застосовують, якщо шлюб фактично припинився, подружжя не проживає разом, не веде спільного господарства та не має спільних інтересів. Зміна обставин, за яких подружжя перебуває у шлюбі (ст. 110 ЦК України), – таку підставу застосовують, якщо після укладення шлюбу в подружжя виникли обставини, які роблять подальше спільне життя неможливим або неприпустимим. Наприклад, якщо один із подружжя став злочинцем, хронічним алкоголіком або наркоманом. Кримінальне переслідування одного з подружжя (ст. 110 ЦК України) – таку підставу застосовують, якщо один із подружжя засуджений до покарання, яке виключає можливість спільного проживання з іншим подружжям. Відсутність у чоловіка батьківства щодо дитини, яка народилася в шлюбі (ч. 4 ст. 110 ЦК України) – таку підставу застосовують, якщо встановлено, що батьком дитини не є чоловік, з яким жінка перебуває у шлюбі. Невстановлення батьківства щодо дитини, яка народилася в шлюбі (ч. 5 ст. 110 ЦК України)[10] – таку підставу застосовують, якщо не встановлено батька дитини.

Судовий шлях передбачає подання позову на розірвання шлюбу до суду. Суд вивчає всі обставини справи, вирішує питання про розподіл майна, аліменти та опіку над дітьми. У разі, якщо одне з подружжя доводить виникнення непоправних порушень (зрада чи насильство), це може впливати на рішення суду щодо умов розірвання шлюбу.

Важливо враховувати, що судовий процес може бути тривалим і вимагати значних зусиль та ресурсів. Крім того, суд враховує інтереси дітей та дбає про їхнє найкраще благополуччя.

Загалом, розірвання шлюбу в Україні – це процес, що регулюється законом і враховує інтереси всіх сторін, особливо дітей. Охорона прав і справедливе вирішення всіх питань є головними принципами сімейного законодавства України.

Згідно з нововведенням 2023 р. процедура подання заяви про розірвання шлюбу теж може здійснюватися через «Дію». Порядок подання відповідає заяві про реєстрацію шлюбу. Заява буде опрацьована протягом одного робочого дня. Після цього надійде повідомлення на електронну адресу та в застосунку «Дія» про результати розгляду заяви. Якщо заяву буде схвалено, шлюб буде розірвано в день надходження заяви. Проте така процедура також має свої недоліки – вона доступна лише на території, підконтрольній українському Уряду. Крім цього, з огляду на новизну мобільного застосунку інколи все-таки можуть виникати технічні проблеми.

У зв'язку з подіями сьогодення, велика частина українців зараз знаходиться за межами держави. Саме тому створено інструмент, що дає змогу розірвати шлюб, знаходячись в іншій країні. Подружжя, що прийняло таке рішення, може звернутись за такою послугою до посольства або консульства України. Для цього необхідно написати відповідну заяву, у котрій вказати особу та шлюбний статус подружжя та сплатити консульський збір. Таку заяву консул розглядає протягом 30 днів, а в разі її задоволення видається свідоцтво про розірвання шлюбу. Недоліком такої процедури є необхідність сплати консульського збору та потреба особистого звернення двох членів подружжя.

Висновки. З огляду на вищевикладений матеріал можна зробити такі висновки. В Україні існує традиційні інструменти реєстрації та розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану, що регулюються чинним законодавством України, у т. ч. Сімейний Кодекс України. Такі процедури функціонують та забезпечують бажаний результат, проте мають певні недоліки. Їхніми недоліками є тривала реалізація та бюрократизований процес.

У зв'язку з розвитком технологій сьогодення, міжнародний досвід та потреби українського суспільства, створено інструменти, що забезпечують пришвидшення та полегшення такого процесу, зокрема такі: шлюб за добу, можливість подання заяви про реєстрацію та розірвання шлюбу через мобільний застосунок «Дія» та процес розірвання шлюбу за зверненням подружжя до посольства України. Вказані нововведення зробили такі процедури більш доступними (навіть для військових) та посприяли ефективному здійсненню державної реєстрації.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Офіційне видання. Київ : Право, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 13.11.2023).
2. Дутко А. О. Сімейне право України. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 15.11.2023).

4. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 1 липня 2010 року № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
5. Інформація про результати роботи органів державної реєстрації актів цивільного стану за I півріччя 2023 року. URL: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info (дата звернення: 15.11.2023).
6. Про запровадження реалізації пілотного проекту щодо державної реєстрації шлюбу : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 502-р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
7. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
8. Бурлака О. Захист сім'ї в умовах воєнного стану в Україні. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 29 верес. 2022 р.) [редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. П. Мироненко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 100–102.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану» від 7 березня 2022 року № 213 м. Київ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.11.2023).

References

1. *Konstyutsiia Ukrainy: Ofitsiine vydannia [Constitution of Ukraine: Official edition]* (1996). Kyiv: Pravo. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian]
2. Dutko, A. O. (2018). *Simeine pravo Ukrainy [Family law of Ukraine]*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian]
3. *Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku № 2947-III. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu» [Law of Ukraine «On State Registration of Civil Status Acts»]*: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 roku № 2398-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> [in Ukrainian]
5. *Informatsiia pro rezultaty roboty orhaniv derzhavnoi reiestratsii aktiv tsyvilnoho stanu za I pivrichchia 2023 roku [Information on the results of the state registration of civil status acts for the first half of 2023]*. Retrieved from https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info [in Ukrainian]
6. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zaprovadzhennia realizatsii pilotnoho proektu shchodo derzhavnoi reiestratsii shliubu [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the implementation of the pilot project on state marriage registration» dated July 13, 2016]* vid 13 lypnia 2016 roku. m. Kyiv № 502-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
7. *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» : Zakon Ukrainy vid 24.02.2022 № 2102-IKh [Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine»]*. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> [in Ukrainian]
8. Burlaka, O. (2022). *Zakhyst simi v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. Rehuliuвання pryvatno-pravovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu v Ukraini : materialy mizhvuz. nauk.-prakt. konf. [Protection of the family in the conditions of martial law in Ukraine. Regulation of private legal relations in the conditions of martial law in Ukraine: materials of the interuniversity. science and practice conf.]* (Kyiv, 29 veres. 2022 r.) [redkol.: S.D. Husariev, S. S. Cherniavskiy, V. P. Myronenko ta in.]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav, 100-102 [in Ukrainian]
9. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Protection of the family in the conditions of martial law in Ukraine. Regulation of private legal relations in the conditions of martial law in Ukraine: materials of the interuniversity. science and practice conf. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of state registration of marriage under martial law»]. Deiyaki pyttannia derzhavnoi reiestratsii shliubu v umovakh voiennoho stanu vid 7 bereznia 2022 roku № 213]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
10. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]*: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.11.2023

DOI:10.35774/app2023.04.079
УДК 347.45

Пилип Пилипенко,

доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри соціального права Львівського
національного університету
ім. Івана Франка.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3382-3033>

Світлана Синчук,

доктор юридичних наук, професор кафедри
соціального права Львівського національного
університету ім. Івана Франка.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2711-5919>

ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ДОГОВОРУ РАХУНКА ЕСКРОУ. ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Досліджено позиції судів США та Великобританії щодо природи договору рахунка ескроу, прав та обов'язків суб'єктів цього правовідношення. Встановлено, що в американському праві договір ескроу є тристороннім зобов'язанням між депонентом, ескроу-агентом та бенефіціаром. Аргументовано, що на першому етапі існування правовідношення ескроу-агент поєднує функції агента водночас для депонента та бенефіціара, а також виконує роль, близьку до ролі трасти. На другому етапі існування правовідношення ескроу-агент виконує тільки другу частину функцій, а саме: роль, яка максимально наближена до трасти. Обґрунтовано, що в праві США договір рахунка ескроу належить до акцесорних зобов'язань. Досліджено особливості застосування американськими судами концепції *relation back doctrine*. Зіставлено розуміння поняття *escrow agent* і *escrow trustee* у правовій доктрині та судовій практиці Великобританії. Досліджено фідучіарні обов'язки ескроу-агента у Великобританії. Окреслено шляхи вирішення судами Великобританії проблеми трактування правового режиму майна, що знаходиться в ескроу.

Ключові слова. Договір рахунка умовного зберігання (ескроу), депонент, ескроу-агент, бенефіціар, траст, обов'язок повного розкриття інформації.

Pylypenko P., Synchuk S.

Foreign practice of using an escrow account contract. Experience of the USA and the UK

The article deals with the positions of the US and UK courts regarding the nature of the escrow account contract, the rights and obligations of the subjects of this legal relationship. It is established that in American law, an escrow contract is a tripartite obligation between the depositor, the escrow agent and the beneficiary. It is argued that at the first stage of the legal relationship existence, the escrow agent performs the functions of an agent at the same time for the depositor and the beneficiary, and also performs a role close to the role of a trustee (with a certain difference). At the second stage of the legal relationship existence, the escrow agent performs only the second part of the functions, namely the role that is as close as possible to the trustee. It is substantiated that in US law, the escrow account agreement refers to accessory obligations. The peculiarities of the relation back doctrine application by American courts were dealt with. It is established by the author that it is necessary to sign the contract between the parties in the form of a written document and to perform the actual transfer of property by the depositor to the escrow agent in order for an escrow account contract in the USA to be concluded. The aforementioned gives grounds to consider this contract to be real. It is noted that in most states, escrow agents can only be legal entities that have received a special escrow license or a license to carry out money transfers, and the main provisions regarding the limits of escrow agent liability in the USA have also been dealt with. The understanding of the concept of escrow agent and escrow trustee in the legal doctrine and judicial practice of Great Britain is compared. The fiduciary duties of an escrow agent in the UK are dealt with. The ways of solving the problem of legal regime of property in escrow by the UK courts are outlined.

Keywords. Escrow account contract, depositor, escrow agent, beneficiary, trust, duty of full disclosure.

Постановка проблеми. Правова конструкція умовного зберігання (ескроу) широко застосовується у багатьох країнах світу як забезпечувальний механізм для сторін основного договору. Вона є реально відпрацьованим та врегульованим способом здійснення розрахунків, а також гарантією виконання зобов'язань сторонами. Сутність такого правового механізму полягає у депонуванні однією особою (боржником) грошових коштів чи інших активів у третьої особи (ескроу-агента) для виплати чи передачі іншій особі (кредитору) за умови виконання нею певних умов або ж настання обумовлених підстав. Така конструкція застосовується у країнах загального права (США та Великобританія), у країнах континентального права (Франція, Румунія, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія тощо), а також у деяких східних країнах (ОАЕ). У контексті впровадження найбільш ефективних правових механізмів західного світу в національне право, дослідження правового регулювання практики використання договору рахунка ескроу в США та Великобританії є особливо актуальним. Досліджено фидуціарні обов'язки ескроу-агента щодо депонента та бенефіціара.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою досліджень договору рахунка умовного зберігання (ескроу) є праці Р. Майданика, А. Згами, І. Шпуганич, І. Колодій. Проте практика застосування договору рахунка ескроу у країнах західного світу, зокрема США та Великобританії, не була комплексно досліджена українськими науковцями, що зумовлює актуальність проблематики.

Метою статті є аналіз особливостей зарубіжної практики використання договору рахунка ескроу, зокрема в США та Великобританії, у світлі дослідження досвіду правового регулювання інституту ескроу у цих країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна форма інституту ескроу сформувалася в рамках правової системи США на основі запозичення із загального права Англії. Зародження такого механізму в американській правовій теорії, як правило, датують XIV–XV ст. [1]. Проте термін «ескроу» («escrow») також застосовано раніше у джерелах загального права Англії у контексті розповсюдження інституту формального договору (deed). У зв'язку з багаторічною практикою ефективного застосування інституту ескроу в США, в доктрині та судових рішеннях міститься багато цінної інформації щодо розуміння сутності, природи механізму ескроу, прав та обов'язків кожного суб'єкта цього правовідношення. Дослідження цієї практики особливо актуальне в контексті впровадження у 2017 р. договору рахунка умовного зберігання (ескроу) в законодавство України та доцільності запозичення досвіду його використання в зарубіжних країнах.

В американському праві договір ескроу є угодою між депонентом, ескроу-агентом та бенефіціаром. За суб'єктним складом він є тристороннім. Ескроу-агент на різних етапах правовідношення виконує дещо різні функції. Прецедентом штату Вашингтон *Radach v. Prio* встановлено, що на першому етапі існування правовідношення ескроу-агент поєднує функції агента водночас для депонента та бенефіціара, а також виконує роль, аналогічну до ролі трасті (з урахуванням певної відмінності). На другому етапі існування правовідношення ескроу-агент залишає за собою тільки другу частину функцій, а саме: роль, яка максимально наближена до трасті [2]. Відмінністю між функціями ескроу-агента як трасті та класичними функціями трасті є те, що ескроу-агент діє на користь як депонента, так і бенефіціара та є строго обмежений умовами договору, а трасті здійснює свою діяльність на користь бенефіціара та діє в його інтересах.

За загальним правилом, права й обов'язки сторін зобов'язання визначаються положеннями договору. Якщо ескроу використовується для цілей іпотечного кредитування, діяльність ескроу-агента регулюється федеральним законодавством і актами Бюро з фінансового захисту споживачів США. На застосування федерального закону суттєво впливає регулювання на рівні окремих штатів. Також важливими є судові прецеденти, прийняті федеральними судами з питань договорів ескроу.

У праві США договір рахунка ескроу належить до акцесорних зобов'язань. У судовому прецеденті *Fitch v. Bunch* встановлено, що депонент і бенефіціар повинні обов'язково укласти основний договір у письмовому вигляді для того, щоб використати ескроу при передачі прав на нерухомість. Такий письмовий документ необхідний для доведення двосторонньої природи функцій ескроу-агента [3]. Аналіз процедури припинення договорів рахунка ескроу та основних договорів також вказує на акцесорну природу договору ескроу в США. Згідно із законодавством штату Каліфорнія, у разі розірвання основного договору, дія договору рахунка ескроу припиняється [4]. Якщо договір рахунка ескроу розривається за взаємною згодою сторін, то основний договір залишається дійсним [5].

Право власності на майно чи кошти, що знаходяться на рахунку ескроу, за загальним правилом, переходить до бенефіціара після настання необхідних підстав. Законодавством не встановлено чітких правил перевірки таких підстав, тож відповідний порядок має бути визначений у договорі.

Важливою особливістю є застосування американськими судами концепції під назвою *relation back doctrine* для запобігання можливим негативним наслідкам для бенефіціара в період, коли майно перебуває в ескроу-агента. Така концепція полягає в тому, що після укладення договору продавець щодо майна виступає в ролі трасті для покупця, а покупець виступає в ролі трасті для продавця відносно грошей. Метою застосування цієї концепції є захист інтересів бенефіціара, який обґрунтовано розраховував на перехід права власності, проте ризикує, що це може не відбутися з непередбачуваних причин. У контексті *relation back doctrine*, суди США дотримуються позиції, що смерть депонента не є підставою для припинення договору ескроу. За умови виконання всіх умов, передбачених договором, бенефіціар зберігає за собою право на отримання коштів чи майна з ескроу. *Relation back doctrine* застосовується у США також для захисту інтересів бенефіціара у разі банкрутства депонента.

Щоб договір рахунка ескроу в США вважався укладеним, необхідно дотримуватися двох умов:

- 1) підписання договору між сторонами у вигляді письмового документа;
- 2) фактичне передання депонентом майна ескроу-агенту.

Такий підхід дає підстави вважати договір рахунка ескроу реальним згідно з правом США, водночас відповідно до законодавства більшості країн континентального права він є консенсуальним.

Ескроу-агент наділений фидуціарними обов'язками щодо депонента та бенефіціара. Він повинен діяти добросовісно, чесно, лояльно, професійно та виявляти належну дбайливість [6]. Верховний суд штату Арізона також встановив обов'язок ескроу-агента із виявлення фактів шахрайства зі сторони депонента або бенефіціара [7]. Варто зазначити, що ескроу-агент повинен строго дотримуватися умов договору рахунка ескроу. У разі виявлення у ньому неоднозначних положень для тлумачення, ескроу-агент повинен звернутися до сторін за роз'ясненням. Здебільшого основні обов'язками ескроу-агента такі:

- передати майно бенефіціару за умови настання передбачених у договорі підстав;
- повернути майно депоненту, якщо передбачені в договорі підстави не настали;
- належним чином зберігати депоноване майно;
- дотримуватися спеціальних інструкцій, які були надані бенефіціаром та депонентом;
- повідомляти сторонам всю необхідну інформацію, що може запобігти завданню збитків, а також відомості, що стосуються виконання договору та стали відомі ескроу-агенту під час здійснення ним діяльності.

У більшості штатів США ескроу-агентами можуть бути тільки юридичні особи, які отримали спеціальну ескроу-ліцензію або ліцензію на здійснення грошових переказів. Для отримання такої ліцензії необхідно підтвердити свою фінансову платоспроможність та виконати інші умови.

Межі відповідальності ескроу-агента здебільшого залежать від положень договору рахунка ескроу. Він не несе цивільно-правової відповідальності за непрофесійне виконання тих дій, що не були встановлені для нього як обов'язкові за згодою сторін. Водночас, чітке дотримання інструкцій сторін звільняє ескроу-агента від відшкодування будь-яких збитків [8]. Прецедент *Griffin v. Gay* підтвердив можливість притягнення ескроу-агента до відповідальності за передання бенефіціару майна без підстав, встановивши, що такі дії прямо порушують права депонента [9].

Оскільки в США конструкція ескроу часто застосовується для здійснення розрахунків за іпотекою, федеральне законодавство закріплює вимоги до діяльності ескроу-агента, який працює у цій сфері (наприклад, обмеження суми, яку може вносити депонент на ескроу-рахунок) [10].

У правовій доктрині та судовій практиці Великобританії співіснують синонімічні поняття – *escrow agent* і *escrow trustee*. Це зумовлено наявністю спільних рис між інститутами ескроу та трасту, зокрема, схожими фидуціарними обов'язками ескроу-агента та трасті. Незважаючи на те, що терміни ескроу і траст нерідко вживають як взаємозамінні у контексті права Великобританії, за своїм змістом у класичному розумінні вони дещо відрізняються. Відмінність полягає у трактуванні обов'язків ескроу-агента та трасті. Якщо обов'язки ескроу-агента, як правило, строго обмежені, то в трасті їх обсяг ширший і може охоплювати управління майном в інтересах бенефіціара. Ескроу-агентом може бути фізична або юридична особа: банк чи інша фінансова установа, адвокат, нотаріус.

Суди Великобританії встановили, що ескроу-агент зобов'язаний діяти добросовісно і розумно як щодо депонента, так і бенефіціара, дотримуючись правил повного розкриття інформації та дбайливості у збереженні майна, переданого на депонування. Водночас, деякі суди підтримують позицію суто диспозитивного способу визначення обов'язків ескроу-агента в договорі [11].

За загальним правилом, фидуціарні обов'язки ескроу-агента у Великобританії такі:

- діяти в інтересах депонента та бенефіціара, зберігаючи нейтралітет;

– повністю розкривати усю відому їм інформацію про обставини і факти, що можуть будь-яким чином вплинути на права сторін (duty of full disclosure);

– виявляти належну обачливість щодо предмета ескроу (наприклад, якщо предметом ескроу є грошові кошти, то належна обачливість полягатиме у виплаті їх тільки тим особам, які мають право на їх отримання).

Незважаючи на давню історію інституту ескроу у праві Великобританії, проблема трактування правового режиму майна, що знаходиться в ескроу, все ще актуальна. Зокрема, йдеться про правовий режим цього майна у випадку банкрутства однієї зі сторін договору. У справі *Bailey & Anor v Angove's PTY Ltd* суд вирішував питання, чи мають право кредитори у випадку банкрутства однієї зі сторін звернути стягнення на грошові кошти, які знаходяться на рахунку ескроу [12]. Суд керувався тлумаченням правової конструкції договору ескроу. Якщо інтерпретувати ескроу як траст на підставі закону чи судового рішення, то ескроу-агент у такому разі виконує роль довірчого управителя щодо отриманого майна. Якщо бенефіціар отримав майно трасту, знаючи, що воно передається із порушенням фідучіарних обов'язків, то він зобов'язаний відшкодувати завдані збитки.

Висновки. Отже, договір рахунка ескроу за правом США та Великобританії є тристороннім акцесорним цивільно-правовим зобов'язанням. Він широко застосовується у комерційній практиці цих країн у різних сферах, зокрема для реалізації процедур злиття та поглинання, купівлі-продажу цінних паперів, нерухомості, товарів і послуг, передачі прав інтелектуальної власності, проектному фінансуванню тощо. Суди в США застосовують концепцію “relation back doctrine” для запобігання можливим негативним наслідкам для бенефіціара в період, коли майно перебуває у володінні ескроу-агента. Договір рахунка ескроу є укладеним у США за умови підписання договору між сторонами у вигляді письмового документа та фактичного передання депонентом майна ескроу-агенту, що дає підстави відносити його до реальних. Ескроу-агент має фідучіарні обов'язки щодо депонента та бенефіціара. У Великобританії інститут ескроу має багато спільних рис з інститутом трасту, зокрема схожими є фідучіарні обов'язки ескроу-агента та трасті. Однак обов'язки ескроу-агента, за загальним правилом, більш обмежені, водночас у трасті їх обсяг дещо ширший і може включати управління майном в інтересах бенефіціара. Проте у для визначення правового режиму майна у разі банкрутства однієї зі сторін, суд може інтерпретувати функції ескроу-агента як такі, що передбачають можливість довірчого управління майном.

Список використаних джерел

1. Ralf W. Aigler, Harry A. Bigelow, Richard R. Powell. *Cases and Materials on the Law of Property*. Second Edition by Ralf W. Aigler. Allen F. Smith, Sheldon Tefft. St. Paul: West Publishing Company, 1951. Two Volumes: Pp. xlii, 1170; xxxvvi, 516. URL: https://search.lib.uiowa.edu/primo-explore/fulldisplay/01IOWA_ALMA21373753200002771/01IOWA (дата звернення: 20.11.2023)
2. *Radach v. Prior*, 48 Wash. 2d 901, 297 P.2d 605 (1956). URL: <https://case-law.vlex.com/vid/radach-v-prior-no-895002521> (дата звернення: 27.11.2023)
3. *Fitch v. Bunch*, 30 Cal.208 (1866).
4. California Department of Real Estate Alert. URL: <http://www.dre.ca.gov/files/pdf/refbook/ref08.pdf> (дата звернення: 15.11.2023)
5. *Cohen v. Shearer* (1980) 108 Cal.App.3d 939, 167 Cal. Rptr. 10 URL: <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/3d/108/939.html> (дата звернення: 15.11.2023)
6. *Berry v. McLeod*, 124 Ariz. 346.604 з.2d 610 No14161 (Supreme Court of Arizona. Nov 28, 1979). URL: <https://www.casemine.com/judgement/us/59149305add7b049345a2818#> (дата звернення: 15.11.2023)
7. *Burkons v. Ticor Title Ins. Co. of California*. 168 Ariz. 345 (1991) 813 P.2d 710 URL: <https://law.justia.com/cases/arizona/supreme-court/1991/cv-90-0292-pr-2.html> (дата звернення: 26.11.2023)
8. *Axley v. Transamerica Title Ins. Co.*, [Civ. No. 16775. Fourth Dist., Div. One. Dec. 21, 1978.]. Vol. 88 Cal. App. 3d 1, 9. URL: <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/3d/88/1.html> (дата звернення: 26.11.2023)
9. *Griffin v. Gay*, 223 Ill. App. 420, 432 (Ill. App. Ct. 1921).
10. Real Estate Settlement Procedures Act. URL: <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/supmanual/cch/respa.pdf> (дата звернення: 27.11.2023)
11. *Bank of Scotland Plc v King & Ors* [2007] EWHC 2747 (Ch) (23 November 2007) Case No HC06C02840. URL: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2007/2747.html> (дата звернення: 30.11.2023)

12. *Judgment Bailey and another (Respondents) v Angove's PTY Limited (Appellant)*. Trinity Term [2016]. UKSC 47 On appeal from: [2014]. EWCA Civ 215. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2014-0106-judgment.pdf> (дата звернення: 30.11.2023)

References

1. Ralf, W.Aigler, Harry, A. Bigelow & Richard, R. Powell. (1951). *Cases and Materials on the Law of Property*. Second Edition by Ralf W.Aigler. Allen F. Smith, Sheldon Tefft. St. Paul: West Publishing Company. Retrieved from https://search.lib.uiowa.edu/primo-explore/fulldisplay/01IOWA_ALMA21373753200002771/01IOWA [in English].
2. *Radach v. Prior*, 48 Wash.2d 901, 297 P.2d 605 (1956). Retrieved from <https://case-law.vlex.com/vid/radach-v-prior-no-895002521> [in English].
3. *Fitch v. Bunch*, 30 Cal.208 (1866) [in English].
4. California Department of Real Estate Alert. Retrieved from URL: <http://www.dre.ca.gov/files/pdf/refbook/ref08.pdf> [in English].
5. *Cohen v. Shearer* (1980). 108 Cal.App.3d 939, 167 Cal.Rptr. 10 Retrieved from <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/3d/108/939.html> [in English].
6. *Berry v. McLeod*, 124 Ariz. 346.604 з.2d 610 No14161 (Supreme Court of Arizona. Nov 28, 1979). Retrieved from <https://www.casemine.com/judgement/us/59149305add7b049345a2818#> [in English].
7. *Burkons v. Ticor Title Ins. Co. of California*. 168 Ariz. 345 (1991) 813 P.2d 710 Retrieved from <https://law.justia.com/cases/arizona/supreme-court/1991/cv-90-0292-pr-2.html> [in English].
8. *Axley v. Transamerica Title Ins. Co.*, [Civ. No. 16775. Fourth Dist., Div. One. Dec. 21, 1978.] Vol. 88 Cal. App. 3d 1, 9. Retrieved from <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/3d/88/1.html> [in English].
9. *Griffin v. Gay*, 223 Ill. App. 420, 432 (Ill. App. Ct. 1921) [in English].
10. *Real Estate Settlement Procedures Act*. Retrieved from <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/supmanual/cch/respa.pdf> [in English].
11. *Bank of Scotland Plc v King & Ors* [2007]. EWHC 2747 (Ch) (23 November 2007) Case No HC06C02840. Retrieved from <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Ch/2007/2747.html> [in English].
12. *Judgment Bailey and another (Respondents) v Angove's PTY Limited (Appellant)*. Trinity Term [2016]. UKSC 47 On appeal from: [2014] EWCA Civ 215. Retrieved from <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2014-0106-judgment.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 13.12.2023

Мар'яна Сигидин,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного права
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6778-1259>

КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР ТА ЗАСНОВНИЦЬКИЙ ДОГОВІР У ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВАХ

В статті аналізуються ключові відмінності між корпоративним договором та засновницьким договором акціонерного товариства. Відмінності аналізуються як з погляду доктрини корпоративного права, так і з точки зору нормативних положень стосовно даних договірних конструкцій.

Відзначається, що важливе значення для доктрини корпоративного права набуває розмежування цивільно-правових правочинів в акціонерному праві. Особливо актуальним, як видається, є відмежування корпоративного договору від засновницького договору.

Авторка підтримує точку зору тих вчених, які доводять, що до предмету такої цивільно-правової конструкції як корпоративний договір входять організаційні права, які перебувають у володінні засновника (учасник) юридичної особи корпоративного типу, а також управління ними. Предметом таких домовленостей, як правило, буває певний розподіл організаційних прав, стосовно яких немає імперативного регулювання, в тому числі на рівні локальних актів юридичної особи. Сторони домовляються про строк та часові межі реалізації суб'єктивних прав власника корпоративних прав в рамках такого договору.

Констатується, що в основу розмежування засновницького та корпоративного договорів необхідно поставити не спільність мети, що опосередковується договором, а саму її сутність. Основною метою засновницького договору (договору про заснування господарського товариства) є встановлення порядку заснування товариства, умов здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, визначення розміру статутного капіталу, часток у статутному капіталі кожного з учасників тощо. Для таких корпоративованих юридичних осіб, як АТ, ТОВ та ТДВ засновницький договір не виконує роль установчих документів, тому його укладення не є обов'язковим.

Підсумовується, що корпоративний договір відрізняється від засновницького договору акціонерного товариства за такими критеріями як : 1) мета договору; 2) суб'єктний склад договору; 3) строк дії договору; 4) оплатність договору; 5) форма договору.

Ключові слова: корпоративний договір, засновницький договір, підприємницьке товариство, командитне товариство, корпоративне право, корпоративні правовідносини, корпоративні права

Sygydyn M.

Shareholder agreement and founding agreement of business associations

It is analyzed the key differences between a shareholder agreement and a founding agreement of a joint-stock company. The differences are analyzed both from the point of view of the doctrine of corporate law and from the point of view of regulatory provisions regarding these private law structures.

It is noted that the distinction between civil and legal transactions in corporate law is of great importance for the doctrine of corporate law. The separation of the shareholder agreement from the founding agreement seems to be particularly relevant.

The author supports the point of view of those scientists who prove that the subject of a shareholder agreement is the organizational rights possessed by a member of a corporate-type legal entity, and their management. The subject of such agreements may be a certain redistribution of organizational rights, regarding which there is no mandatory regulation, including at the level of local regulatory acts. Within such an agreement, the parties agree on the period and limits of exercising the subjective rights of the owner of corporate rights.

It is noted that the basis for distinguishing founding and corporate contracts should be not the commonality of the goal mediated by the contract, but its very essence. The main purpose of the founding agreement (agreement on the establishment of a business company) is to establish the procedure for company's establishing, the conditions for joint activities related to the creation of the company, determining the size of the authorized capital, shares in the

authorized capital of each of the shareholders, etc. For corporatized legal entities such as joint stock company, limited liability company, and additional liability company, the founding agreement does not act as a founding document, so its conclusion is not mandatory.

It is concluded that the shareholder agreement differs from the founding agreement of a joint-stock company according to such criteria as: 1) the purpose of the agreement; 2) subject composition of the agreement; 3) term of validity of the agreement; 4) payment of the agreement; 5) the form of the agreement.

Keywords: *shareholder agreement, founding agreement, business partnership, limited partnership, corporate law, corporate legal relations, corporate rights*

Постановка проблеми. В корпоративному праві спектр можливих для укладення цивільно-правових договорів є достатньо широкий. Лише в Законі України «Про акціонерні товариства» закріплено можливість укладення засновницького договору, корпоративного договору, правочину, щодо якого є заінтересованість, значного правочину тощо. Зважаючи на таку різноманітність, важливе значення для доктрини корпоративного права набуває розмежування згаданих правочинів. Особливо актуальним, як видається, є відмежування корпоративного договору від засновницького договору.

Стан дослідження. Проблематику розмежування договорів в корпоративних правовідносинах досліджували низка авторів, серед яких варто відзначити таких як В.А.Васильєва, А.В.Зеліско, Ю. М. Жорнокуй, Ю. О. Заїка, І. Р. Калаур, К. А. Карчевський, О. Р. Кібенко, В. М. Кравчук, В. М. Коссак, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова та ін. Однак сукупність ознак, за якими дві згадані правові конструкції відрізняються одна від одної, залишились поза увагою науковців.

Постановка завдання. Тому мета даного наукового дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати основні відмінності між корпоративним договором та засновницьким договором акціонерного товариства.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі слушно зауважується, що в основі розмежування договорів першочерговим критерієм є предмет договору. В. А. Васильєва відзначила, що до предмету такої цивільно-правової конструкції як корпоративний договір входять організаційні права, які перебувають у володінні засновника (учасника) юридичної особи корпоративного типу, а також управління ними. Предметом таких домовленостей, як правило, буває певний розподіл організаційних прав, стосовно яких немає імперативного регулювання, в тому числі на рівні локальних актів юридичної особи. Сторони домовляються про строк та часові межі реалізації суб'єктивних прав власника корпоративних прав в рамках такого договору [1, с. 27]. Крім того, зміст цього договору може полягати у можливості учасників юридичної особи корпоративного типу визначати механізм реалізації корпоративних організаційних прав.

Укладення та підписання цивільно-правових договорів між засновниками стосовно створення окремих форм підприємницьких товариств здійснюється на підставі норм Цивільного кодексу України (ч. 2 ст. 153 – договір, який визначає порядок здійснення засновниками спільної діяльності щодо створення товариства, а також ст. 142 – договір про заснування ТОВ). Крім того, ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» визначає, що засновники укладають засновницький договір саме при створенні АТ. При цьому в законодавстві не визначається поняття та ознаки засновницького договору, чи порядок його укладання, в тому числі зміни та припинення. Разом з тим в теорії корпоративного права засновницький договір визначається як консенсуальний цивільно-правовий договір, який врегульовує правовідносини між засновниками (учасниками) товариства на етапі створення та підприємницької діяльності юридичної особи [2, с. 118].

Варто розрізнити договори про заснування ТОВ (ст. 142 ЦК України), засновницький договір та договір про створення акціонерного товариства (ч. 2 ст. 153 ЦК України).

Засновницький договір не відноситься до установчих документів товариств капіталу і діє до дати реєстрації звіту про результати емісії (випуску) акцій Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Як вказує А. В. Зеліско, засновницький договір є таким різновидом договорів, який визначає форму правового врегулювання волевиявлення засновників стосовно утворення юридичної особи [3, с. 56]. Договір про створення АТ та договір про заснування ТОВ укладаються лише в тому випадку, якщо зазначені підприємницькі товариства створюються декількома особами. Засновницький договір та договір про створення не належать до установчих документів товариства, а тому їх подання на етапі державної реєстрації не є обов'язковим. Вказані договори відносяться до категорії цивільно-правових, але на відміну від засновницького договору у них інша мета, а саме установлення взаємовідносин, що виникають і триватимуть між засновниками господарського товариства до моменту державної реєстрації учасника цивільних правовідносин – акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю. По своїй юридичній

природі вони є договорами про спільну діяльність, однак мета їх інша – організування засновників на створення юридичної особи [4, с. 224].

Основною метою засновницького договору є здійснення спільних цивільно-правових інтересів, що обумовлює в свою чергу його сутність. Згаданий спільний інтерес трансформується в узгодження волевиявлення засновників, що спрямовується на формування самостійного суб'єкта права. Саме присутність спільної мети та загальна координація активних дій сторін засновницького договору на етапі його укладання вказує на наявність спільних характерних ознак засновницького та корпоративного договорів.

Низка дослідників відносить засновницький договір, так само, як і корпоративний, до договорів про спільну діяльність, оскільки в процесі укладення засновницького договору його засновники беруть на себе зобов'язання об'єднати майнові вклади та власні зусилля для реалізації фактичних та юридичних дій спрямованих на утворення нового суб'єкта права.

На думку А.В.Зеліско, роль такого договору полягає в регулюванні ряду питань, які виникають у вчиненні засновниками фактичних і юридичних дій, що зорієнтовані на виникнення юридичної особи, наприклад, необхідність сплати до моменту проведення установчих зборів майнових вкладів а також форма їх оплати, порядок оцінки внесків, порядок сплати майнових вкладів, тощо [6, с. 118].

Особливість та специфіка засновницького договору, як свого часу відзначав В.В. Луць, є в тому, що він не тільки урегулює взаємні правовідносини в частині спільної діяльності стосовно створення юридичної особи (командитного товариства, повного товариства тощо) та наділення останньої майном, а й закріплює правове становище юридичної особи та є складовою частиною засновницьких документів [5, с. 316].

Досить обґрунтовано спростовується вищезазначене твердження, зазначаючи, що договір про спільну діяльність укладається для здійснення особами спільної діяльності без створення юридичної особи, в той час, як основним призначенням договору про заснування товариства (засновницького договору) є виключно правове регулювання дій щодо створення нової юридичної особи. Таким чином, засновницький договір є правовою конструкцією, покликаною врегульовувати зобов'язальні відносини засновників щодо створення юридичної особи корпоративного типу [3, с. 57].

Як бачимо, схожість засновницького та корпоративного договорів полягає у наявності спільної мети сторін зазначених договірних конструкцій. Адже при укладенні таких договорів їх учасники діють спільно, спрямовуючи свої зусилля на взаємоузгодження змісту домовленостей, для досягнення відповідного спільного бажаного результату. Крім того, беззаперечним є той факт, що і корпоративний, і засновницький договори прямо чи опосередковано пов'язані із діяльністю юридичної особи.

На нашу думку, в основу розмежування засновницького та корпоративного договорів необхідно поставити не спільність мети, що опосередковується договором, а саму її сутність. Основною метою засновницького договору (договору про заснування господарського товариства) є закріплення процедури утворення товариства, визначення розміру статутного капіталу, умов реалізації спільної діяльності стосовно утворення господарського товариства, часток у статутному капіталі кожного з учасників тощо. Для таких корпоративізованих юридичних осіб, як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю та товариство з додатковою відповідальністю засновницький договір не відіграє значення установчих документів, тому його підписання не має конститутивного значення. Однак у тих випадках, якщо товариство утворюється декількома засновниками, важливою є координація їхніх дій, досягнення домовленостей щодо виду підприємницької діяльності, узгодження волі сторін, порядку та строків внесення вкладів для забезпечення ефективної роботи новоутвореного суб'єкта цивільно-правових відносин. Роль і мета засновницького договору полягає саме у з'ясуванні вищезазначених питань, які виникають при утворенні юридичної особи, тобто на стадії до моменту створення господарського товариства.

В контексті мети корпоративного договору, то, слід відзначити, відповідна договірна конструкція використовується учасниками уже створеного та функціонуючого господарського товариства для реалізації ефективного корпоративного управління корпоративними правами учасників.

В літературі відзначається, що створення господарського товариства бере початок з підписання засновниками договору, що закріплює реалізацію ними спільної діяльності стосовно утворення товариства, оскільки за відсутності такого договору, який по своєму змісту є зовнішньою формою домовленостей, засновники не можуть здійснювати спрямовану діяльність щодо утворення юридичної особи. З вищенаведеного вбачається, що і дії, і предмет договору, який вчиняється їхніми сторонами на виконання умов цього договору, по своїй юридичній природі є різними [7, с. 76].

Таким чином, за своєю сутністю і корпоративний, і засновницький договори є організаційно-правовими, тобто опосередковують узгодження поведінки їх сторін у процесі виконання договірних зобов'язань. Проте засновницький договір визначає механізм регулювання зазначених відносин на етапі заснування юридичної особи корпоративного типу, а корпоративний договір – в процесі її діяльності з приводу здійснення ефективного управління корпоративними правами.

Сьогодні у доктрині корпоративного права та на практиці поряд із терміном «корпоративний договір» вживається також термін «акціонерна угода». Аналіз наукових джерел дозволяє зауважити, що деякі вчені піддають порівнянню зазначені договірні конструкції, таким чином фактично протиставляючи їх. В контексті цього важливо вказати, що виокремлення акціонерної угоди з-поміж корпоративних договорів здійснюється на основі такого критерію, як специфіка організаційно-правової форми юридичної особи, в межах діяльності якої укладається корпоративний договір. Із самого терміну «акціонерна угода» видається, що її укладення здійснюється учасниками акціонерних товариств. Беручи до уваги вищезазначене, на нашу думку, найбільш правильним та обґрунтованим є позиція з приводу співвідношення корпоративного договору та акціонерної угоди як загального та спеціального, з огляду на що акціонерна угода визначається як окремий підвид корпоративного договору.

Серед відмінностей корпоративного договору та засновницького договору слід виокремити форму договору. Договір про заснування товариства, як правило, укладається в простій письмовій формі. У випадку, якщо засновниками АТ є фізичні особи, то автентичність підписів на засновницькому договорі посвідчується нотаріально (ч. 3 ст. 10 Закону) [8]. Стосовно корпоративного договору достатньо простої письмової форми договору.

Відрізняється і суб'єктний склад сторін цих договорів. Сторонами договору, у відповідності до якого акціонери АТ беруть на себе обов'язки здійснювати права та реалізовувати повноваження певним чином або навпаки утримуватися від їх здійснення, є акціонери АТ. Разом з тим саме акціонерне товариство та треті особи можуть бути додатковими сторонами корпоративного договору (ч. 1 ст. 29 Закону). Засновницький договір укладається виключно між засновниками, які після реєстрації товариства набувають статусу акціонерів товариства. Таким чином, коло осіб корпоративного договору значно ширше, оскільки може включати посадових осіб органів управління товариством, інвесторів та інших заінтересованих осіб.

Засновницький договір є завжди строковим. Він залишається чинним до моменту, коли Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку зареєстровано звіт щодо результатів випуску акцій (ч. 3 ст. 10 Закону). Дата укладення та строк дії корпоративного договору визначаються безпосередньо в договорі (ч. 2 ст. 29 Закону). Оскільки обмежень немає, то можна презюмувати, що корпоративний договір може бути не тільки строковим але й безстроковим, тобто таким який укладається на невизначений термін.

Як засновницький, так і корпоративний договір відносяться до цивільно-правових договорів. Одним із критеріїв розмежування цивільно-правових договорів є оплатність (безоплатність договору). Засновницький договір є безоплатним. Дії сторін спрямовані на досягнення спільної мети – створення акціонерного товариства. Корпоративний договір може бути як оплатним, так і безоплатним.

Висновки. Таким чином, корпоративний договір та засновницький договір є абсолютно різними видами цивільно-правових договорів. Корпоративний договір відрізняється від засновницького договору підприємницького товариства за такими критеріями як : 1) мета договору; 2) суб'єктний склад договору; 3) строк дії договору; 4) оплатність договору; 5) форма договору.

Список використаних джерел

1. Васильєва В.А. Корпоративні правочини: поняття та особливості. Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 23-24 вересня 2011 р. Івано-Франківськ, 2012. С. 25-28.
2. Старцев О. В. Підприємницьке право. К., 2006. 208 с.
3. Зеліско А. В. Засновницький договір юридичних осіб корпоративного типу: відмінність від інших договірних конструкцій. Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених і аспірантів. Івано-Франківськ. 2013. С. 56-58.
4. Цивільне право України: у 2 т. Том 1. Підручник / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К., 2007. 480 с.
5. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності. К. 1999. 560 с.

6. Зеліско А.В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Івано-Франківськ. 2016. 445 с.
7. Сигидин М.М. Корпоративний договір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 236 с.
8. Про акціонерні товариства: Закон України №2465-IX від 27 липня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1048>

References

1. Vasylieva V.A. Korporatyvni pravochyny: poniattia ta osoblyvosti. Problemy okhorony prav subiektiv korporatyvnykh pravovidnosyn : Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 23-24 veresnia 2011 r. Ivano-Frankivsk, 2012. S. 25-28.
2. Startsev O. V. Pidpriumnytske pravo. K., 2006. 208 s.
3. Zelisko A. V. Zasnovnytskyi dohovir yurydychnykh osib korporatyvnoho typu: vidmynnist vid inshykh dohovirnykh konstruktzii. Vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання prav ta osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna : Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh i aspirantiv. Ivano-Frankivsk. 2013. S. 56-58.
4. Tsyvilne pravo Ukrainy: u 2 t. Tom 1. Pidruchnyk / Za zah. red. V. I. Borysovoi, I. V. Spasybo-Fatieievoi, V. L. Yarotskoho. K., 2007. 480 s.
5. Luts V.V. Kontrakty u pidpriumnytskii diialnosti. K. 1999. 560 s.
6. Zelisko A.V. Pidpriumnytski yurydychni osoby pryvatnoho prava yak subiekty tsyvilnykh pravovidnosyn. Ivano-Frankivsk. 2016. 445 s.
7. Syhydyn M.M. Korporatyvnyi dohovir: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Ivano-Frankivsk, 2016. 236 s.
8. Pro aktsionerni tovarystva: Zakon Ukrainy №2465-IX vid 27 lypnia 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1048>

Стаття надійшла до редакції 13.12.2023

DOI:10.35774/app2023.04.089
УДК 347.9

Валентина Слома,

доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Сучасні євроінтеграційні процеси зумовлюють пошук альтернативних способів вирішення спорів, одним із яких є медіація.

У статті досліджено поняття медіації як альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів, визначено її ознаки. Охарактеризовано принципи здійснення медіації: добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

При написанні статті проаналізовано доктринальні та нормативні положення з даної проблематики. Зроблено висновок, що медіація є альтернативним способом вирішення цивільно-правового спору, який спрямований на досягнення взаємоприйняттого рішення за взаємоузгодженою волею сторін за участю незалежної та неупередженої особи (медіатора).

Ключові слова: спір, альтернативні способи вирішення спорів, медіація, медіатор, сторони.

Sloma V.

Mediation as a Method of Resolving Civil Legal Disputes

Modern European integration processes require the search for alternative methods of resolving disputes, one of which is a mediation.

It has been examined the concept of mediation as an alternative method of resolving civil legal disputes. It is established that in science, mediation is considered as a process of dispute resolution, a way of dispute resolution, a system of actions, a form of dispute resolution, a method of dispute resolution. All definitions of this concept gives the common goal of mediation - resolution of the dispute by the parties with the help of an independent person (a mediator) without recourse to a jurisdictional body.

Based on the legal definition of mediation, it has been distinguished the main features: 1) mediation is an out-of-court procedure; 2) voluntariness; 3) confidentiality; 4) availability of a structured mediation procedure; 5) participation in this procedure by a third party who assists the parties in resolving the dispute, but does not directly make the decision.

It has been described the principles of mediation i.e. voluntariness, confidentiality, neutrality, independence and impartiality of the mediator, self-determination and equal rights of the mediation parties.

The research is also analyses the doctrinal and normative provisions on this issue. It is emphasized that mediation is an effective method of resolving disputes in the field of intellectual property law.

It is concluded that mediation is an alternative method of resolving a civil legal dispute, which is aimed at reaching a mutually acceptable solution based on the mutually agreed will of the parties with the participation of an independent and impartial person (the mediator).

The advantages of using mediation as a method of resolving civil legal disputes are indicated, namely: saving money; the decision on the merits of the dispute is made by the parties themselves by mutual agreement; saving time, since the preparation and consideration of the case in court is a longer process; privacy; preservation of partnership relations between the parties.

Keywords: dispute, alternative dispute resolution methods, mediation, mediator, parties.

Постановка проблеми. Україна, реалізуючи своє прагнення до інтеграції до ЄС, імплементує норми міжнародного права, зокрема й у сфері здійснення та захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин. Безперечно, основною формою захисту суб'єктивних цивільних прав на даний час є юрисдикційна форма. Відповідно до ч. 1 ст. 16 ЦК України кожній особі надається право на звернення до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Спори, які виникають між учасниками цивільно-правових відносин, можуть вирішуватись за допомогою способів, передбачених ст.

16 ЦК України. Водночас, варто зазначити про зростання ролі альтернативних способів вирішення спорів, одним із яких є медіація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування медіації як способу вирішення спорів були присвячені праці С. І. Запари, О. О. Кармази, Т. О. Подковенко, М. Я. Поліщук, Ю. Д. Притики, С. Р. Сулейманової та інших науковців.

Метою статті є з'ясування сутності медіації як альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова доктрина сформулювала різні підходи до розуміння поняття «медіація». Зокрема, медіація розглядається як «процес вирішення конфлікту, в якому медіатор (медіатори) сприяє в межах конструктивних, гнучких і конфіденційних переговорів конфліктуючим сторонам досягти угоди щодо врегулювання спору (конфлікту) у порядку, строки, межах, визначених законом та цивільно-правовим договором» [1, с. 76].

На думку С. І. Запари, медіація є «альтернативним, добровільним способом вирішення спору, який на договірних засадах за допомогою медіатора(ів) сприяє виробленню взаємоприйняттого рішення щодо розв'язання конфлікту» [2, с. 85].

Т. О. Подковенко зазначає, що медіацію слід характеризувати «не тільки як соціальний феномен і відносно самостійний інститут врегулювання конфліктів, але і як систему цілеспрямованих, планованих комунікативних дій, зумовлених потребами індивідів, їх соціально-психологічними особливостями та інтересами, з метою спільного вирішення спорів і досягнення взаємоприйняттого рішення і, що важливо, продовження партнерства» [3, с. 15].

Н. В. Шишка визначає, що медіація – це «альтернативна форма вирішення спору, тобто певний структурований переговорний процес, в якому сторони за допомогою нейтральної та неупередженої сторони – медіатора (посередника) добровільно і самостійно мають намір досягти мирного врегулювання їхнього спору» [4, с. 299].

М. Я. Поліщук пропонує розглядати медіацію як «альтернативний метод вирішення спорів, у межах якого сторони на добровільних засадах беруть участь у переговорах і з допомогою незалежної та неупередженої третьої особи (медіатора) намагаються віднайти взаємовигідне вирішення спору між ними» [5, с. 4].

Також медіацію розглядають як «мирний, добровільний спосіб вирішення конфліктів (спорів) за межами суду між рівноправними сторонами за участі третьої незалежної сторони – медіатора (посередника)» [6, с. 102].

Як впливає з вище наведеного, медіацію розглядають як: процес вирішення спору, спосіб вирішення спору, систему дій, форму вирішення спору, метод вирішення спору. Спільною для всіх визначень даного поняття є мета медіації – вирішення сторонами спору за допомогою незалежної особи (медіатора) без звернення до юрисдикційного органу.

Щодо нормативного визначення даного поняття, то у п. а) ст. 3 Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «З певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах» медіація визначається як структурований процес незалежно від того, як він називатиметься або як на нього посилаються, через який дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора (посередника). Цей процес може бути ініційований сторонами або запропонований рекомендацією або наказом суду, або приписаний законодавством держави-члена [7].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» медіація розглядається як позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [8].

Виходячи із законодавчого визначення медіації, можна виділити такі її ознаки: 1) це позасудова процедура; 2) добровільність; 3) конфіденційність; 4) наявність структурованої процедури медіації; 5) участь у даній процедурі третьої особи, яка сприяє сторонам у вирішенні спору, але рішення безпосередньо не приймає.

Важливу роль у процедурі медіації відіграють принципи її здійснення. Принципи медіації визначаються як «вихідні і визначальні засади, керівні положення та правові ідеї, що виступають основою для здійснення процедури медіації і спрямовані на ефективне розв'язання конфлікту між сторонами та досягнення позитивного результату» [9, с. 133]. Медіація повинна здійснюватись з дотриманням таких принципів:

добровільність, який полягає в тому, що сторони самостійно, без застосування примусу приймають рішення про врегулювання спору за допомогою медіації. Сторони також мають право припинити медіацію у будь-який момент. Варто зазначити, що недосагнення сторонами згоди зі спірних питань в процесі медіації, не позбавляє їх права на звернення до суду за захистом своїх порушених прав. Добровільність також стосується й медіатора та полягає в тому, що «у разі розуміння ним неможливості конструктивної роботи в медіаційному просторі, відсутності бажання сторін вирішити спір, а також з будь-яких інших причин, які можуть заважати веденню медіаційного процесу, він має право припинити ведення переговорів та вийти з цього процесу» [10, с. 56];

конфіденційність, відповідно до якого учасники процесу медіації не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, крім випадків, визначених законодавством або домовленістю сторін. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про медіацію» конфіденційною інформацією вважається вся інформація, яка стала відома під час підготовки до медіації та проведення медіації, зокрема про пропозицію та готовність сторін конфлікту (спору) до участі у медіації, факти та обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації [8];

нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора. Медіатор при здійсненні своїх функцій не повинен надавати переваг жодній зі сторін спору. Нейтралітет медіатора розглядається у двох аспектах: 1) він завжди діє неупереджено щодо сторін сутички; 2) медіатор є нейтральним з точки зору суперечок, тобто він не має особистого інтересу до угоди, яку передбачається досягти в результаті посередництва [11, с. 580]. Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про медіацію» медіатор не може: 1) суміщати функцію медіатора з функцією іншого учасника медіації в одному конфлікті (спорі); 2) надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору); 3) приймати рішення по суті конфлікту (спору) між сторонами медіації; 4) бути представником або захисником будь-якої із сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором [8];

самовизначення та рівність прав сторін медіації. Право вибору медіатора, визначення питань для обговорення, інші питання проведення медіації належить сторонам. Як зазначає С. Р. Сулейманова «сторони настільки задіяні в процесі медіації, наскільки вони самі цього хочуть. Вони не делегують свої повноваження щодо вирішення спору посереднику. Посередник не може судити, хто правий і хто несправедливий, не може приймати рішення, а лише допомагає сторонам знайти можливі шляхи вирішення спору. Він може нагадати сторонам про інтереси суперечки або задати питання, які розкриють інтереси сторін» [11, с. 580-581].

Щодо принципу рівності прав, то підтримуємо позицію Ю. Д. Притики, стосовно того, що «цей принцип є і загальноправовим і загальнопроцесуальним, для будь-якої форми юридичного процесу. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Сторонам надаються однакові права висловлювати свої думки, зауваження, визначати порядок денний, оцінювати прийнятність пропозицій та умов примирення» [12, с. 91].

Медіація поділяється на певні види. М. Я. Поліщук вказує на існування таких моделей медіації: 1) приватна (позасудова) медіація, 2) присудова медіація; 3) судова медіація [5, с. 8]. О. О. Іванов виділяє такі види медіації: 1) медіація, призначена судом; 2) трансформаційна медіація; 3) електронне посередництво; 4) спрощення медіації; 5) оцінювальна медіація; 6) Med-Arb; 7) Arb-Med [13, с. 18].

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про медіацію» медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [8].

Варто зазначити, що медіація є ефективним способом вирішення спорів у сфері права інтелектуальної власності. Зокрема медіацію можна застосовувати при вирішенні спорів щодо захисту прав інтелектуальної власності, передавання прав інтелектуальної власності тощо.

До переваг застосування медіації у сфері права інтелектуальної власності відносять наступні: «дозволяє зберегти відносин між сторонами конфлікту. Натомість, судові спори не сприяють формуванню партнерських відносин; дозволяє припинити правопорушення, завдяки швидкому вирішенню конфлікту. Об'єкти права інтелектуальної власності потребують швидкої реакції на порушення, щоб припинити незаконне відчуження, зокрема копіювання, розповсюдження, відтворення та ін.; дозволяє знайти рішення,

прийнятне для обох сторін спору. Адже під час медіації, сторони самі вирішують прийнятні для них умови укладання угоди, щодо припинення порушення прав» [14].

Висновки. Медіація є альтернативним способом вирішення цивільно-правового спору, який спрямований на досягнення взаємоприйняттого рішення за взаємоузгодженою волею сторін за участю незалежної та неупередженої особи (медіатора).

Застосування медіації як способу вирішення спору має певні переваги. По-перше, заощадження коштів; по-друге, рішення по суті спору приймають самі сторони за взаємним узгодженням; по-третє, економія часу, оскільки підготовка та розгляд справи у суді є більш тривалим процесом; по-четверте, конфіденційність; по-п'яте, збереження партнерських відносин між сторонами.

Список використаних джерел

1. Кармаза О. О., Федоренко Т. В., Позов Д. А. Медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів і конфліктів: проблеми в розкритті змісту термінів, використаних у законі. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2-4. С. 73-77.
2. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 83-85. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf (дата звернення: 20.11.2023)
3. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 1 (17). С. 11-16.
4. Шишка Н. В. Поняття «медіація» як альтернативна форма вирішення спорів: до проблеми праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 297-301. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/74.pdf (дата звернення: 20.11.2023)
5. Поліщук М. Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 18 с.
6. Логвиненко М., Кордунян І. Особливості поетапного здійснення медіації у сфері інтелектуальної власності: перспективи для України. *Теорія та практика інтелектуальної власності*. 2019. № 6. С. 100-108.
7. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року з певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf) (дата звернення: 20.11.2023)
8. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 20.11.2023)
9. Йосипенко С. Т. Принципи медіації у приватно-правових відносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 1. С. 130-133.
10. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 55-58.
11. Сулейманова С. Р. Основні принципи медіації. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15120/%D0%A1%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A1.%D0%A0..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.11.2023)
12. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92.
13. Іванов О. О. Поняття, види та характерні риси медіації як соціально-правового явища. *Морська безпека та оборона*. 2023. № 1. С. 16-20.
14. Стародубов І. Переваги застосування медіації у сфері інтелектуальної власності. URL: <https://blog.liga.net/user/istarodubov/article/24739> (дата звернення: 20.11.2023)

References

1. Karmaza, O. O., Fedorenko, T. V. & Pozov D. A. (2022). Mediatsiya yak al'ternatyvnyy mekhanizm urehulyuvannya sporiv i konfliktiv: problemy v rozkrytti zmistu terminiv, vykorystanykh u zakoni [Mediation as an alternative mechanism for settlement of disputes and conflicts: problems in disclosure of the content of the terms used in the law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Law Review of Kyiv University of Law*, 2-4, 73-77 [in Ukrainian]

2. Zapara, S. I. (2015). Ponyattya mediatsiyi ta osoblyvosti yiyi stanovlennya v Ukrayini ta sviti [Concept of mediation and features of its formation in Ukraine and the world]. *Porivnyalno-analitychne pravo - Comparative and analytical law*, 3, 83-85. Retrieved from https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/3_2015.pdf [in Ukrainian]
3. Podkovenko, T. O. (2019). Mediatsiya yak odyn z alternatyvnykh sposobiv vyrishennya sporiv ta yiyi vplyv na pravovu kulturu suspilstva [Mediation as one of the alternative ways of resolving disputes and its influence on the legal culture of society]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence*, 1 (17), 11-16 [in Ukrainian]
4. Shyshka, N. V. (2021). Ponyattya «mediatsiya» yak alternatyvna forma vyrishennya sporiv: do problemy pravorozuminnya [The concept of «mediation» as an alternative form of dispute resolution: to the problem of legal understanding]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Juridical scientific and electronic journal*, 4, 297-301. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/4_2021/74.pdf [in Ukrainian]
5. Polishchuk, M. Ya. (2017). *Mediatsiya yak sposib vyrishennya tsyvilno-pravovykh sporiv [Mediation as a civil disputes resolution method]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian]
6. Lohvynenko, M., & Kordunyan, I. (2019). Osoblyvosti poetapnoho zdiysnennya mediatsiyi u sferi intelektual'noyi vlasnosti: perspektyvy dlya Ukrayiny [Peculiarities of step-by-step use of mediation in the field of intellectual property: perspectives for Ukraine]. *Teoriya ta praktyka intelektual'noyi vlasnosti - Theory and Practice of Intellectual Property*, 6, 100-108 [in Ukrainian]
7. *Dyrektyva 2008/52/YES Yevropeyskoho Parlamentu ta Rady vid 21 travnya 2008 roku Z pevnykh aspektiv mediatsiyi u tsyvilnykh ta komertsyynykh spravakh [Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters]*. Retrieved from [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%84%D0%A1%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf) [in Ukrainian]
8. *Zakon Ukrayiny Pro mediatsiyu vid 16.11.2021 r. [Law of Ukraine on mediation from November 16, 2021]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian]
9. Yosypenko, S. T. (2015). Pryntsypy mediatsiyi u pryvatno-pravovykh vidnosynakh [The principles of mediation in private-law relations]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsional'noho universytetu. Seriya PRAVO - Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 35, Ch. 1, T. 1, 130-133 [in Ukrainian]
10. Mozhaykina, O. S. (2017). Ponyattya ta zmist osnovnykh pryntsypiv mediatsiyi v tsyvil'no-pravovykh vidnosynakh [The concept and content of the main principles of mediation in civil-law relations]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi - Actual problems of native jurisprudence*, 5, 55-58 [in Ukrainian]
11. Suleymanova, S. R. Osnovni pryntsypy mediatsiyi. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15120/%D0%A1%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A1.%D0%A0..pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian]
12. Prytyka, Yu. D. (2010). Zmist ta klasyfikatsiya pryntsypiv mediatsiyi [Content and classification of principles of mediation]. *Byuletyn Ministerstva yustytisyi Ukrayiny - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 10, 86-92 [in Ukrainian]
13. Ivanov, O. O. (2023). Ponyattya, vydy ta kharakterni rysy mediatsiyi yak sotsialno-pravovoho yavlyshcha [Concepts, types and characteristics of mediation as a social and legal phenomenon]. *Morska bezpeka ta oborona - Maritime Security and Defense*, 1, 16-20 [in Ukrainian]
14. Starodubov, I. *Perevahy zastosovannya mediatsiyi u sferi intelektual'noyi vlasnosti [Advantages of using mediation in the field of intellectual property]*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/istarodubov/article/24739> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 24.11.2023

**4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.
СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

DOI:10.35774/app2023.04.094
УДК 351.741 (477) (075.8)

Ігор Метельський,

кандидат юридичних наук, доцент, в. о.
завідувача кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8518-9321>

Валерій Канюка,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1573-9137>

Іван Мельник,

старший викладач кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6292-9198>

СТРОЙОВА ПІДГОТОВКА ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ЗМІЦНЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Дослідження сучасного стану організації службової підготовки правоохоронців в сучасних умовах реформування Міністерства внутрішніх справ України, враховуючи подальше становлення органів та підрозділів Національної поліції, необхідність удосконалення тактики боротьби правоохоронців в умовах воєнного стану, виконання працівниками поліції в окремих регіонах держави оперативно-тактичних завдань на територіях, де ведуться бойові дії, та на деокупованих територіях ставлять підвищені вимоги до службово-бойової підготовки постійного й перемінного особового складу поліції, в т. ч. до службової дисципліни та стройового вишколу правоохоронців, забезпечення злагодженості їхніх колективних дій.

Ключові слова: *стройові вправи, стройове навчання, стройова підготовка, стройовий огляд, стройовий вишкіл, службова підготовка.*

Metelskyi I., Kanyuka V., Melnyk I.

Drill training as the main means of strengthening discipline and organizing the professional training of future law enforcement officers

The study of the current state of the law enforcement officers service training organization in the modern conditions of the reform of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, taking into account the further formation of bodies and units of the National Police, the need to improve the combat tactics of law enforcement officers under the martial law, the performance of operational and tactical tasks by police officers in certain regions of the state in the territories where hostilities are taking place and in the de-occupied territories demand higher standards of the service and combat training of permanent and non- permanent police personnel, including the service discipline and drill practice of law enforcement officers, ensuring the coherence of their collective actions.

Summarizing the materials of this study, taking into account the justification of the significant educational opportunities of military training, which contributes to strengthening the discipline and organization of professional training of modern law enforcement officers, it should be noted that the novelty of this publication is that in higher educational institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine, which train specialists in the educational program «Law enforcement activities», military training became a separate discipline of the professional direction as «Physical training and self-defense skills», «Fundamentals of weapon ownership and fire training», «Tactical and special training».

Keywords: *drill exercises, drill studies, drill training, drill examination, drill practice, service training.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах правового режиму воєнного стану та кардинального реформування правоохоронної сфери України підвищуються вимоги до професійної підготовленості працівників Національної поліції України та правоохоронних органів загалом. В умовах складних соціально-демократичних перетворень, що відбуваються у сучасних умовах на теренах України, враховуючи вияв низької загальної культури серед частини молодого покоління, а також необхідності подальшого реформування системи вищої освіти України вирішення проблеми формування професійно важливих якостей працівників Національної поліції України та інших правоохоронних органів держави є актуальною і своєчасною. Удосконалення професійної підготовки працівників правоохоронних органів насамперед зумовлюється специфікою та складністю їхньої діяльності, суперечливістю соціально-економічних процесів, у які доводиться втручатися поліцейським, а також реальним станом розробленості змістовного компонента у відомчій педагогічній теорії та практиці, який в окремих випадках не відповідає реаліям суспільного життя [1].

Актуальність публікації обумовлена набуттям правоохоронцями знань, умінь і навичок, необхідних у своїй повсякденній професійній діяльності, де вони стикаються з питаннями, вирішення яких потребує високопрофесійної підготовки. Подальше реформування Національної поліції України та правоохоронних органів держави вимагає запровадження нових стандартів в організації службової підготовки правоохоронців, що не вбачається можливим без вирішення наявних недоліків, зокрема в частині стройового навчання, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті полягає в системному обґрунтуванні необхідності стройового вишколу як основного засобу зміцнення дисципліни та організації службової підготовки як основних складових професійної компетентності майбутніх працівників правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню оцінювання сучасного стану та шляхів вирішення певних актуальних проблем професійної підготовки майбутніх правоохоронців присвячено значну кількість наукових праць. Питання службової підготовки працівників органів внутрішніх справ розкрито в монографії Ануфрієва М. І., питання стройової підготовки вивчено не повністю [3]. Бондаренко В. В. глибоко аналізує зміст та визначає перспективні напрями професійної підготовки працівників патрульної поліції загалом, водночас автор не приділяє уваги ролі стройової підготовки в професійному становленні правоохоронців [5]. У праці Вайда Т. С. розглянуто стройову підготовку правоохоронців та методiku проведення практичних занять: [для науково-педагогічного складу, працівників відділів організації служби, керівників підрозділів перемінного складу ВНЗ МВС України та курсантів правоохоронців]: Автор акцентує увагу на тому, які значні виховні можливості має стройова підготовка поліцейських, котра сприяє формуванню професійно важливих якостей сучасних правоохоронців [6].

У збірнику наукових праць автори Коломієць Ю. М., Пашаєв А. З., Уварова О. Ю. визначають шляхи удосконалення рівня фізичної підготовки курсантів ВНЗ МВС України через проведення секційної роботи із спортивних єдиноборств, проте не виокремлюють роль стройового вишколу в організації фізичної підготовки майбутніх поліцейських [8]. У матеріалах круглого столу Пашаєв А. З., Трішин К. О. порушують проблему рівня фізичної підготовки працівників патрульної поліції [9]. На Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 14–15 лютого 2019 р.) Пашаєв А. З., Проскурня Є. Є. детально аналізують питання щодо підвищення рівня фізичної підготовки та самозахисту працівників патрульної поліції у руслі євроатлантичної інтеграції України. Водночас науковці не виокремлюють виховних можливостей стройової підготовки в зміцненні службової дисципліни патрульних поліцейських [10].

Питання дослідження стройової підготовки як однієї із основних дисциплін професійного навчання, її ролі в зміцненні дисципліни та організації службової підготовки правоохоронців на сучасному етапі все ще недостатньо опрацьовані. Недосліджені та неврегульовані окремі складові питання, які стосуються особливостей професійної підготовки правоохоронців у частині стройового навчання, чим обумовлено мету публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне навчання майбутніх правоохоронців для силових підрозділів та структур держави регламентується Конституцією України, законами України, наказами МВС України, Стандартом вищої освіти України: спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність». Згідно із законом України «Про Національну поліцію» у переліку функціональних обов'язків сучасного поліцейського можемо виокремити такі: забезпечення безпеки громадян, застосовуючи при необхідності, достатні силові засоби та методи; здатність розрізняти ситуації небезпеки; керуючись етичними нормами діяти без упередження за будь-яких обставин; професійне виконання своїх службових обов'язків; припинення порушень публічного (громадського) порядку та масових заворушень; затримання правопорушників; силове протистояння тощо. З огляду на зазначене необхідно підкреслити, що обов'язки поліцейського здатні якісно виконувати лише високоосвічені, фізично підготовлені, свідомі особистості з високим рівнем відповідальності за результати службової діяльності, які володіють усіма набутими компетентностями: знаннями, вміннями, навичками, здібностями, сформованими професійними рисами, що набуваються у процесі навчання у навчальних закладах вищої освіти [1].

Згідно із вищевказаним структурні та системні зміни в організації і підходах щодо службової підготовки правоохоронців набувають актуальності, особливо в стройовій підготовці. Значимо, що стройова підготовка має на меті: вироблення у студентів уважності й умінь та навичок швидкого виконання команд; прищеплення правоохоронцям акуратності, формування зразкового зовнішнього виду та стройової постави; формування витривалості, спритності, моторності, фізичної загартованості, підтягнутості, стройової виправки та краси рухів; розвиток у майбутніх працівників поліції та інших правоохоронних органів дисциплінованості та формування почуття особистої відповідальності за правильне і чітке виконання команд, що сприяє зміцненню дисципліни [7].

Специфічність та особливість стройового навчання полягає в тому, що стройова підготовка проводиться не тільки на заняттях, а й відбувається постійно під час чергування згідно з графіком по охороні порядку в юридичному факультеті та в повсякденному житті студентів.

На основі аналізу сучасного стану службової підготовки правоохоронців у фокусі сучасних викликів обґрунтовано роль і місце стройової навченості в системі бойової підготовки. Стройова підготовка загартовує волю правоохоронців, удосконалює вміння володіти своїм тілом, розвиває уважність, спостережливість, колективізм, наполегливість, що сприяє дотриманню порядку та зміцненню дисципліни. Значимо, що основою підготовки студентів до спільних дій завжди стрій. Саме він виховує швидке, точне

й одночасне виконання волі командира. Стройова підготовка ґрунтується на глибокому розумінні студентом необхідності чітких, швидких і вправних дій під час виконання прийомів у складі групи. Стройовий вишкіл дисциплінує правоохоронців, сприяє виробленню у них швидких та чітких дій зі зброєю та без зброї. Стройова підготовка охоплює: 1) індивідуальну стройову підготовку (одиночне стройове навчання без зброї та зі зброєю); 2) колективну стройову підготовку (стройову злагодженість груп, відділень); 3) огляди готовності груп до виконання завдань (стройові огляди). В оволодінні майстерністю проведення стройового навчання вирішальне значення мають уміння викладача (командира) аналізувати свої досягнення й невдачі, результати кожного заняття, його систематична робота над підвищенням своїх знань [7].

На основі проведених досліджень та багаторічного досвіду пропонуємо організаційно-методичні рекомендації викладачам спеціальних дисциплін, які проводять заняття зі стройової підготовки правоохоронців.

1. Готуючись до заняття, необхідно досконало вивчити вимоги Стройового статуту.
2. Доцільно самостійно потренуватися у практичному виконанні стройових прийомів.
3. Незалежно від настрою і погодних умов бути бадьорим та підтягнутим.
4. Пояснювати лаконічно, чітко, бути суворо офіційним, звертатися до підлеглих тільки згідно з

вимогами статуту.

5. Обов'язково заохочувати в кінці кожного заняття студентів за зразкове виконання стройових прийомів, а також за старанність. Водночас в арсеналі кожного викладача (командира) є багато інших методичних прийомів, що дають змогу методично грамотно організувати стройове навчання згідно з вимогами Стройового статуту Збройних Сил України, яким керуються правоохоронні органи України. Суть полягає в тому, що обов'язок кожного командира (начальника, викладача) підрозділу – виявляти постійну турботу про стройовий вишкіл своїх підлеглих (курсантів). Виконання вимог Стройового статуту ЗС України у повсякденному житті навчального підрозділу є найкоротшим шляхом для досягнення мети – високого рівня стройової підготовки працівників поліції [2].

Детальний аналіз особливостей формування стратегії і тактики стройової підготовки правоохоронців дає змогу виокремити етапи та елементи, які нерозривно пов'язані між собою. На першому етапі варто виокремити методи стройової підготовки – сукупність вправ та способів, за допомогою яких досягається передача і засвоєння знань, формування умінь і навичок, виховання високих морально-бойових і психологічних якостей, стройове злагодження. Другий етап складається з елементів, взаємопов'язаних між собою, які прийнято називати прийомами навчання. Прийоми – це окремі деталі, складові частини методів. У стройовій підготовці застосовуються такі методи: словесно-наочний; тренувальний метод; пошуковий метод. Охарактеризуємо основні методи стройового навчання.

1. Словесно-наочний метод – це систематичне та послідовне доведення викладачем навчального матеріалу, показ (демонстрація) прийомів і дій, що вивчаються для отримання тими, хто навчається, нових знань та формування відповідної уяви. Показ може бути: особистий а також за допомогою тих, хто навчається, і спеціально проінструктованих; у ході показних занять та під час демонстрації навчальних відеороликів.

2. Метод вправ – це багаторазове виконання простих дій під наглядом викладача для закріплення отриманих знань та формування у тих, хто навчається, необхідних навичок.

3. Тренувальний метод – це виконання комплексних дій відповідно до визначених керівником занять алгоритмом, для формування у тих, хто навчається, необхідних умінь та навичок.

4. Пошуковий метод – це самостійне вивчення прийому або дії, який визначив безпосередній викладач (керівник), для здобування необхідних знань та вироблення у тих, хто навчається, необхідних умінь та навичок. З метою успішної організації стройового навчання недостатньо знати, чому вчити, треба ще знати, як вчити. З огляду на це саме методична майстерність викладача (командира) визначається умінням знайти такий метод навчання стройового прийому на цьому занятті, під час вивчення саме цього стройового прийому дасть найкращий результат у найкоротші терміни. Велике значення у стройовій підготовці має уміння викладача (командира) чітко й голосно подавати команди. Не чітко подана команда ускладнює її виконання, а неправильно віддана – зумовлює розгубленість студентів або невиконання і незадовільне виконання прийому. Попередню команду потрібно подавати виразно і протягло, щоб ті, хто навчається, зрозуміли, які дії вимагає від них викладач. Виконавчу команду потрібно подавати після паузи уривчасто й енергійно. З виконавчою командою ніколи не треба зволікати, оскільки це призводить до непотрібного перенапруження тих, хто навчається, та нечіткості їхніх дій. Перед поданням команди або відданням наказу

викладач (командир) зобов'язаний прийняти стройове положення. Це виховує в студентів дисциплінованість та повагу до строю та викладача [7].

Основні складові частини кожного стройового заняття такі: вступна частина, до якої входить огляд зовнішнього вигляду і вихід навчальної групи до місця занять на стройовий плац, оголошення теми, мети заняття, навчальних питань та повторення раніше вивчених прийомів; основна частина, яка охоплює вивчення і відпрацювання нових прийомів за розподілом та загалом; аключна частина, в якій проводиться аналіз проведеного заняття й оголошуються оцінки тим, хто навчається, визначаються завдання на самостійну підготовку.

Розглянемо проведення стройового навчання на заняттях з дисциплін професійного спрямування «Фізична підготовка та навички самозахисту», «Вогнева підготовка», «Тактико – спеціальна підготовка».

Основою стройової підготовки в усі часи історії завжди є стрій, який виховує швидке, точне і одностайне виконання волі командира. Саме стройова підготовка ґрунтується на глибокому розумінні студентами необхідності чітких, швидких і вправних дій при виконанні прийомів у складі групи. На практиці відомі такі стройові поняття: двошеренговий стрій, колона, розгорнутий, похідний стрій, шеренга, колона, ряд, дистанція, інтервал, фланг, фронт, тил, направляючий, замикаючий. Управління строєм здійснюється за допомогою команд та розпоряджень, які подає викладач голосом, сигналами та особистим прикладом, які передаються за допомогою технічних і рухових засобів. Зазначимо, що завдання викладача полягає в тому, що під час стройового навчання правоохоронець добре знав своє місце в строю за всяких умов, різні стройові прийоми без зброї і зі зброєю. Основні обов'язки правоохоронців перед шиккуванням і в строю, порядок виконання стройових прийомів визначені Стройовим статутом Збройних Сил України [2].

Стройова підготовка охоплює: індивідуальну стройову підготовку – одиночне стройове навчання без зброї та зі зброєю; колективну стройову підготовку – стройову злагодженість груп до виконання завдань. Стройове навчання проводиться на планових заняттях зі стройової підготовки й удосконалюється на всіх інших заняттях та в повсякденному житті. Водночас незначна кількість годин, передбачених навчальною програмою для проведення практичних занять зі стройової підготовки, позбавляють викладача права проводити індивідуальну стройову підготовку. Тому стройові вправи застосовуються у всіх частинах практичного заняття з фізичної підготовки та навичок самозахисту, вогневої підготовки та навичок володіння зброєю і тактико-спеціальної підготовки. У підготовчій частині викладачі їх використовують для організації початку занять, в основній – для організованого переходу до іншого виду вправ, у кінцевій – для організації закінчення заняття. Зазначимо, що використання стройових вправ на практичних заняттях з навчальних дисциплін професійного спрямування сприяє організації та доцільності розміщення груп студентів у стрілецькому тирі, спортивному залі чи на спортивному майданчику. Вони також використовуються для виховання почуття ритму й темпу, формування навичок для спільних дій, військово-прикладних навичок, формування правильної постави, підвищують емоційний стан студентів.

На першому етапі стройового навчання особлива увага щодо зовнішнього вигляду звертається на припасування обмундирування, взуття, їх справність і акуратність заправлення; виконання правил носіння знаків розрізнення; стрижку волосся, носіння короткої акуратної зачіски; стан спорядження. Постійне проведення таких стройових оглядів переконують, що правоохоронці мають бути прикладом дисциплінованості, виконання службових обов'язків, статутних норм та правил носіння форменого одягу. У результаті перевірки кожному студенту спеціальності «Правоохоронна діяльність» виставляється оцінка за зовнішній вигляд.

Другий важливий етап стройової підготовки передбачає вивчення стройових вправ. Стройові вправи – це найбільш раціональні способи шикунань і перешикунань, пересувань та інших дій, які виконуються відповідно до команд і правил Стройового статуту Збройних Сил України. Стройові вправи поділяють на: стройові прийоми, шикунання і перешикунання, пересування, розмикання і змикання. На цьому етапі навчання стройовим вправам потрібно починати з найбільш необхідних для проведення занять команд одночасно з усіх груп вправ. Навчання стройовим вправам починається з найбільш доступних вправ. Спочатку вчать шикунанням і перешикунанням, стройовим прийомом, пересуванням, а потім розмиканням і змиканням. Спочатку студенти навчаються шикунанню, де від них потрібно швидко й безпомилково знаходити своє місце в строю. Для цього застосовується комплексний ігровий метод: зміна місця шикунання, шикунання в коло, розмикання по точкам і інші. Завдання ставляться конкретні для кожного заняття. Стройові вправи доцільно включати в навчальну практику з перших занять. Варто зазначити, що уміння та навички правильного виконання стройових вправ потрібно прищеплювати студентам з першого курсу навчання.

Стройові вправи – один з основних засобів загальної фізичної підготовки. Вони становлять колективні або індивідуальні дії студентів у тому чи іншому строю [7].

Неможливо уявити організацію занять з фізичної, вогневої і тактико-спеціальної підготовки без використання стройових вправ. Викладач подає команди або розпорядження для різних пересувань, шикунь, розмикань – це дає змогу швидко та раціонально розмістити студентів на плацу, в залі або на спортивному майданчику. У результаті цього економиться час, а отже, підвищується загальна та моторна щільність практичного заняття.

Охарактеризуємо основні стройові прийоми та команди, що є складовими частинами виконання стройових вправ. Вивчення стройових справ розпочинається зі стройового положення, яке приймається за командою «СТРУНКО» За командою «ВІЛЬНО» слід відставити ліву ногу в сторону на ширину плечей, а руки завести за спину, треба бути уважним і не розмовляти. За командою «ЗАПРАВИТИСЬ», не залишаючи свого місця в строю, потрібно поправити зброю, обмундирування та спорядження; у разі потреби вийти зі строю – звернутися за дозволом до безпосереднього викладача (командира). Для зняття головних уборів подається команда «Головні убори (головний убір) – ЗНЯТИ», а для надівання – «Головні убори (головний убір) – НАДІТИ». «СТАВАЙ!» – за цією командою треба швидко стати зліва у шерензі. «РІВНЯЙСЬ!» – ця команда подається для вирівнювання строю. «ВІДСТАВИТИ!» – ця команда подається для скасування попередньої і припинення виконання вправи. «РОЗІЙДИСЬ!» – за цією командою студенти покидають стрій. Кількість студентів у строю визначають за командою «За порядком – РОЗПОДІЛИСЬ!». Розглянемо основні рухи стройових прийомів. Повороти на місці. Рух стройовим (похідним) кроком та бігом. Виконання військового вітання на місці та під час руху. Вихід із строю та повернення у стрій. Рапорт. Шикуння (в шеренгу, колону, в коло). Перешикування (в шерензі, колоні, два, три кола). Перешикування під час руху – дробленням, зведенням, розведенням, шаховим порядком.

Повороти на місці виконуються за командами: «Право-РУЧ», «Півоберта право-РУЧ», «Ліво-РУЧ», «Півоберта ліво-РУЧ», «Кру-ГОМ». Повороти виконуються за командами: «Кру-ГОМ» – на півкола, «Ліво-РУЧ» – на чверть кола, «Півоберта ліво-РУЧ» – на одну восьму кола і проводяться в бік лівої руки на лівому підборі й на правому носку; «ПравоРУЧ» і «Півоберта право-РУЧ» – у бік правої руки на правому підборі й на лівому носку. Повороти виконуються на два рахунки: на «раз» студенти повертаються у визначений бік, зберігаючи правильне положення корпусу та не згинаючи ніг у колінах, переносять вагу тіла на ногу, що попереду, на «два» – найкоротшим шляхом приставляють другу ногу.

Рух здійснюється кроком або бігом. Крок – це визначений статутом спосіб ходи під час проходження служби. Нормальна швидкість руху кроком – 110–120 кроків за хвилину. Довжина кроку – 70–80 сантиметрів. Нормальна швидкість руху бігом – 160–180 кроків за хвилину. Довжина кроку – 80–90 сантиметрів. Крок буває стройовий і похідний.

Стройовий крок застосовується під час проходження студентами урочистим маршем; під час виконання вітання під час руху; під час підходу до викладача та відходу від нього; під час виходу із строю та поверненні на місце, а також під час занять із стройової підготовки.

Похідний крок застосовується в усіх інших випадках. Рух стройовим кроком починається за командою «Стройовим кроком – РУШ», а рух похідним кроком – за командою «Кроком – РУШ». За підготовчою командою потрібно подати корпус трохи вперед, перенести вагу тіла більше на праву ногу зі збереженням стійкості; за виконавчою командою почати рух з лівої ноги повним кроком. Під час руху стройовим кроком ногу з витягнутим уперед носком винести на висоту 15–20 сантиметрів від землі та поставити її твердо на всю стопу, піднімаючи водночас другу ногу.

Стройове положення зі зброєю те саме, що й без зброї. Автомат потрібно тримати в положенні «на ремінь» дульною частиною догори, кистю правої руки торкатися верхнього зрізу ремня, а автомат зі складеним прикладом – дульною частиною вниз.

Перед поданням команд: «На ремінь», «На груди», «За спину» – зброя попередньо ставиться на запобіжник за командою «Запобіжник – СТАВ».

Якщо необхідно відімкнути (відкинути) багнет або примкнути його, то подаються команди: «Багнет – ВІДІМКНУТИ (ВІДКИНУТИ)» і «Багнет – ПРИМКНУТИ».

Автомат із положення «на ремінь» береться «на груди» за командою «Автомат – на ГРУДИ» у три прийоми:

♦ перший прийом – подати праву руку за ременем трохи вгору, зняти автомат з плеча і, підхопивши його лівою рукою за ложе й ствольну накладку, тримати перед собою вертикально магазином ліворуч, дульним зрізом на висоті підборіддя,

◆ перший прийом – подати праву руку за ременем трохи вгору, зняти автомат з плеча і, підхопивши його лівою рукою за ложе й ствольну накладку, тримати перед собою вертикально магазином ліворуч, дульним зрізом на висоті підборіддя;

◆ другий прийом – правою рукою відвести ремінь праворуч і перехопити його долонею знизу так, щоб пальці були напівзігнуті й повернуті на себе; одночасно просунути під ремінь лікоть правої руки;

◆ третій прийом – закинути ремінь за голову; взяти автомат правою рукою за шийку приклада, а ліву руку швидко опустити.

Автомат із положення «на груди» береться «на ремінь» за командою «На реМІНЬ» у три прийоми:

◆ перший прийом – лівою рукою взяти автомат за ложе та ствольну накладку знизу й, подаючи його одночасно трохи вперед угору, вивільнити праву руку з-під ремня, узятися нею за шийку приклада й тримати автомат;

◆ другий прийом – піднімаючи автомат угору, перекинути ремінь через голову й тримати зброю перед собою вертикально, магазином ліворуч, дульним зрізом на висоті підборіддя;

◆ третій прийом – правою рукою взяти ремінь за його верхню частину й закинути автомат за праве плече в положення «на ремінь», а ліву руку швидко опустити.

Автомат «за спину» береться без багнета. Для переведення автомата з положення «на груди» в положення «за спину» та з положення «за спину» в положення «на груди» зброя попередньо береться за командою в положення «на ремінь».

Зброя з положення «на ремінь» береться в положення «за спину» за командою «Зброю – за СПИ-НУ» у два прийоми:

– перший прийом – лівою рукою взяти ремінь трохи нижче правого плеча, а правою рукою одночасно взятися за приклад;

– другий прийом – правою рукою трохи підняти зброю вгору, а лівою рукою закинути ремінь за голову на ліве плече; зброю та руки швидко опустити.

У разі потреби послабити (підтягти) ремінь подається команда «Ремінь – ПОСЛАБИТИ (ПІДТЯГТИ)».

За підготовчою командою автомат узяти в праву руку. За виконавчою командою зробити півоберта праворуч, одночасно відставити ліву ногу на крок ліворуч, і, нахилившись уперед, уперти зброю прикладом у стопу лівої ноги, а стволом покласти на згин правого ліктя; ноги в колінах не згинати; тримаючи правою рукою пряжку ремня, лівою рукою підтягти (послабити) його і без команди прийняти стройове положення [6].

Ефективність засвоєння студентами навиків виконання стройових прийомів чітко визначається під час практичного вивчення пересувань. До цієї групи належать вправи, пов'язані з переміщеннями різного характеру – стройовим, похідним кроком, кроком на місці, зупинка, зміна темпу, повороти під час руху, рух у прямих, косих та колових напрямках, розмикання та змикання за стройовим статутом.

Стройова злагодженість групи полягає у чітких, погоджених діях і перешикуваннях студентів в розгорнутих і похідних строях, у т. ч. при виконанні різних стройових прийомів зі зброєю – виконання прийомів зі зброєю на місці, повороти та рух зі зброєю, рух строем зі зброєю, виконання військового вітання у строю на місці та під час руху зі зброєю. Аналізуючи організаційні засади стройового навчання варто зазначити, що практичні заняття з стройової підготовки з вивчення теми «Участь у парадах» практично не проводяться через відсутність навчальних годин. Сьогодні не відпрацьовано механізм залучення студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» ЗВО Міністерства освіти і науки України в урочистих парадах та заходах за участю військовослужбовців та правоохоронних органів. Залучення груп правоохоронців до участі в парадах та проходження урочистим маршем за участю оркестру у строях дасть змогу підвищити якість та ефективність стройової підготовки. Інший важливий аспект дослідження визначається тим, що стройові вправи не є самоціллю, тобто викладач не присвячує цьому розділу службової підготовки великої кількості часу. Їх вивчають як засіб організації роботи студентів на практичних заняттях, тому їх часто називають організовувачими.

Аналізуючи інструментарій проведення занять, варто зазначити, що для успішного проведення практичних занять з стройової підготовки викладачу необхідно: знати методику навчання; знати команди і вміти правильно їх подавати; правильно вибирати своє місце перед строем; стежити за поставою й точністю виконання стройових вправ та проявляти вимогливість; вміти здійснювати підрахунок і проводити стройові вправи з музичним супроводом [6].

Неможливо залишити поза увагою те, що в практичному інструментарії стройової підготовки правоохоронців відсутнє фігурне марширування – це способи пересувань стройовим кроком, бігом або іншим способом, утворюючи різні фігури, поточне виконання різних видів перешикунів під час руху, які логічно переходять один в інший і за допомогою цього утворюються різні узори. Зазвичай воно відкриває паради, спортивні свята чи масові заходи та виступи. Надзвичайно ефективними є так звані тематичні, смислові шикуння, які підкреслюють тематику виступів – зображення тризуба, сонця, різних символів та слів.

Фігурне марширування сприяє розвитку почуття ритму, покращує орієнтацію в просторі та часі, розвиває рухову пам'ять, формує культуру рухів. Саме тому важливий аспект дослідження полягає в тому, щоб фігурне марширування включити до розділу вивчення стройових вправ програми стройової підготовки правоохоронців.

Встановлено, що такі фігурні шикуння – дієвий засіб виховання правоохоронців. Вони виховують в учасників патріотизм, дисциплінованість, організованість, почуття відповідальності за себе і за колектив та інші якості, а також приносять естетичну насолоду як глядачам, так і учасникам. Фігурні стройові шикуння можуть прикрасити урочисту частину будь-якого виховного та культурно-спортивного заходу, інших масових спортивних змагань. Кількість учасників, зміст програми виступу та інші питання, пов'язані з підготовкою стройового виступу, залежать насамперед від мети і завдань виступу та умов, в яких вони проводитимуться. Якби не були за масштабами та тематикою ці виступи, але основним елементом їхнього змісту є стройові вправи.

Таким чином, стройова підготовка – це один з найважливіших розділів професійного навчання майбутніх правоохоронців. Вона виховує в студентів високу дисциплінованість, звичку швидко, без зволікань, чітко та узгоджено виконувати прийоми та дії, бути підтягнутими й охайними.

Висновки. Стройова підготовка – це один з найважливіших розділів навчання і виховання студентів. Вона дисциплінує майбутнього правоохоронця, загартовує його фізично, виробляє гарну поставу, формує спритність, моторність, витривалість, уміння правильно і швидко виконувати команди командирів. Навички, набуті на заняттях із стройової підготовки, вдосконалюються на заняттях з тактичної, вогневої, фізичної підготовки й у повсякденному навчанні.

Саме тому дослідження насамперед спрямовано на удосконалення фахової підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів, що насамперед зумовлюється специфікою та складністю їхньої діяльності, суперечливістю соціально-економічних процесів, в які доводиться втручатися поліцейським, а також реальним станом розробленості змістовного компоненту у відомчій педагогічній теорії та практиці, який в окремих випадках відстає від реалій суспільного життя. Це потребує покращення стройового вишколу як одного з основних засобів зміцнення службової дисципліни та організації фізичної підготовки. Стройова підготовка є важливим чинником у сучасному бойовому навчанні, адже загартовує волю правоохоронців, сприяє дотриманню порядку й дисципліни, вдосконалює вміння володіти своїм тілом, розвиває увагу, спостережливість, колективізм і виконавчість. Такі рекомендації дають змогу студентам самостійно закріплювати, повторяти, вдосконалювати навички виконання практичного матеріалу зі стройової підготовки, пройденого на академічних практичних заняттях та тренінгах. На нашу думку, особливо в період особливого правового режиму воєнного стану, під час підготовки майбутніх поліцейських доцільно докорінно змінити підхід до стройового вишколу і зробити його систематичним та регулярним. На жаль, для цього нині навчальними планами передбачено мало годин і тільки на заняттях з навчальної дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту».

Резюмуючи матеріали дослідження, враховуючи обґрунтування значних виховних можливостей стройової підготовки, котра сприяє зміцненню дисципліни та організації професійної підготовки сучасних правоохоронців, варто зазначити, що новизна публікації полягає у тому, щоб у ЗВО Міністерства освіти і науки України, які здійснюють підготовку фахівців за освітньою програмою «Правоохоронна діяльність» стройова підготовка була окремою дисципліною професійного спрямування як «Фізична підготовка та навички самозахисту», «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка», «Тактико-спеціальна підготовка».

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 05.10.2023).
2. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 549-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/549-14>. (дата звернення: 05.10.2023).

3. Ануфрієв М. І. Службова підготовка працівників органів внутрішніх справ. Київ : РВВ МВС України, 2003. 440 с.
4. Албул С. В., Ніколаєв О. Т., Тьорло О. І., Йосипів Ю. Р. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посіб. Одеса; Львів : ОДУВС; ЛьвДУВС, 2018. 480 с
5. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. 524 с
6. Вайда Т. С. Стройова підготовка правоохоронців. Методика проведення практичних занять: [для науково-педагогічного складу, працівників відділів організації служби, керівників підрозділів перемінного складу ВНЗ МВС України та курсантів правоохоронців] : навч.-метод. посібник. Херсон : ХФ ОДУВС. 2016. 140 с. 25
7. Вайда Т. С., Круглик М. І. Стройовий вишкіл курсантів ЗВО МВС України як важлива умова зміцнення службової дисципліни сучасних поліцейських. *Службово-бойова підготовка як основа професійної діяльності поліцейських: матеріали круглого столу*. Одеса : ОДУВС, 2019. С. 19–25.
8. Конев О. Ю., Ніколаєв О. Т. Удосконалення службової підготовки майбутніх поліцейських. *Організація професійної підготовки в підрозділах Національної поліції України : матеріали круг, столу*, 31 жовт 2017. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 97–100.
9. Коломієць Ю. М., Пашаєв А. З., Уварова О. Ю. Удосконалення рівня фізичної підготовки курсантів ВНЗ МВС України шляхом проведення секційної роботи із спортивних єдиноборств. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. наук. пр. (24 травня 2018 р., м. Харків)*. Харків : ХНУВС, 2018. С. 73–76.
10. Пашаєв А. З., Трішин К. О. Проблемні питання рівня фізичної підготовки працівників патрульної поліції. *Службова підготовка як система виходів, спрямованих на удосконалення знань, умінь та навичок працівників Національної поліції України*: матеріали круглого столу, м. Одеса, 02 листопада 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 125–127.

References

1. *Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku [About the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian]
2. *Pro Stroiovyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1999 roku № 549-XJV [On the Military Statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine dated March 24, 1999 No. 549-XJV]*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/549-14>
3. Anufriiev, M. I. (2003). *Sluzhbova pidhotovka pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Service training of employees of internal affairs bodies]*. Kyiv: RVV MVS Ukrainy [in Ukrainian]
4. Albul, S. V., Nikolaiev, O. T., Torlo, O. I. & Yosypiv, Yu. R. (2018). *Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii: navch. posib. [Tactical and special training of the National Police: training. manual]*. Odesa; Lviv: ODUVS; LvDUVS [in Ukrainian]
5. Bondarenko, V. V. (2018). *Profesiina pidhotovka pratsivnykiv patrolnoi politsii: zmist i perspektyvni napriamy: monohrafiia [rofessional training of patrol police officers: content and promising directions: monograph]*. Kyiv: FOP Kandyba T. P. [in Ukrainian]
6. Vaida, T. S. (2016). *Stroiova pidhotovka pravookhorontsiv. Metodyka provedennia praktychnykh zaniat: [dlia naukovo-pedahohichnoho skladu, pratsivnykiv viddiliv orhanizatsii sluzhby, kerivnykiv pidrozdiliv pereminnoho skladu VNZ MVS Ukrainy ta kursantiv pravookhorontsiv]: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methodology for conducting practical classes: [for scientific and pedagogical staff, employees of departments of service organization, heads of units of the variable staff of the Higher Education Institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and cadets of law enforcement officers]: educational and methodological manual]*. Kherson: KhF ODUVS [in Ukrainian]
7. Vaida, T. S. & Kruhlyk, M. I. (2019). *Stroiovyi vyshkil kursantiv ZVO MVS Ukrainy yak vazhlyva umova zmitsnennia sluzhbovoi dystsypliny suchasnykh politseiskykh [Military training of cadets of the Military Academy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as an important condition for strengthening the service discipline of modern police officers]*. *Sluzhbovo-boiova pidhotovka yak osnova profesiinoi diialnosti politseiskykh: materialy kruhloho stolu - Military training of cadets of the Military Academy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as an important condition for strengthening the service discipline of modern police officers*. Odesa: ODUVS, 19 - 25 [in Ukrainian]

8. Konev, O. Yu. & Nikolaiev, O. T. (2017). Udoskonalennia sluzhbovoi pidhotovky maibutnikh politseyskykh [Improvement of service training of future police officers]. *Orhanizatsiia profesiinoi pidhotovky v pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy: materialy kruh, stolu, 31 zhovt 2017 - Organization of professional training in the units of the National Police of Ukraine: round table materials, October 31, 2017*. Odesa: ODUVS, 97-100 [in Ukrainian]
9. Kolomiets, Yu. M., Pashaiev, A. Z. & Uvarova, O. Yu. (2018). Udoskonalennia rivnia fizychnoi pidhotovky kursantiv VNZ MVS Ukrainy shliakhom provedennia sektsiinoi roboty iz sportyvnykh edynoborstv [Improving the level of physical training of cadets of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine by conducting sectional work on martial arts]. *Pidhotovka politseyskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy: zb. nauk. pr. (24 travnia 2018 r., m. Kharkiv) - Training of police officers in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: coll. of science Ave. (May 24, 2018, Kharkiv)*. Kharkiv: KhNUVS, 73-76 [in Ukrainian]
10. Pashaiev, A. Z. & Trishyn, K. O. (2018). Problemni pytannia rivnia fizychnoi pidhotovky pratsivnykiv patrolnoi politsii [Problematic issues of the level of physical training of patrol police officers]. *Sluzhbova pidhotovka yak systema vykhodiv, spriamovanykh na udoskonalennia znan, umin ta navychok pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy, materialy kruhloho stolu, m. Odesa, 02 lystopada 2018 r. - Service training as a system of exits aimed at improving the knowledge, abilities and skills of employees of the National Police of Ukraine, materials of the round table, Odesa, November 02, 2018*. Odesa: ODUVS, 125-127 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.12.2023

Роман Олійничук,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної

діяльності

Західноукраїнського національного

університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4228-1384>

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ПРАВООХОРОННОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Розглянуто роль та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. Проаналізовано погляди науковців на категорії, які стосуються ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. Обґрунтовано роль та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. Досліджено взаємодію кримінального аналізу з процесом управління правоохоронною діяльністю. Оцінено роль та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. З'ясовано поняття деяких категорій, що безпосередньо стосуються визначення ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю. Зроблено відповідні авторські висновки щодо ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю.

Ключові слова: кримінальний аналіз, правоохоронна діяльність, управління правоохоронною діяльністю, правоохоронні органи, інформаційно-аналітична діяльність.

Oliynychuk R.

The role and significance of criminal analysis in law enforcement management

The role and significance of criminal analysis in the management of law enforcement activities is considered. The views of scientists on the categories related to the role and importance of criminal analysis in the management of law enforcement activities were analyzed. The role and significance of criminal analysis in the management of law enforcement activities is substantiated. The interaction of criminal analysis with the process of managing law enforcement activities has been studied. The role and significance of criminal analysis in the management of law enforcement activities is assessed. The concepts of some categories that are directly related to the definition of the role and importance of criminal analysis in the management of law enforcement activities have been clarified. A number of relevant author's conclusions have been made regarding the role and significance of criminal analysis in the management of law enforcement activities.

At the current stage of development of Ukrainian society, the safety of its citizens largely depends on the quality and efficiency of law enforcement agencies in our country. The high level of activity of law enforcement agencies directly depends on the professional management of this important and necessary law enforcement field.

Solving those urgent and everyday tasks facing law enforcement agencies require further improvement of analytical activities and information exchange, using the most modern methods of obtaining it for further successful planning, forecasting and management of law enforcement activities.

Analytical support and analytical support for the management of law enforcement activities deserve special attention, which in the future ensures high-quality planning of measures to combat crime.

Today's practice shows the insignificant use, and sometimes direct ignoring and actual underestimation of information and analytical capabilities, as a necessary tool for further successful management of law enforcement activities with the aim of effective functioning of law enforcement agencies in the fight against criminal manifestations. Therefore, this study is quite relevant, as it is related to the study and definition of the role and significance of criminal analysis in the management of law enforcement activities.

Keywords: criminal analysis, law enforcement activity, management of law enforcement activities, law enforcement agencies, information and analytical activity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства безпека її громадян багато в чому залежить від якості та ефективності функціонування в нашій державі правоохоронних

органів. Високий рівень діяльності правоохоронних органів залежить від професійного управління цією важливою та необхідною правоохоронною сферою.

Вирішення нагальних і повсякденних завдань, які стоять перед правоохоронними органами, потребують подальшого вдосконалення аналітичної діяльності та обміну інформацією, використовуючи найсучасніші методи її отримання для подальшого успішного планування, прогнозування та управління правоохоронною діяльністю.

Особливої уваги заслуговує аналітичне забезпечення й аналітичний супровід управління правоохоронною діяльністю, що гарантує якісне планування заходів з боротьби зі злочинністю.

Поточна динаміка активності організованої злочинності свідчить про низьку ефективність діяльності правоохоронних органів та недостатнє і недосконале управління правоохоронною діяльністю.

Практика сьогодення свідчить про незначне використання, а інколи прямого ігнорування й фактичного недооцінювання інформаційно-аналітичних можливостей як необхідного інструментарію для подальшого успішного управління правоохоронною діяльністю з метою ефективного функціонування правоохоронних органів у боротьбі зі злочинними виявами. З огляду на це дослідження доволі актуальне, оскільки воно пов'язане із дослідженням і визначенням ролі та значення кримінального аналізу в управлінні саме правоохоронною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, які пов'язані із роллю та значенням кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю розглядалися у працях українських вчених, таких як І. А. Федчака, О. В. Власюка, П. Цигикала, О. С. Кіреєвої, Д. Поліщука, М. Швеця, О. М. Клименюка, О. М. Ключова та П. М. Якушко, О. Ф. Кобзаря, В. О. Кучменка, О. М. Івченка та О. М. Герасимчука, В. Б. Захожай та ін.

Зокрема, І. А. Федчак у навчальному посібнику наводить систематизовані теоретичні розробки та практичні рекомендації у сфері кримінального аналізу й діяльності поліції. О. В. Власюк у науковій праці дослідив виникнення та становлення кримінального аналізу в боротьбі зі злочинністю. П. Цигикал приділив увагу кримінальному аналізу як елементу системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. О. С. Кіреєва в науковому дослідженні розглянула кримінальний аналіз як один з елементів у системі протидії терористичним загрозам. Д. Поліщук акцентував свою увагу на стратегічному кримінальному аналізі терористичної загрози прикордонній безпеці та визначенні ступеня впливу її чинників на стан інтегрованого управління кордонами в пунктах пропуску для міжнародного сполучення. М. Швець дослідив концептуальні засади побудови систем управління інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. О. М. Клименюк розглянув напрями удосконалення механізму державного управління правоохоронною діяльністю. О. М. Ключов та П. М. Якушко у своєму науковому дослідженні звернулися до питання про управління в правоохоронній діяльності. О. Ф. Кобзар у своїй науковій праці розглянув взаємодію як невід'ємну складову управління в правоохоронній діяльності. В. О. Кучменко, О. М. Івченко та О. М. Герасимчук дослідили публічне управління в сфері правоохоронної діяльності. В. Б. Захожай приділив увагу інформаційно-аналітичному забезпеченню управління правоохоронною та соціально-економічною діяльністю (на засадах методології та практики прикладної статистики).

Однак, незважаючи на вагомі та продуктивні наукові здобутки у цьому напрямі, багато аспектів даної проблематики, зокрема питання щодо ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю, все ще малодосліджені та спірні, особливо в їхньому практичному застосуванні.

У зв'язку з цим, **мета дослідження** – визначення ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю з метою їхнього подальшого врахування і застосування в практичній діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швидкий та успішний розвиток будь-якої держави неможливий без дієвого й ефективного функціонування в ній всіх органів державної влади. Особливої уваги заслуговує виконавча влада, зокрема, правоохоронні органи, які забезпечують надійну та безпечну діяльність практично всіх суспільних відносин, що виникають в різних сферах сучасного громадянського суспільства. Повсякденні виклики, труднощі та загрози, які постійно випробовують українців на міцність, вимагають від нас швидкого та адекватного реагування. Успішна трансформація правоохоронних органів, а також удосконалення процесу оптимізації управлінської діяльності правоохоронними органами має особливо важливе значення. Адже від компетентного та високопрофесійного управління правоохоронними органами залежить результативність їхньої діяльності в напрямку боротьби з негативними, суспільно небезпечними виявами. В сучасних умовах стан оперативної обстановки в Україні, особливо під час воєнного

стану, продуктивна та цілеспрямована робота правоохоронних органів з протидії злочинності можлива лише в разі їх професійного й результативного управління.

Однак для того управління правоохоронними органами якісно виконувало нагальні завдання, необхідне якісне інформаційне, програмне та комп'ютерне забезпечення. Адже якісне державне управління, невід'ємною складовою якого є управління правоохоронними органами, потребує компетентної, високо-професійної аналітичної підтримки. Забезпечення керівників правоохоронних органів необхідною інформацією щодо майбутнього розвитку подій, які можуть вплинути на стан злочинності, дає змогу їм розробити плани та механізми запобігання небажаним суспільно-небезпечним явищам.

І. А. Федчак у слушно зазначає, що «кримінальний аналіз є діяльністю співробітників правоохоронних органів з використання інтелектуального програмного забезпечення та системного підходу щодо збору відповідної інформації, аналітичного вивчення певних характеристик, тенденцій з метою встановлення взаємозв'язків між фактами, подіями, явищами, суб'єктами та об'єктами, оптимізації управління правоохоронними органами на державному, територіальному рівні та під час вирішення конкретних задач протидії злочинності» [1, с. 16].

В юридичній літературі під правоохоронним органом запропоновано розуміти «державний орган, наділений правами і обов'язками із здійснення правозахисної й правозастосовної діяльності». Виконуючи соціально значущі ролі у сфері права і правових відносин, правоохоронні органи як інституційне владне утворення безпосередньо беруть участь у реалізації правової політики держави. Вони є частиною механізму її організації та реалізації, інструментом правового регулювання суспільних відносин в країні, суб'єктом міжнародних правових комунікацій держави, забезпечують реалізацію норм права, контроль за їх виконанням [10, с. 201].

Термін «правоохоронна діяльність» часто згадується в сучасній юридичній літературі. Однак сьогодні єдиний підходу до визначення цього поняття та його ознак у правовій науці немає, що спричиняє численні дискусії з цього приводу. Така ситуація ускладнюється відсутністю законодавчо визначеного поняття «правоохоронна діяльність».

Правоохоронна діяльність – це одна із форм реалізації функцій держави, що має владний характер і виявляється у захисті інтересів держави, безпеки суспільства, а також гарантування публічної безпеки і громадського порядку, прав та свобод фізичних і юридичних осіб через застосування примусових заходів спеціально уповноваженими державою органами та службовими особами у чітко визначених законодавством процедурних формах і процесуальному порядку.

Управління правоохоронною діяльністю можна визначити як систематичну діяльність суб'єкта управління у сфері правоохоронної діяльності, наділеного спеціальними владними повноваженнями для прийняття управлінських рішень щодо об'єкта управління, яка направлена на створення та забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі з метою ефективної й результативної боротьби з різними негативними соціальними виявами.

У результаті проведених досліджень можна зробити такі **висновки** щодо ролі та значення кримінального аналізу в управлінні правоохоронною діяльністю:

– кримінальний аналіз відіграє надзвичайну важливу роль в управлінні правоохоронною діяльністю. Адже, завдяки вмiлому використанню тих матеріалів, які були отримані в результаті роботи кримінальних аналітиків, керівники можуть вдало спланувати подальші дії щодо використання сил та засобів для забезпечення публічної безпеки та громадського порядку;

– вагоме значення має також кримінальний аналіз під час ухвалення управлінських рішень щодо успішного проведення негласних слідчих (розшукових) дій у процесі здійснення досудового розслідування. Оскільки лише завдяки швидкому та оперативному обміну необхідною інформацією між підрозділами правоохоронних органів можливе своєчасне та обґрунтоване прийняття управлінського рішення для вдалого й ефективного здійснення спеціального заходу з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навч. посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.
2. Власюк О. В. Кримінальний аналіз у боротьбі зі злочинністю: виникнення та становлення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 351–356.

3. Цигикал П. Кримінальний аналіз як елемент системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки.* 2017. № 2. С. 234–240.
4. Кіреєва О. С. Кримінальний аналіз як один з елементів у системі протидії терористичним загрозам. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки.* 2017. № 4. С. 143–157.
5. Поліщук Д. Стратегічний кримінальний аналіз терористичної загрози прикордонній безпеці та визначення ступеня впливу її чинників на стан інтегрованого управління кордонами в пунктах пропуску для міжнародного сполучення. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Військові та технічні науки.* 2021. № 4. С. 91–111.
6. Швець М. Концептуальні засади побудови систем управління інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. *Вісник Академії управління МВС.* 2007. № 1. С. 15–30.
7. Клименюк О. М. Напрями удосконалення механізму державного управління правоохоронною діяльністю. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер.: Управління.* 2012. Вип. 1. С. 231–239.
8. Ключев О. М., Якушко П. М. До питання про управління в правоохоронній діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 1997. № 2. С. 220–224.
9. Кобзар О. Ф. Взаємодія – невід’ємна складова управління в правоохоронній діяльності. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Право.* 2017. Вип. 2 (спецвип.). С. 71–74.
10. Кучменко В. О., Івченко О. М., Герасимчук О. М. Публічне управління в сфері правоохоронної діяльності. *Економіка, управління та адміністрування.* 2019. № 4. С. 199–206.
11. Захожай В. Б. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління правоохоронною та соціально-економічною діяльністю (на засадах методології та практики прикладної статистики). *Статистика України.* 2023. № 1. С. 86–91.

References

1. Fedchak, I. A. (2021). *Osnovy kryminalnoho analizu [Fundamentals of criminal analysis]*. Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
2. Vlasyuk, O. V. (2012). Kryminalnyy analiz u borotbi zi zlochynnistyuu: vynyknennya ta stanovlennya [Criminal analysis in the fight against crime: origin and development]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes, 4*, 351-356 [in Ukrainian].
3. Tsyhykal, P. (2017). Kryminalnyy analiz yak element systemy informatsiynoho zabezpechennya operatyvno-rozshukovoyi diyalnosti [Criminal analysis as an element of the system of information support of operational and investigative activities]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Ser.: Viyskovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Ser.: Military and technical sciences, 2*, 234-240 [in Ukrainian].
4. Kireyeva, O. S. (2017). Kryminalnyy analiz yak odyin z elementiv u systemi protydyiyi terorystychnym zahrozam [Criminal analysis as one of the elements in the system of combating terrorist threats]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Ser.: Viyskovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Ser.: Military and technical sciences, 4*, 143-157 [in Ukrainian].
5. Polishchuk, D. (2021). Stratehichnyy kryminalnyy analiz terorystychnoyi zahrozy prykordonniy bezpetsi ta vyznachennya stupenya vplyvu yiyi chynnykiv na stan intehrovanoho upravlinnya kordonamy v punktakh propusku dlya mizhnarodnoho spoluchennya [Strategic criminal analysis of the terrorist threat to border security and determining the degree of influence of its factors on the state of integrated border management at checkpoints for international traffic]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: Viys'kovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Military and technical sciences, 4*, 91-111 [in Ukrainian].
6. Shvets, M. (2007). Kontseptualni zasady pobudovy system upravlinnya informatsiynoho zabezpechennya diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv [Conceptual principles of building management systems for information support of law enforcement agencies]. *Visnyk Akademiyi upravlinnya MVS – Bulletin of the Academy of Internal Affairs Management, 1*, 15-30 [in Ukrainian].

7. Klymenyuk, O. M. (2012). Napryamy udoskonalennya mekhanizmu derzhavnoho upravlinnya pravookhoronnoyu diyal'nistyuu [Directions for improving the mechanism of state management of law enforcement activities]. *Naukovyy visnyk Akademiї munitsypalnoho upravlinnya. Seriya : Upravlinnya – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management. Series: Management, 1*, 231-239 [in Ukrainian].
8. Klyuyev, O. M., & Yakushko, P. M. (1997). Do pytannya pro upravlinnya v pravookhoronniy diyal'nosti [To the issue of management in law enforcement activities]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 2*, 220-224 [in Ukrainian].
9. Kobzar, O. F. (2017). Vzayemodiya – nevidyemna skladova upravlinnya v pravookhoronniy diyal'nosti [Interaction is an integral component of management in law enforcement activities]. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrayinskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriya : Pravo – Scientific notes [of Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian State Pedagogical University]. Series: Law, 2*, 71-74 [in Ukrainian].
10. Kuchmenko, V. O., Ivchenko, O. M., & Herasymchuk, O. M. (2019). Publichne upravlinnya v sferi pravookhoronnoyi diyal'nosti [Public administration in the sphere of law enforcement activities]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya – Economy, management and administration, 4*, 199-206 [in Ukrainian].
11. Zakhohay, V. B. (2023). Informatsiyno-analitychne zabezpechennya upravlinnya pravookhoronnoyu ta sotsialno-ekonomichnoyu diyal'nistyuu (na zasadakh metodolohiyi ta praktyky prykladnoyi statystyky) [Informational and analytical support for the management of law enforcement and socio-economic activities (based on the methodology and practice of applied statistics)]. *Statystyka Ukrayiny – Statistics of Ukraine, 1*, 86-91 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.11.2023

Ірина Юркевич,

доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри кримінального права та
процесу Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8025-8156>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ: УКРАЇНА ТА ЗАРУБІЖНІ КРАЇНИ

У даній статті розкрито питання застосування примусових заходів медичного характеру в Україні та в зарубіжних країнах.

Визначено, що примусові заходи медичного характеру є обов'язковими заходами держави у відповідь на суспільно небезпечне діяння, вчинене психічно хворою особою, які полягають у накладенні на неї певних обмежень, мають на меті лікування такої особи, а також забезпечення безпеки як хворого, так і суспільства загалом. Встановлено, які види примусових заходів медичного характеру існують в Україні.

Здійснено порівняльний аналіз галузей права України та інших держав у рамках яких відбувається застосування примусових заходів медичного характеру, адже не завжди застосування таких заходів відбувається в кримінальному процесі. У даному контексті окремо розглянуто кримінальне процесуальне законодавство Японії.

У статті також досліджено питання дотримання прав психічно хворих осіб при досудовому розслідуванні та судовому розгляді справ щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Взято до уваги також міжнародні нормативно правові акти.

Розглянуто практику Європейського суду з прав людини щодо умов за яких особа може бути позбавлена волі (заарештована) або затримана як душевнохвора для проведення психіатричного обстеження.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, права психічно хворих осіб, кримінальний процес, кримінальне провадження, міжнародні нормативно-правові акти.

Yurkevych I.

Application of coercive measures of a medical nature: Ukraine and foreign countries

This article discusses the issue of the use of coercive measures of a medical nature in Ukraine and in foreign countries.

It was determined that coercive measures of a medical nature are mandatory measures of the state in response to a socially dangerous act committed by a mentally ill person, which consist in imposing certain restrictions on him, are aimed at the treatment of such a person, as well as ensuring the safety of both the patient and society in general. It has been established what types of coercive measures of a medical nature exist in Ukraine.

A comparative analysis of the branches of the law of Ukraine and other states in which coercive measures of a medical nature are used is carried out, because such measures are not always used in criminal proceedings. In this context, the criminal procedural legislation of Japan is considered separately.

The article also examines the issue of observing the rights of mentally ill persons during pre-trial investigation and judicial review of cases regarding the use of coercive measures of a medical nature. International normative legal acts are also taken into account.

The practice of the European Court of Human Rights regarding the conditions under which a person can be deprived of liberty (arrested) or detained as mentally ill for a psychiatric examination is considered.

Keywords: coercive measures of a medical nature, rights of mentally ill persons, criminal process, criminal proceedings, international legal acts.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення як суспільно небезпечні діяння загрожують суспільній безпеці та не рідко вчиняються психічно хворими особами. Небезпечність осіб, які страждають психічними розладами, часто може проявлятися в особливостях формування мотивів вчинення суспільно небезпечних діянь, що зумовлює несподіваний та непередбачуваний характер їхньої поведінки, значення якої вони можуть просто не усвідомлювати.

Саме для забезпечення безпеки психічно хворих осіб та для захисту соціуму від їхніх суспільно небезпечних діянь існує можливість застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальних провадженнях.

У кримінальному праві та процесі України питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру вважаються одними з найбільш складних і комплексних, адже охоплюють знання не лише юридичних наук, але й медичних, що зумовлює складність у їхньому втіленні на практиці.

Саме ж застосування примусових заходів медичного характеру стосується прав і свобод людини, гарантованих їй Конституцією України, тобто цей інститут потребує чіткої правової регуляції, у зв'язку із чим виникає суттєва необхідність його детального дослідження.

При цьому задля кращого вивчення даного інституту та з метою комплексного аналізу застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальних провадженнях України належить здійснити порівняльний аналіз із законодавством та практикою зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру вивчали такі науковці як: примусових заходів медичного характеру мали місце в працях таких вчених як: Антонов К.В., Артеменко О.О., Гриневич Є.Г., Дрозд В.Г., Журавель В.А., Кушнір А.М., Левенець І.В., Олійник О.П., Печко В.В., Савицький Д.О., Трофименко В.М., Тичина Д.М., Чаплинський К.О., Южно О.О. та інші.

Мета дослідження – здійснити аналіз застосування примусових заходів медичного характеру в Україні та в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-правові заходи у сфері протидії злочинності, що закріплені державою, не обмежуються лише призначенням покарання за скоєне правопорушення, але й включають у себе інші заходи кримінально-правового характеру, що розуміються як система некаральних заходів, які спрямовані вирішити певну категорію питань у кримінальному праві та передбачені кримінальним законодавством України, та саме до них належать примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ) [1, с. 22].

Хоча питанню ПЗМХ та його застосуванню відведена окрема глава у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), дефініцію його подано у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), а саме, у статті 92 закріплено: «примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь» [2].

Статтею 94 КК України закріплено чотири види ПЗМХ (надання амбулаторної психіатричної допомоги, а також госпіталізація до відповідного закладу із звичайним, посиленним та суворим наглядом), застосування яких здійснюється у відповідності зі станом психічно хворої особи, а саме тяжкістю її захворювання та небезпечністю її для суспільства у такому стані [2].

Не лише в Україні, але й у більшості інших країн ПЗМХ тим чи іншим чином складають собою кримінально-правовий інститут. Зокрема, такі заходи є різновидом примусових та застосовуються у як реакція держави на кримінальні правопорушення з метою захисту суспільства від кримінальних правопорушень й самих психічно хворих осіб. Такий напрям є доктринальним у правовій науці як зарубіжних країн, так і України [3, с. 175].

Важливо зауважити, що відповідно до кримінального законодавства більшості зарубіжних країн, особи, які скоїли кримінально карні злочини в стані неосудності звільняються від покарання. Натомість підлягають до застосування щодо таких осіб превентивних заходів, зокрема примусових заходів медичного характеру. Така процедура здійснюється в спеціальних медичних закладах з надання психіатричної допомоги. Згадані положення мають місце бути у багатьох країнах Європи з континентальною системою права (Німеччина, Польща, Іспанія), у країнах загального права (Великобританія, США), також Австралії, Ізраїлі та інших [3, с. 175].

На протигагу вищезгаданому, у таких державах як Японія, Китайська Народна Республіка, Республіка Корея та Таїланд – застосування ПЗМХ хоч і закріплено в кримінальному законодавстві, однак сама процедура не проводиться в межах кримінального права та відповідно – відноситься до предмету регулювання інших галузей права, зокрема цивільного та адміністративного права [3, с. 176].

Наприклад, відповідно до статті 39 Кримінального кодексу Японії (Закон №45 від 1907 року з останніми змінами прийнятими згідно з Законом № 72 від 2017 року), дії внаслідок неосудності (боже-

вілля) не підлягають покаранню. При цьому, інші положення в кримінальному законодавстві, які закріплювали б застосування аналогічних українським ПЗМХ – відсутні. Окремо варто зауважити, що у тій ж статті Кримінального кодексу Японії зазначено пом'якшення покарання у випадку обмеженої дієздатності злочинця [4].

Оскільки психічно хворі особи, які вчинили кримінальні правопорушення, є особливою категорією злочинців, то при дослідженні варто окрему увагу приділяти дотриманню їх прав при досудовому розслідуванні та судовому розгляді таких справ.

Звертаючись до міжнародних гарантій, слід згадати основні нормативно-правові акти, що відображають загальноприйняті позиції щодо застосування запобіжних заходів стосовно осіб з психічними розладами чи хворобами.

Як закріплено у статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права - кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Також даний акт містить положення про те, що нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до процедури, яка передбачена законодавством [5].

Відповідно до правила 82 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, затверджених I Конгресом ООН по попередженню злочинності та поведінки з правопорушниками в Женеві 30.08.1955, «особи, визнані душевнохворими, не підлягають тюремному ув'язненню. Тому слід вживати заходів для якнайшвидшого переведення їх у заклади для душевнохворих. В'язнів, які страждають іншими психічними захворюваннями чи мають подібні вади, треба брати під нагляд і лікувати в спеціальних» [6].

Саме ж провадження щодо застосування ПЗМХ повинно відповідати згаданим стандартам задля захисту прав та свобод людини, адже їх порушення може погіршити психічний стан душевнохворої особи.

У даному контексті важливо згадати, що саме застосування ПЗМХ виділяють в науці як право, а не обов'язок суду, адже застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними, про що зазначає у своїй праці Ряшко О.В. [7, с. 536].

В Україні у провадженнях про застосування ПЗМХ діє принцип презумпції психічного здоров'я, що закріплений у статті 3 Закону України «Про психіатричну допомогу», та є особливо важливим, адже закріплює положення у яких йдеться про те, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки його наявність не буде встановлена належним чином у відповідності до чинного законодавства компетентними органами [8].

Задля повноцінного дотримання прав і свобод людини та належного здійснення захисту Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядає справи за поданими скаргами у категорії кримінальних проваджень щодо застосування ПЗМХ.

Судді здійснюють власні функції під час провадження з особливою уважністю та пильністю. Наприклад, у справі «Гайдн проти Германії» (Haidn v. Germani), заява № 6587/04, рішення від 13 січня 2011 р., кінцеве рішення від 13 травня 2011 р., а також у справі «Х. проти Фінляндії» (X. v. Finland) №34806/04, рішення від 3 липня 2012 р. констатовано, що для досягнення завдань підпункту «е» пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року особа може бути позбавлена волі (заарештована) або затримана як душевнохвора для проведення психіатричного обстеження тільки у випадку наявності наступних трьох мінімальних умов [9; 10, с. 865]:

- 1) дані про те, що особа до якої застосовуються ПЗМХ має психічні розлади повинна бути встановлена на підставі об'єктивної медичної експертизи, проведеної відповідним та компетентним органом. При цьому не повинно виникати жодних сумнівів у правдивості та достовірності такої інформації;
- 2) в особи, до якої планується застосування ПЗМХ психічний розлад повинен бути на стадії, що передбачає стійку потребу в ізоляції. Тобто необхідність ізоляції повинна бути однозначною;
- 3) рішення про продовження ізоляції повинно співвідноситись із тим як зберігається психічного стану особи.

Висновки. Примусові заходи медичного характеру є примусовими заходами держави у відповідь на суспільно небезпечне діяння, вчинене психічно хворою особою, які полягають у накладенні на неї певних обмежень, мають на меті лікування такої особи, а також забезпечення безпеки як хворого, так і суспільства загалом. В Україні, як і в інших країнах Європи, а також в США й Австралії, такі заходи застосовуються до осіб в межах кримінального провадження, проте в таких країнах Азії як Японія, Китайська Народна Республіка та Республіка Корея застосування ПЗМХ відноситься до предмету регулювання інших галузей права.

Список використаних джерел

1. Сенишин С. Р. Примусові заходи медичного характеру як інститут кримінального законодавства України: дипломна робота. Київ: Національний авіаційний університет, 2020. 129 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41448> (дата звернення: 17.11.2023)
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.11.2023)
3. Туренко Д. В. Питання правового регулювання застосування примусових заходів медичного характеру в міжнародно-правових актах і законодавстві окремих зарубіжних країн. *Право і безпека*. 2021. № 81. С. 173-179.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. *ООН*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2023)
5. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, затверджених I Конгресом ООН по попередженню злочинності та поведінки з правопорушниками в Женеві. 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 18.11.2023)
6. Ряшко О. В. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: призначення психіатричної експертизи та особливості предмета доказування. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2020. С. 534-547.
7. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 18.11.2023)
8. Про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція від 04.11.1950. *Рада Європи*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.11.2023)
9. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / За заг. ред. А.В. Столітнього. 2-ге вид. переробл. та доповн. Харків. 2019. 952 с.
10. Penal code : Act № 45 of 1907 (Last Version : Act № 72 of 2017). *Japanese Law Translation*. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581/en> (дата звернення: 18.11.2023)

References

1. Senyshyn, S. (2020). *Prumusovi zakhody medychnoho kharakteru yak instytut kryminal'noho zakonodavstva Ukrainy [Coercive measures of a medical nature as an institution of criminal legislation of Ukraine: thesis]*. Kyiv: National Aviation University. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41448> [in Ukrainian]
2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> [in Ukrainian]
3. Turenko, D. (2021). Pytannya pravovoho rehulyuvannya zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v mizhnarodno-pravovykh aktakh ta zakonodavstvi okremykh zarubizhnykh krayin [The issue of legal regulation of the use of coercive measures of a medical nature in international legal acts and the legislation of certain foreign countries]. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 81, 173-179 [in Ukrainian]
4. *Mizhnarodnyy pakt pro hromadyanski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights of 12/16/1966. UN]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]
5. *Minimalni standartni pravyla povodzhennya z vyaznyamy, zatverdzhenykh I Konhresom OON shchodo poperedzhennya zlochynnosti takoyi povedinky z pravoporushnykamy v Zhenevi 30.08.1955 [Minimum standard rules for the treatment of prisoners, approved by the First UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders in Geneva on August 30, 1955]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian]
6. Ryashko, O. (2020). *Kryminalne provadzhennya shchodo zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru: pryznachennya psykhiatrychnoyi ekspertyzy ta osoblyvosti predmeta dokazuvannya [Criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature: appointment of a psychiatric examination and peculiarities of the subject of proof]*. Publishing House «Baltija Publishing», 534-547 [in Ukrainian]
7. *Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care]: Zakon Ukrainy*. 22.02.2000. No. 1489-III. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> [in Ukrainian]
8. *Pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny) [On the protection of human rights and fundamental freedoms (European Convention on Human Rights)]:*

Convention dated November 4, 1950. Council of Europe. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine], dated 04/13/2012 No. 4651-VI / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
10. Penal code: Act No. 45 of 1907 (Last Version: Act No. 72 of 2017). Japanese Law Translation. Retrieved from <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581/en> [in English]

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023

4. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

DOI:10.35774/app2023.04.114

УДК 347.4

Інна Глущенко,

аспірантка Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7258-4606>

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК – УМОВА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ МАЛОЛІТНІМИ ЧИ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

У статті висвітлюється проблематика відповідальності батьків за дії малолітніх чи неповнолітніх осіб. Зокрема, звертається увага на причинно-наслідковий зв'язок вини батьків та/або закладу освіти як субсидіарно-солідарний обов'язок. При цьому, принцип винуватості виражається не в тому, що батьки, з огляду на фактичну відстань окремого проживання від своїх дітей, звільняються від відповідальності у разі відсутності їх вини, а в тому, що вони відповідальні за невиконання своїх батьківських обов'язків. Аналізується судово-практика та звертається увага на підпорядкований характер відповідальності батьків (закладу освіти) лише у разі відсутності у неповнолітньої особи достатнього майна для відшкодування завданої ним шкоди. Аргументовано, що причинно-наслідковий зв'язок є важливим та є основною умовою покладення на деліквента обов'язку відшкодувати заподіяну малолітньою чи неповнолітньою особою шкоду.

Ключові слова: шкода, малолітні та неповнолітні особи, батьки, заклад освіти, причинно-наслідковий зв'язок, вина.

Hlushchenko I.

Causal relation – condition of parents' liability for damage caused by minors or minors

The article highlights the problem of parents' responsibility for the actions of minors. In particular, attention is drawn to the fact that the tort law of Ukraine applies the general principle of liability for fault, along with this, as an exception, the law foresees the possibility of imposing liability on the person who caused the damage without fault. The fault of the parents of minors or minors who caused damage has its own characteristics and, in our opinion, should be considered careless. After all, even if the parents deliberately left their minor or underage children unattended, or led an immoral lifestyle, the parents did not cause harm directly. The above actions of the parents were mostly aimed not at causing harm to another person, but at the improper performance of parenthood in relation to the upbringing and maintenance of minors or minors. That is why the article talks about the cause-and-effect relationship of the fault of the parents and/or the educational institution as a subsidiary and solidarity obligation. At the same time, the principle of culpability is expressed not in the fact that parents, given the actual distance of separate residence from their children, are exempted from responsibility in the absence of their fault, but in the fact that they are responsible for failure to fulfill their parental duties. Attention is drawn to the fact that the responsibility of parents should not be considered as a penalty for the actions of minors or minors. Such liability should be considered as a guarantee for the injured

© Інна Глущенко, 2023

party, in particular a guarantee that the damages caused to him will be compensated, and the guilty parties will still be held responsible. Judicial practice is analyzed and attention is drawn to the subordinate nature of the responsibility of parents (educational institution) only in the event that a minor does not have sufficient property to compensate for the damage caused by him. It is argued that the cause-and-effect relationship is important and is the main condition for imposing on the delinquent the obligation to compensate the damage caused by a minor or minor.

Keywords: *damage, minors and minors, parents, educational institution, cause-and-effect relationship, fault.*

Постановка проблеми. Відомо, що концепція вини бере свій початок ще з Римського приватного права, де під виною (*culpa*) розумілося недотримання тієї поведінки, що вимагається правом. На думку Є. М. Орач та Б. Й. Тищик, юристи Стародавнього Риму розуміли вину як протиправну поведінку, недодержання поведінки, передбаченої правом, тобто як поведінку, а не психічне ставлення правопорушника до безпосередньо своєї поведінки та її наслідків [1, с. 173].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наявних на сьогодні наукових працях розглядається зазвичай проблематика правових наслідків правочинів, цивільно-правового захисту майнових прав, а також вчинення правочинів малолітніми чи неповнолітніми особами. Найбільш відомими є дисертаційні роботи Ж. Л. Чорної на тему «Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб» (2006 р.), І. А. Коваленко на тему «Цивільно-правова відповідальність осіб із вадами волі» (2018 р.), О. І. Шевчишин на тему «Правові наслідки правочинів, вчинених малолітніми та неповнолітніми особами» (2020 р.), Н. О. Тишук «Вчинення малолітніми та неповнолітніми особами правочинів в мережі Інтернет» (2021 р.) та інші.

Метою дослідження є обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку як умови відповідальності батьків за шкоду заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивільному праві формами вини є умисел та необережність, яка поділяється на просту та грубу. До того ж, вина (її форма) не впливає на розмір відповідальності. У деліктному праві України діє загальний принцип відповідальності за вину, поряд із цим, як виняток, законом передбачається можливість покладення на заподіювача шкоди відповідальності без вини. Вина батьків малолітніх чи неповнолітніх осіб, які спричинили шкоду, має свої особливості і, на нашу думку, повинна розглядатись як необережна. Адже навіть у тому разі, якщо батьки навмисно залишали своїх малолітніх чи неповнолітніх дітей без нагляду, чи вели аморальний спосіб життя, батьки ж не заподіювали шкоду безпосередньо. Наведені дії батьків здебільшого були спрямовані не на заподіяння шкоди іншій особі, а на неналежне виконання батьківства щодо виховання та утримання малолітніх чи неповнолітніх осіб.

Окрім наведеного вище, на нашу думку, відповідальність батьків також не варто розглядати як штрафну санкцію за діяння малолітніх чи неповнолітніх осіб. Така відповідальність є гарантією для потерпілої сторони, зокрема гарантією того, що завдані їй збитки будуть відшкодовані, а винні особи все ж таки понесуть відповідальність.

Такий підхід отримав схвалення ще у 1949 році. Судова практика склалася таким чином, що вирішуючи питання винуватості батьків і звільнення останніх від відповідальності лише за неможливості передбачити ними заподіяння шкоди або якщо буде доведено, що шкода не могла бути відвернена їхніми дітьми (стихійне лихо, природні катаклізми тощо). Однак в силу різних життєвих обставин трапляються ситуації коли батьки змушені деякий час залишати своїх малолітніх чи неповнолітніх осіб на довгий період без особистого батьківського нагляду (важка хвороба, перебування за кордоном тощо). При цьому слід розуміти, що в такому разі принцип винуватості виражається не в тому, що батьки, з огляду на відстань та окреме проживання від своїх дітей, звільняються від відповідальності у разі відсутності їх вини, а в тому, що вони відповідальні за невиконання своїх обов'язків. Як слушно зазначають О. Б. Гнатів, С. Б. Паламар, «із загального правила щодо самостійної відповідальності неповнолітніх за завдану ними шкоду є виняток – у разі відсутності у неповнолітніх майна батьки (усиновлювачі) або піклувальники зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану з вини неповнолітнього. Їхні обов'язки мають додатковий (субсидіарний) характер. Слід зазначити, що хоча відповідальність батьків за шкоду пов'язана з відповідальністю неповнолітніх, її походження та підстави є незалежними. Однак слід зазначити, що ця відповідальність не може виникати сама по собі, оскільки вона підпорядкована батькам і повністю залежить від настання відповідальності неповнолітнього та його майнової спроможності» [2, с. 43–44]. Підтвердженням вищевказаного є рішення по справі № 674/1179/22 від 15.03.2023 року щодо відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої неповнолітнім внаслідок вчинення кримінального правопорушення [3].

Отже, відповідальність батьків має підпорядкований характер, оскільки основний позов про відшкодування шкоди подається до неповнолітнього. Додаткові вимоги пред'являються до батьків (усиновлювачів) або піклувальників лише за відсутності у неповнолітньої особи достатнього майна для відшкодування завданої шкоди. Така відповідальність за неповнолітніх покладається на обох батьків на основі рівного розподілу відповідальності, незалежно від того, проживають вони разом чи окремо. Таким чином, досягається баланс між захистом прав потерпілих та захистом прав неповнолітніх осіб, що є важливою ознакою справедливості та ефективності судочинства [2, с. 44-45].

На думку В. М. Сломи, «з приводу визначення виду змішаної множинності у разі відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, батьки будуть нести субсидіарно-солідарну, а не субсидіарно-часткову відповідальність. Солідарність обов'язку батьків впливає також зі змісту ч. 1 ст. 141 СК України, відповідно до якої мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою» [4, с. 70]. Факт хвороби чи від'їзду батьків також не може слугувати підставою для звільнення їх від відшкодування збитків, які заподіяла малолітня чи неповнолітня особа. Вважаємо, що слід звертати увагу на обставину, яка б свідчила про бажання та зусилля батьків приймати участь у вихованні цих осіб та нести відповідальність за їх дії.

На жаль, непоодинокими є випадки, коли обставини для виховання складаються несприятливо, а тому встановити вину батьків досить складно. Поширеними є випадки, коли батьки вказують на зайнятість на роботі, як на підставу, яка перешкоджає їм брати активну участь у житті дитини. На нашу думку, наведене свідчить не про неможливість здійснювати належне виховання малолітніх осіб, а про небажання займатися їх вихованням. Як приклад, наведемо таку судову справу. Надвірнянський районний суд Івано-Франківської області своїм рішенням постановив відшкодувати батькам завдані збитки за дії їх малолітньої дочки. У судовому засіданні було встановлено, що у момент перебування батьків на роботі, їх 14 річна дочка вигулювала собаку породи ротвелер із порушенням правил утримання собак. Внаслідок чого була травмована малолітня особа громадянки З. Відповідачі заперечували позов і подали апеляційну скаргу до Івано-Франківського апеляційного суду. Судом, розглянувши всі матеріали справи, з'ясовано порушення правил утримання собак, котрі виражалися у вигулюванні собаки без намордника і повідка у не відведеному для цього місці. Оскільки дочка відповідачів не була про це поінформована, винність судом вбачалася у діях батьків. Тому апеляційна скарга була відхилена, рішення суду першої інстанції залишено без змін [5].

Останнім часом досить поширеним є твердження батьків про неможливість справитись із своїми дітьми самотужки. Особливо це стосується осіб так званого «тінейджерського» віку (12–16 років). На думку психологів такі ситуації зумовлені втратою батьківського авторитету (неправильні методи виховання, ганебна поведінка самих батьків). Як приклад наведемо таку судову практику. До Калуського районного суду звернулася громадянка К., із вимогою відшкодувати їй завдані збитки відповідачкою Г. У позовній заяві йшлося проте, що у її саду малолітнім С. було вчинено пожежу, внаслідок якої згоріли запаси сіна та сад. Позивачка стверджує, що дитина постійно робить такого роду збитки. З цього приводу вона неодноразово зверталася до органів поліції, але жодного результату це не принесло. Дитина і надалі залишається без нагляду батьків. У судовому засіданні мати пояснила, що вона не може нести відповідальність за вчинок сина, бо він не піддається вихованню і є ще малолітнім. Суд розглянувши усі матеріали справи встановив, що батьками не доведено того факту, що шкода заподіяна внаслідок непереборної сили і є наслідком несумлінного здійснення виховання та нагляду за малолітнім, а тому прийшов до висновку, що відповідачі зобов'язані відшкодувати завдану ним шкоду [6].

Окрім особливості встановлення вини батьків у відповідальності за шкоду, завдану малолітніми чи неповнолітніми особами зазвичай звертається увага й на відповідальність закладу освіти в якому знаходиться малолітня чи неповнолітня особа.

Розглядаючи таку особливість насамперед звертається увага, що малолітні чи неповнолітні особи через свої психічні можливості, зокрема незнання та неможливості у повній мірі усвідомити власні діяння чи їх наслідки, потребують безпосереднього нагляду. Однак встановлення меж диференціації відповідальності батьків та закладу освіти, які зобов'язані здійснювати нагляд за малолітніми чи неповнолітніми особами завжди перебувають у полі наукових дискусій. Так, наприклад, виходячи зі змісту ч. 4 ст. 1178 ЦК України, стає очевидно, що законодавець пішов шляхом субсидіарної відповідальності відшкодування шкоди.

У науковій літературі також пропонується відшкодування шкоди, заданої малолітнім чи неповнолітнім під час перебування у закладі освіти розглядати як солідарну відповідальність. Однак, існують й розуміння того, що заклад може взагалі й не нести відповідальність за завдані малолітньою особою збитки,

якщо буде доведено його невинуватість або на заклад може бути покладена солідарна відповідальність. Заперечуючи такий підхід Я. М. Шевченко стверджувала, що і батьки, і заклад освіти окремо повинні відповідати за недобросовісне виконання своїх обов'язків, які є різними за своєю природою. Солідарна відповідальність означає взаємну відповідальність один за одного, що призвело б до притягнення вказаних осіб за невиконання обов'язків, які вони не зобов'язані виконувати. На думку вченої це буде не що інше як невиправдане розширення відповідальності вказаних суб'єктів [7, с. 97]. Підтримуючи наведену позицію вважаємо, що визначити частку відповідальності осіб означає встановити відсоток винності кожного із учасників цивільного процесу. Суд у кожному конкретному випадку, виходячи із наведених фактів, враховуючи особливості діяльності закладу освіти, ступінь зайнятості батьків, їх участь у вихованні таких осіб, може зобов'язати відшкодувати шкоду у нерівних частках. Окрім цього, здебільшого саме батьки обирають заклад освіти для навчання їхньої дитини, а тому аргументи до непричетності заподіяння шкоди під час перебування малолітньої чи неповнолітньої особи у закладі освіти вважаємо необґрунтованими та нічим іншим, ніж зняттям з себе відповідальності.

У праві США для встановлення причинного зв'язку між протиправною поведінкою насамперед звертається увага на наявність «первинної» або «фактичної» причини (cause-in-fact), а також на безпосередню причину (proximate cause). У першому прикладі використовується критерій: «як би не дії відповідача, шкода позивачеві не була б завдана». До того ж, можливим є використання так званого «стандарту первинного фактору» (substantial factor): «чи були дії відповідача значним фактором для настання шкоди». У другому – досліджується наявність причинного зв'язку з позицій права, коли встановлюється, чи порушив відповідач своє зобов'язання. У юридичній літературі зазначається про те, що «поняття «первинної» або «фактичної» причини (cause-in-fact) має настільки широкий зміст, що у разі використання лише такого підходу покладення відповідальності буде можливим у найабсурдніших ситуаціях» [8, с. 125]. Окрім цього для іноземного права при встановленні причинного зв'язку може застосовуватись і доктрина «intervening cause» (причина, що втручається). Цією «причиною» вважається «подія, яка відбулася після недбалих дій відповідача і збільшила завдану шкоду. У разі, коли «причина, що втручається» є безпосередньою причиною шкоди, завданої позивачеві, дії відповідача не будуть розглядатися як безпосередня причина шкоди. Але якщо виникнення «причини, що втручається» можна було передбачити виходячи із дій відповідача, то останній буде нести відповідальність також і за додаткову шкоду» [9, с. 706].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене доходимо висновку, що невизнання вини суб'єктів відповідальності за дії малолітніх чи неповнолітніх осіб при заподіянні останніми шкоди є правильним. Адже розглядати батьків чи заклади освіти винними за дії малолітніх осіб при заподіянні ними шкоди означає розширення межі відповідальності цих осіб. Шкода є наслідком саме протиправного діяння малолітніх чи неповнолітніх осіб, а не будь-яких інших обставин. Однак причинно-наслідковий зв'язок є основною умовою покладення на деліквента обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну малолітньою чи неповнолітньою особою.

Список використаних джерел

1. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права. Київ, 2000. 236 с.
2. Гнатів О. Б. Особливості відшкодування шкоди, спричиненої неповнолітніми особами. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> (дата звернення: 10.12.2023)
3. Рішення Дунаєвського районного суду Хмельницької області № 2/674/55/23 від 15.03.2023. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109622237> (дата звернення: 10.12.2023)
4. Слома В. М. Види множинності осіб на стороні боржника у цивільно-правовому зобов'язанні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 2. С. 68–71.
5. Рішення у судовій справі від 08.09.2004 р. Архів Івано-Франківського апеляційного суду.
6. Судова справа № 2-1767/2004. Архів Калуського районного суду Івано-Франківської області.
7. Шевченко Я. М. Характеристика особливостей психіки неповнолітніх та їх вияв при вчиненні майнових правопорушень. Дієздатність і осудність дітей. *Вісник Київського університету*. 1962. № 5. Вип. 1. Серія економіки та права. С. 95-98.
8. Карнаух Б. П. Шанси і реальні можливості як об'єкти захисту у деліктному праві. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2021. 304 с.
9. Правовая система США. 3-й выпуск. Новая юстиция, 2007. 1216 с.

References

1. Orach, Ye. M. & Tyshchyk, B. Y. (2000). *Osnovy rym'skoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]*. Kyiv [iOsoblyvosti vidshkoduvannia shkody, sprychynenoi nepovnolitnimy osobamy [Peculiarities of compensation for damage caused by minors].n Ukrainian]
2. Hnativ, O. B. (2023). Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> [in Ukrainian]
3. Rishennia Dunaievetskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti № 2/674/55/23 vid 15.03.2023 [Decision of the Dunayevets District Court of the Khmelnytskyi Region No. 2/674/55/23 dated March 15, 2023]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109622237> [in Ukrainian]
4. Sloma, V. M. (2019). Vydy mnozhynnosti osib na storoni borzhnyka u tsyvilno-pravovomu zoboviazanni [Types of multiplicity of persons on the side of the debtor in a civil legal obligation]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică - Types of multiplicity of persons on the side of the debtor in a civil legal obligation*, 2, 68-71 [in Ukrainian]
5. *Rishennia u sudovii spravi vid 08.09.2004 r. Arkhiv Ivano-Frankivskoho apeliatsiinoho sudu [Decision in the court case dated September 8, 2004. Archive of the Ivano-Frankivsk Court of Appeal]* [in Ukrainian].
6. *Sudova sprava № 2-1767/2004. Arkhiv Kaluskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti [Court case No. 2-1767/2004. Archive of the Kaluska District Court of the Ivano-Frankivsk Region]* [in Ukrainian].
7. Shevchenko, Ya. M. (1962). Kharakterystyka osoblyvostei psykhyky nepovnolitnykh ta yikh vyiv pry vchynenni mainovykh pravoporushen. Diiezdatnist i osudnist ditei [Court case No. 2-1767/2004. Archive of the Kaluska District Court of the Ivano-Frankivsk Region]. *Visnyk Kyivskoho universytetu. Seriya ekonomiky ta prava - Bulletin of Kyiv University. Series of economics and law*, 5 (1), 95-98 [in Ukrainian]
8. Karnaukh, B. P. (2021). Shansy i realni mozhlyvosti yak obiekty zakhystu u deliktnomu pravi [Chances and real opportunities as objects of protection in tort law]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchastnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 96-y richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina (m. Kharkiv, 21 travnia 2021 r.) - Chances and real opportunities as objects of protection in tort law. Problems of civil law and process: theses add. participants of science and practice conf., dedicate. 96th anniversary of the birth of O. A. Pushkin (Kharkiv, May 21, 2021)*. Kharkiv: KhNUVS, [in Ukrainian]
9. Pravovaia systema SShA (2007). 3-y vipusk. *Novaia yustytsiia - New Justice* [in English]

Стаття надійшла до редакції 12.12.2023

Kyrylo Turchynov,

Doctoral Candidate,

West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8620-8770>

THE ROLE OF THE LEGISLATIVE BRANCH IN ESTABLISHING AND COORDINATING THE FUNCTIONING OF OTHER BRANCHES OF GOVERNMENT

This article explores the functions of the legislative branch and their impact on the formation and organization of other branches of government in political life. The legislative branch plays a crucial role in establishing legal norms that regulate the functioning of other branches of government and state bodies. The article analyzes functions such as legislative, constituent, and parliamentary control, which form the basis of state governance in the country.

The article highlights that the parliament serves as the legislative body responsible for enacting laws and regulating their amendments. It also examines the constituent function of the parliament, which determines the legal basis for the creation of other state bodies. The role of parliamentary control in ensuring compliance with the law and oversight of the activities of other branches of government is also explored.

The authors discuss that the effective functioning of the legislative branch is key to the stability and development of the state. They analyze the role of parliament in the process of law formation, establishment of state institutions, and ensuring control over their activities. It is noted that parliamentary activity is of great importance for maintaining democratic principles and the rule of law.

Keywords: Verkhovna Rada of Ukraine, parliament, functions of the parliament, parliament control, essence of power.

Турчинов К.**Роль законодавчої гілки влади у формуванні та координації діяльності інших гілок влади**

У статті досліджуються функції законодавчої гілки влади та їх вплив на формування та організацію інших гілок влади в політичному житті. Законодавча влада відіграє вирішальну роль у встановленні правових норм, які регулюють функціонування інших гілок влади та державних органів. У статті проаналізовано такі функції, як законодавча, установча та парламентського контролю, які складають основу державного управління в країні.

У статті підкреслюється, що парламент є законодавчим органом, відповідальним за прийняття законів і регулювання внесення змін до них. Також розглядається установча функція парламенту, яка визначає правову основу для створення інших державних органів. Також досліджується роль парламентського контролю у забезпеченні дотримання законності та нагляду за діяльністю інших гілок влади.

Автор доводить, що ефективне функціонування законодавчої гілки влади є запорукою стабільності та розвитку держави. Аналізується роль парламенту в процесі законотворення, створення державних інституцій та забезпечення контролю за їх діяльністю. Зазначається, що парламентська діяльність має велике значення для підтримання демократичних принципів і верховенства права.

Ключові слова: Верховна Рада України, парламент, функції парламенту, парламентський контроль, сутність влади.

Introduction. The functions of legislative power in contemporary political life constitute the primary pillar of state governance and the formation of the country's legal system. The legislative branch plays a defining role in establishing norms that regulate the functioning of other branches of government and the activities of state bodies. Understanding the role and significance of these functions not only opens up prospects for the development of a democratic society but also determines the trajectory of the country's political development.

In this context, the study of the functions of legislative power in terms of their influence on the formation and organization of other branches of government proves to be extremely relevant. The development of the legislative base of the country and the establishment of other branches of state power, including the executive and judicial branches, depend on the legislative activities of the parliament.

We will thoroughly examine the key functions of legislative power, focusing on their essence and impact on the formation of the political and legal landscape of society. Analyzing these aspects will provide us with a better understanding of the role of parliament and its place in the system of state governance, as well as pave the way for the construction of a more democratic and legal society.

The analysis of recent research and publications indicates that the issue of the functions of legislative power in the aspect of formation and organization of the activities of other branches of power is quite relevant, especially in conditions of a state of war. Various aspects of this problem are discussed in the works of scholars such as Nazarenko Ya., Omelchenko N., Pohorilka V., Shapoval V., Dobosh A. and others.

The purpose of the article is a systematic analysis of the functions of legislative power in the aspect of formation and organization of the activities of other branches of power, identification of key trends, issues, and solutions in this context is a crucial aspect of the study.

Presentation of the main research material. The study of various perspectives on the legal nature of the functions of government bodies allows us to generalize that, firstly, the functions of the Verkhovna Rada of Ukraine are characterized by the fact that they find their legal recognition in the Constitution of Ukraine or in other domestic regulatory legal acts by delineating the competence of the Ukrainian parliament. In other words, they are legitimate only insofar as they derive from the content of the respective regulatory acts and operate within the framework of legal norms, which demonstrates their legal character and clearly defines the directions and types of activities carried out within the competence of this government body [1, p. 656].

Secondly, the functions of the parliament are determined by the objective needs of state and societal development from the perspective of both internal and external tasks of the state. They stem from the state, express its will, and are organically linked to power. The volitional nature of state power requires endowing individual subjects of power relations with corresponding functions. Thus, the authority creates a special exclusively legal regime for the exercise by individual subjects, who occupy a specific position in socio-political relations (in our case, this is the Verkhovna Rada of Ukraine), of their powers and ensures the development of international relations, stable existence of the domestic political and legal system. This is an objective factor related to the very essence of power. Therefore, the functions of the Ukrainian parliament are realized through public-administrative, rather than any other self-governing activity.

Thirdly, the concept of «function» is often closely associated with the concept of «activity», as a result of which some authors argue that these are identical legal categories [2, p. 380]. However, other researchers are convinced that equating functions with directions of activity is not permissible because these categories exist in different planes and mutually complement the general characteristics of the organization and activities of certain bodies. In light of this approach, it can be generalized that the functions of the Verkhovna Rada of Ukraine are the main directions of its activity, which determine the social purpose of the Ukrainian parliament. Moreover, the categories of «functions of the Verkhovna Rada of Ukraine» and «social purpose of the Verkhovna Rada of Ukraine» are closely related and correspond as guides, means, methods, and objects for achieving the goals of the legislative body's functioning.

Fourthly, by its nature, the functions of the parliament are determined by its legal character and arise from the tasks before it. In this regard, the functions of the parliament are defined by the tasks that necessitate the formation and functioning of the legislative body. The parliament carries out its functions solely for the purpose of achieving specific external social goals and tasks. In the process of its work, there is a constant interaction of goals, tasks, and functions established by the Constitution and other regulatory acts of Ukraine, adjusting their mutual content. Such continuous interaction is determined by their close connection and unity. Fifthly, the tasks of the parliament are implemented through the realization of its functions in the characteristic methods, means, forms, and methods that are closely interconnected [1, p. 656-657].

It is worth emphasizing separately that in the implementation of the parliament's functions, there exists a targeted factor. In other words, the ultimate result in fulfilling the functions of the Verkhovna Rada of Ukraine is the achievement of set tasks and goals [3, p. 12].

Therefore, the functions of the parliament are the directions and types of its activity that reflect its real role in the state-building process and its social purpose in the country – the objective necessity of carrying out socially beneficial, socially conditioned legislative, and other activities. Accordingly, the functions of the parliament include legislative, representative, constituent, foreign policy, parliamentary control functions, and so on. These functions are referred to in scholarly literature as «technological», «principal», «procedural». At the same time, with the development of socio-political relations, new functions of the parliament emerge, or «traditional» functions acquire

different meanings. Further discussion will delve into the functions of the parliament in the aspect of shaping and organizing the activities of other branches of power.

One of such functions is legislative, which characterizes the nature of the legislative authority and, in this sense, defines its primary functional purpose. According to Article 75 of the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine is the body of legislative authority. The essence of this function lies in the adoption of laws, making amendments to them, declaring laws that have lost legal force, canceling or suspending the effect of laws or their individual parts.

Additionally, it is worth noting that the parliament serves as a channel of communication between the Ukrainian people, who according to the Constitution of Ukraine are the sole source of power, and the state. Its main purpose is to express the will of the people and implement it through the adoption of quality laws that meet the needs of the present. Clearly, as N. L. Omelchenko once noted, «it is very important to understand the existing problems in the legislative activity of the parliament of Ukraine; to summarize scientific and legal provisions regarding the researched issue; to identify positive and negative circumstances that occur in the process of parliament exercising its functions, which directly affect the effectiveness of the legislative function of the Verkhovna Rada of Ukraine» [4, p. 179].

Taking into account the above, it is important to emphasize that in the process of implementing the legislative function of the parliament, all branches of state power participate, but each of them in specific forms. Among the subjects participating in the exercise of the legislative function of the parliament are the President of Ukraine and the government, who according to the Constitution of Ukraine have the right of legislative initiative in the Verkhovna Rada. Moreover, bills identified by the President as urgent are considered by the parliament urgently.

Furthermore, according to Article 94 of the Constitution of Ukraine, the President of Ukraine is obliged, within fifteen days of receiving a law, to sign it or return the law with his reasoned and formulated proposals to the parliament for reconsideration. In turn, the Constitutional Court of Ukraine decides on the conformity of laws or their individual provisions with the Constitution. Thus, through its decisions, which are binding for implementation, the Constitutional Court «enters» into the legislative activity of the parliament [4, p. 181].

Among the main functions of the Verkhovna Rada of Ukraine in terms of forming and organizing the activities of other branches of power, a leading role is played by the constituent function, the essence of which lies in the adoption of the Basic Law of the country and making amendments to it, laying down the legal basis for the creation of all other branches of state power, as well as the activities of the parliament itself in forming other branches of power.

One of the reasons for the existence of different scholarly positions regarding the definition of the content of the constituent function is that the text of the Constitution of Ukraine does not directly mention the constituent function of the parliament. However, an analysis of the powers of the parliament provides grounds to conclude that the Basic Law of the country pays significant attention to the regulation of powers of a constituent nature.

According to V. F. Pohorylko, the constituent function of the parliament is considered in two aspects: 1) as a function of state formation, that is, the function of forming the organs of state power; 2) as a function of lawmaking in terms of amending the Constitution of Ukraine [5, p. 17]. V. M. Shapoval views the content of the constituent function somewhat differently, considering that according to the general theory of constitutionalism, the right to adopt the constitution of the state belongs to the constituent function of the parliament [6, p. 16].

If the inclusion of the adoption of the constitution within the scope of the constituent function of the legislative body triggers scholarly debate, there is no doubt about including the formation of state bodies within the constituent function of the parliament. It should be noted that the scope of powers through which the parliament exercises its constituent function is not limited to the examples mentioned above.

Among the constituent powers are also the authority of the parliament regarding the appointment of elections and referendums, participation in the formation of its own parliamentary structures, promotion of the formation of local self-government bodies, determination of the principles of territorial organization, and so on.

The constituent function was realized by the Verkhovna Rada of Ukraine with the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996 by establishing the system of state bodies, defining their status, powers, and formation procedures. It is noteworthy that only the statuses of the highest state bodies are constitutionally established. From this, it can be concluded that the system of state bodies is clearly defined by the Basic Law of the country. Therefore, the parliament can establish new higher bodies of state power only by amending the Constitution.

If we talk about the third function of the legislative power in terms of shaping and organizing the activities of other branches of government – parliamentary control, then this function has significant peculiarities determined by the status of the control subject – the Verkhovna Rada of Ukraine as a representative body of the state. According to O.A. Dobosh, this is «the basis for recognizing parliamentary control as a special form of state control that goes beyond the traditional understanding of state control as a means of ensuring legality in public administration» [7, p. 171-172].

Alongside the parliament, which directly exercises parliamentary control, specialized entities of such control operate – committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, temporary special commissions, temporary investigative commissions, the Accounting Chamber, the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, which operate based on special laws in the manner established by the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine. However, such subjects of parliamentary control as the Accounting Chamber and the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada do not encompass the entire scope of activity of the entities under their control. For example, the authority of the Human Rights Commissioner does not extend to the rights of military personnel, and the tasks of the Accounting Chamber are limited to the execution part of the State Budget [8, p. 113].

Conclusions. Taking the above into account, it can be summarized that the exercise of parliamentary control is one of the most important functions of the legislative power, the implementation of which affects the formation and development of the socio-political system of Ukraine, ensuring the protection of human and citizen rights. Moreover, the function of parliamentary control is not limited only to external objects of such control (in particular, the sphere of activity of executive authorities). In modern conditions, it should also involve effective forms of such control within the parliament itself.

Thus, the functions of the legislative power play a decisive role in shaping and organizing the activities of other branches of government, as the parliament, within the legal field, shapes the entire system of organization of state power in the country. This happens through the implementation of such functions of the parliament as legislative, constituent, and oversight. This list is not exhaustive, considering the dynamic development of social relations, but the mentioned functions are the foundation for successful and effective public administration in Ukraine.

References

1. Nazarenko, Ya. M. (2010). Poniattia «funktsii Verkhovnoi Rady Ukrainy» yak zahalno-pravovoi katehorii [The concept of «functions of the Verkhovna Rada of Ukraine» as a legal category]. *Forum prava - Forum of Law*, 4, 654-659 [in Ukrainian]
2. Batanov, O. V. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: Monohrafiia [Municipal governance in Ukraine: issues of theory and practice]*. Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian]
3. Prykhodko, Kh. V. (2014). *Predstavnytska funktsiia Verkhovnoi Rady – parlamentu Ukrainy [The representative function of the Verkhovna Rada – the parliament of Ukraine]*: avtoref. ... dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd nauk: spets. 12.00.02 «Konstytutsiine pravo». Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian]
4. Omelchenko, N. L. (2012). Pravove rehuliuвання zakonodavchoi diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [The legal regulation of the legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Derzhava i pravo - State and Law*, 56, 164-169 [in Ukrainian]
5. Pohorilko, V. F. (2012). Funktsii ukrainskoho parlamentu: vid nominalnoho do realnoho [Functions of the Ukrainian Parliament: From Nominal to Real]. *Viche - Viche*, 2 (119), 17-20 [in Ukrainian]
6. Shapoval, V. M. (2007). Parlamentaryzm v Ukraini: poshuky paradyhmy chy rukh do novoho [Parliamentarism in Ukraine: Searching for a Paradigm or Moving Towards the New]. *Viche - Viche*, 5, 16-17 [in Ukrainian]
7. Dobosh, O. A. (2015). Parlamentskyi kontrol [Parliamentary Control]. *Teoriia i praktyka konstytutsionalizmu: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid: materialy pershoi naukovy-praktychnoi konferentsii (30 kvitnia 2015 r., Lviv)*, 171-176 [in Ukrainian]
8. *Derzhavotvorennia i pravotvorennia v Ukraini: dosvid, problemy, perspektyvy [State-building and Law-making in Ukraine: Experience, Challenges, and Prospects]* (2011): Monohrafiia. K.: In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 20.11.2023

Ірина Яковець,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, керівник Центру правового забезпечення розвитку науки і технологій НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1022-3115>

МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Логічне дослідження сфери інтелектуальної власності в Україні та світі передбачає такий вектор розвитку державної політики, згідно якого інтелектуальна власність має виходити на перший план в макроекономічному розвитку держави. Проте сфера охорони здоров'я потребує більш тонкої уваги з боку розвинутих держав по відношенню до країн, що розвиваються. Економічна доцільність у випадку охорони здоров'я вже не відіграє таку важливу роль, як у інших сферах, оскільки життя людини є найвищою цінністю. Отже без приділення достатньої уваги збалансованому законодавчому регулюванню відносин інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я, неможливо вивести благополуччя населення країн та зумовлену цим економічну сферу на належний рівень розвитку.

Ключові слова: право на здоров'я, доступ до лікарських засобів, інтелектуальна власність, Угода ТРІПС, вічне озеленення патентів

Yakovets I.

International approaches to ensuring the balance of the right to health and intellectual property

Logical development of the sphere of intellectual property in Ukraine and the world foresees such a vector of state policy development, according to which intellectual property should come to the fore in the macroeconomic development of the state. However, the field of health care needs more careful attention from developed countries in relation to developing countries. Economic feasibility in the case of health care have not such an important role as in other areas, because the human life is the highest value. Therefore, without paying sufficient attention to the balanced legislative regulation of intellectual property relations in the field of health care, it is impossible to bring the well-being of the country's population and the resulting economic sphere to the appropriate level of development.

The article is devoted to the issues of the international approach to ensuring the balance of the right to health and ensuring intellectual property rights. The author considered the human right to health as an integral part of the Universal Declaration of Human Rights and a corresponding object of a number of concluded international key treaties in this area.

The conducted analysis made it possible to form the conclusion that the cooperation of states in the field of human rights has a solid legal basis, which includes agreements developed both at the universal and regional levels. At the international level, a mechanism for monitoring the observance of these rights has developed, in which the World Health Organization and the Committee on Economic, Social and Cultural Rights created under the Economic and Social Council of the United Nations have a prominent place.

The international instruments for ensuring the realization of the right to health studied in the article also demonstrate the correctness of a number of Ukrainian scientists regarding the specifics of the norms of international law. On the one hand, this specificity lies in the fact that norms of international law are always the fruit of an agreement, an expression of an agreement. They are created by at least two parties who are not legally subordinate to each other and have equal rights. In some cases, they are the result of the purposeful activity of their creators, who strive to develop appropriate norms; in others, they arise spontaneously.

On the other hand, norms of international law, even taking into account the limited scope of their action and application, act as an expression of universal human will and universal human interests, including in the sphere of observance of human rights to health.

Keywords: right to health, access to medicines, intellectual property, TRIPS Agreement, perpetual greening of patents.

Постановка проблеми. Права людини – це універсальні права всіх людей незалежно від їхньої раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, а також майнового чи іншого становища. Право на здоров'я та інші права людини, які пов'язані зі здоров'ям, є зобов'язаннями, що мають обов'язкову юридичну силу, які закріплені в міжнародних договорах з прав людини. Право на здоров'я визнано також у Статуті ВООЗ. Водночас, доступ до лікарських засобів обмежується Угодою ТРІПС в рамках Світової організації торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням охорони здоров'я в контексті дотримання прав інтелектуальної власності присвячено доволі велике число наукових праць, переважно, у сфері філософії, наук кримінального циклу, конституційного, адміністративного, цивільного права та менеджменту, зокрема, О. М. Попович, М. В. Менджул, Н. О. Білоусової, З. І. Галушки, О. Ю. Кашинцевої та ін. При цьому, незважаючи на розгалуженість сфер наукових пошуків, вчені дотепер не дійшли до схвалення єдиної дефініції цього поняття та його співвідношення з іншими базовими категоріями, зокрема, ефективністю чи юридичною визначеністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна людина має право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Країни несуть юридичне зобов'язання розробляти та впроваджувати відповідні зміни в законодавство та провадити політику, яка гарантує загальний доступ до якісних медичних послуг та усуває першопричини нерівності в галузі охорони здоров'я, у тому числі бідність, стигматизацію та дискримінацію.

Право на здоров'я невіддільне від інших прав людини, включаючи право на освіту, харчування, житло, працю та інформацію.

Загальне охоплення послуг охорони здоров'я на основі первинної медико-санітарної допомоги допомагає країнам реалізувати право на здоров'я, забезпечуючи всім людям відкритий та справедливий доступ до медичних послуг.

«Права людини закріплені у договорах з прав людини. Усі держави-члени ВООЗ ратифікували щонайменше один міжнародний договір з прав людини, що включає право на найвищий досяжний рівень здоров'я. Після ратифікації договору країна несе юридичні зобов'язання щодо захисту та реалізації прав, визнаних у цьому договорі. Для виконання зобов'язань у галузі прав людини, які мають обов'язкову юридичну силу, країнам необхідно застосовувати правозахисний підхід до охорони здоров'я .

Право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я закріплено у низці міжнародно-правових документів, включаючи Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Це має на меті як права, так і свободи. Свободи включають право контролювати своє здоров'я та тіло (наприклад, сексуальні та репродуктивні права) та право не піддаватися сторонньому втручанням (наприклад, катуванням та медичному лікуванню та експериментальним дослідженням без згоди, що особливо актуально для людей з інвалідністю). Права включають право на доступ до якісного медичного обслуговування без дискримінації» [1].

Правозахисний підхід до охорони здоров'я зобов'язує країни формувати відповідні права людини: ефективні, гендерно орієнтовані, інтегровані та підзвітні медико-санітарній системі. Здійснювати інші заходи в галузі охорони здоров'я, спрямовані на покращення основних детермінант здоров'я, таких як доступ до водопостачання та санітарії.

Це означає, що країни повинні забезпечувати дотримання законодавства, політики та програм у галузі охорони здоров'я та сприяти реалізації прав людини. Дослідження показують, що завчасне вжиття заходів щодо забезпечення дотримання зобов'язань у галузі прав людини допомагає країнам підвищувати рівень фактичної рівності та зміцнювати стійкість до потрясінь. Наприклад, застосування правозахисного механізму до сфери репродуктивного здоров'я може допомогти нам визначити, якою мірою попереджувана материнська смертність і захворюваність є результатом низки порушень прав людини, включаючи прояв дискримінації та відсутність доступу до якісних медичних послуг.

Відповідно до правозахисного підходу у всіх сферах медичних послуг та політики охорони здоров'я, включаючи забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій у галузі суспільної охорони здоров'я та реагування на них, необхідно враховувати основоположні принципи та стандарти прав людини, до яких належать такі.

Недискримінація та рівність. Відповідно до цього принципу для забезпечення рівності необхідно приділяти першочергову увагу потребам тих, хто повністю залишений поза увагою. Рівність у системі громадського охорони здоров'я є основою виявлення та ліквідації несправедливих відмінностей у сфе-

рі охорони здоров'я серед різних субпопуляцій. Правозахисний підхід забезпечує правові стандарти та зобов'язання для практичного застосування правових гарантій рівності та недискримінації.

Для протидії дискримінації потрібно приділяти особливу увагу множинним та взаємопов'язаним факторам дискримінації, зокрема статі, расі, етнічній приналежності, інвалідності, сексуальній орієнтації, гендерній ідентичності та соціально-економічному статусу. Міжсекторальний підхід дозволяє вивчати нерівність у галузі охорони здоров'я, зумовлену множинними причинами відчуження, та розробити заходи з охорони здоров'я з урахуванням факторів, що перетинаються. Сюди відноситься, наприклад, забезпечення надання медико-санітарних даних у форматах, що дозволяють людям отримати доступ до потрібної інформації.

Участь. Для участі потрібне розширення прав та можливостей користувачів медичних послуг, місцевих громад та громадянського суспільства для їх залучення до процесів планування, прийняття рішень та здійснення заходів у галузі охорони здоров'я протягом усього програмного циклу та на всіх рівнях системи. Щоб така участь була значущою, вона має спиратися на чіткі стратегії, спрямовані на усунення дисбалансу владних повноважень, оцінку практичних даних та врегулювання конфліктів інтересів для задоволення потреб та очікувань людей. Методи планування на основі участі можна використовувати для залучення бенефіціарних груп населення до розробки медичних послуг або визначення пріоритетів у сфері державних витрат.

Підзвітність. Країни мають сформувати доступні та ефективні механізми підзвітності. Вони можуть включати адміністративні та судові засоби захисту та систему нагляду з боку інших установ, таких як національні правозахисні інститути та регулюючі органи у сфері охорони здоров'я та соціального забезпечення. Механізми з прав людини Організації Об'єднаних Націй, включаючи Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, відіграє важливу роль у забезпеченні підзвітності, регулярно перевіряючи дотримання країнами своїх зобов'язань у галузі прав людини, пов'язаних із охороною здоров'я.

Все ширше визнається важливість регулювання діяльності недержавних структур, таких як приватний сектор та неурядові організації для забезпечення дотримання та захисту ними прав людини. Наприклад, запроваджуючи заборони на рекламу, стимулювання продажу та спонсорство тютюнових виробів, країни виконують свої зобов'язання у сфері боротьби з палінням відповідно до Рамкової конвенції ВООЗ щодо боротьби проти тютюну. Третина країн (66), що становлять чверть населення світу, повністю заборонили всі форми реклами, стимулювання продажу та спонсорство тютюнових виробів.

Деякі зобов'язання з прав людини – наприклад, гарантія недискримінації, – мають безпосередню дію, тоді як щодо інших компонентів права на здоров'я, таких як доступ до передових медичних технологій, де діє принцип поступової реалізації. Країни несуть юридичне зобов'язання вживати в максимальних межах наявних ресурсів заходів до того, щоб розробляти та впроваджувати законодавчі акти, заходи політики та програми з урахуванням прав людини [2, ст. 2]. Країни, які мають можливість надавати допомогу, зобов'язані співпрацювати з тими, хто має менші ресурси.

Договори з прав людини, що включають норми, що стосуються права на здоров'я, включають наступні:

- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (стаття 12);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (стаття 5(e) iv));
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (статті 11(1)(f), 12 та 14(2)(b));
- Конвенція про права дитини (стаття 24);

Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (статті 28, 43(e) та 45(c));

- Конвенція про права інвалідів (стаття 25).

Право на здоров'я включає 4 основні взаємопов'язані елементи: наявність, доступність, прийнятність та якість.

Наявність означає потребу у достатній кількості функціонуючих медичних установ, товарів та послуг для всіх. Його можна виміряти шляхом аналізу даних, дезагрегованих за різними критеріями стратифікації, включаючи вік, стать, місце розташування та соціально-економічний статус, а також за допомогою якісних обстежень, що дозволяють виявляти прогалини в доступності.

Доступність передбачає, щоб медичні установи, товари та послуги були доступні кожному. Чотири параметрами доступності є недискримінація, фізична доступність, економічна (цінова) доступність та доступність інформації [3, п. 12]. Це особливо важливо для людей з інвалідністю, які часто стикаються зі

значними перешкодами на шляху до здоров'я, пов'язаними з недоступністю послуг, установ та медико-санітарної інформації.

Для оцінки доступності потрібен аналіз фізичних, географічних, фінансових та інших бар'єрів на шляху до медико-санітарних систем та послуг, а також шляхів їхнього впливу на маргіналізовані групи населення. Проведення оцінки передбачає встановлення чи застосування чітких і стандартів як у законодавстві, так і у політиці з метою усунення цих бар'єрів.

Прийнятність має на увазі дотримання медичної етики, відповідність культурним традиціям та врахування гендерних особливостей. Для забезпечення прийнятності необхідно, щоб медичні установи, товари, послуги та програми були орієнтовані на людей та задовольняли конкретні потреби різних груп населення, а також відповідали міжнародним стандартам медичної етики щодо конфіденційності та поінформованої згоди [3, п. 12].

Якість поширюється на основні детермінанти здоров'я, такі як безпечне питне водопостачання та санітарія, а також передбачає, що медичні установи, товари та послуги мають бути схвалені з наукової та медичної точок зору.

Якість є одним із ключових компонентів загального охоплення послугами охорони здоров'я. Якісні медичні послуги мають бути:

- безпечними – запобігання травматизму серед осіб, для яких призначаються медичні послуги;
- ефективними – надання заснованих на фактичних даних медичних послуг особам, які їх потребують;
- орієнтованими на людей – надання медичної допомоги відповідно до індивідуальних потреб;
- своєчасними – зменшення часу очікування та часом небезпечних відстрочок;
- справедливими – надання медичної допомоги, якість якої не змінюється залежно від віку, статі, етнічної приналежності, географічного розташування та соціально-економічного статусу;
- інтегрованими – надання медичної допомоги, яка забезпечує повний спектр медико-санітарних послуг протягом усього життєвого циклу;
- дієвими – максимальне використання переваг наявних ресурсів та запобігання їх втратам.

Однак слід відмітити, що незважаючи на принцип поступової імплементації закладений в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, є і ряд виключень з цього принципу. Зокрема, незалежно від наявних у розпорядженні матеріальних ресурсів з точки зору Комітету з економічних, соціальних та культурних прав держави зобов'язані імплементувати наступне:

- 1) забезпечити право на доступ до медичних закладів, товарів і послуг на недискримінаційній основі, особливо для вразливих і маргіналізованих груп;
- 2) забезпечити доступ до мінімально необхідних продуктів харчування, які є адекватними з точки зору харчування та безпечними, забезпечити свободу від голоду для всіх;
- 3) забезпечити доступ до базового притулку, житла та санітарії, а також достатнього постачання безпечної та питної води;
- 4) забезпечення основними лікарськими засобами, які час від часу визначаються в рамках Програми дій ВООЗ з основних лікарських засобів;
- 5) забезпечити справедливий розподіл усіх медичних закладів, товарів і послуг;
- 6) прийняти та впровадити національну стратегію та план дій у сфері громадського здоров'я на епідеміологічних даних, спрямованих на вирішення проблем здоров'я всього населення [3, п. 43].

Міжнародно-правове та національно-правове регулювання дозволяє автору сформулювати право людини на здоров'я в такий спосіб: людина без відмінності раси, релігії, політичних переконань, економічного та соціального становища має право на найвищий досяжний рівень здоров'я, яке характеризується не тільки і не так відсутністю хвороб або фізичних дефектів, як стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя. Право людини на здоров'я включає як свободи (наприклад, свобода контролю за своїм здоров'ям і тілом, включаючи статеву і репродуктивну свободу), так і права. При цьому кожен має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, довілля, якісний та доступний в економічному та географічному сенсі медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, необхідне для набуття та підтримки зазначеного стану. Держави повинні вжити заходів для створення умов, що сприятимуть реалізації прав людини на здоров'я та забезпечити можливість її судового захисту у разі порушення.

Проте при цьому усі найкращі напрацювання у галузі охорони здоров'я стикаються з нормативним обмеженням, які стосуються прав інтелектуальної власності на лікарські засоби.

Зокрема, підписана в 1994 році Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) зобов'язала всі держави члени Світової організації торгівлі почати видавати патенти на лікарські засоби із строком монополії не менше 20 років [4, с. 27]. Таким чином, поставивши ряд країн, що розвиваються у несприятливе становище з огляду на слабку наявну базу для розробки інноваційних лікарських засобів та обмеженість національних бюджетів охорони здоров'я. Ба більше, розвинуті країни почали вимагати від бідніших країн під час підписання угод про вільну торгівлю встановленні ще жорсткіших правил щодо охорони прав інтелектуальної власності на лікарські засоби, ніж це вимагає Угода ТРИПС. Такі надзорські правил отримали назву «ТРИПС плюс».

Патенти у сфері лікарських засобів дозволяють патентовласникам підтримувати високі ціни на лікарські засоби за рахунок обмеження конкуренції на ринку. Це не рідко призводить до дуже високих цін на лікарські засоби, які можуть у десятки чи сотні разів перевищувати собівартість виробництва лікарського засобу [5]. Це в свою чергу обмежує доступність таких лікарських засобів для населення і де-факто призводить до порушення зобов'язань держав щодо права на здоров'я.

Крім того, фармацевтичні компанії наприкінці ХХ століття розпочали практику вічного озеленення патентів на лікарські засоби, яка дозволяє обходити обмеження щодо 20 років монополії, і штучно продовжувати монополію на довший період за рахунок патентування незначних змін до лікарського засобу або різних аспектів одного і того самого лікарського засобу [6, п. 486].

Пандемія COVID продемонструвала, що права інтелектуальної власності були одним з основних бар'єрів для проведення швидкої вакцинації населення в країнах, що розвиваються.

Для того, щоб хоч якось пом'якшити таких негативний вплив Угоди ТРИПС – міжнародні організації розробили стратегії спрямовані на обмеження прав інтелектуальної власності в рамках існуючих правил Угоди ТРИПС, зокрема, такі стратегії передбачають посилення критеріїв патентоздатності, примусове ліцензування, патентні опозиції, тощо. Такі стратегії отримали назву «гнучкі положення ТРИПС», і були активно імplementовані в національні законодавства ряду країн, і видаються ефективною стратегією для країн, що розвиваються.

Підсумовуючи слід відмітити, що незалежно від авторів інтелектуальної власності, усі люди мають право на належну охорону здоров'я. Незалежно від місця свого проживання люди повинні мати можливість отримання доступної та якісної медичної допомоги у разі необхідності. Крім того, для підтримки здоров'я людям необхідні інші ресурси, наприклад, безпечна та придатна для пиття вода, засоби санітарії, продовольство та житло.

Коли потреби людей у сфері охорони здоров'я не задоволені, вони мають право порушити це питання та чекати на вжиття заходів. Право на здоров'я пов'язане з багатьма Цілями у сфері сталого розвитку та з іншими основоположними правами людини. Тому пошук балансу між захистом права на здоров'я та захистом патентних прав є важливим питанням на порядку денному міжнародної спільноти, яке потребує вирішення.

Висновки. Аналіз розглянутих питань показує, що співробітництво держав у галузі прав людини має солідну юридичну базу, що включає угоди, розроблені як на універсальному, так і регіональному рівнях. На міжнародному рівні склався механізм контролю за дотриманням зазначених прав, чільне місце в якому належить Всесвітній організації охорони здоров'я та створеному при економічній та соціальній раді ООН Комітету з економічних, соціальних та культурних прав.

Вищезазначені міжнародні інструменти забезпечення реалізації права на здоров'я також демонструють правоту низки українських вчених щодо специфіки норм міжнародного права. З одного боку, ця специфіка у тому, що норми міжнародного права завжди є плодом угоди, виразом угоди. Вони створюються як мінімум двома сторонами, які юридично не підпорядковані один одному, рівноправними. В одних випадках вони є результатом цілеспрямованої діяльності їх творців, які прагнуть вироблення відповідних норм; в інших – виникають стихійно.

З іншого боку, норми міжнародного права, навіть з урахуванням обмеженості сфери їхньої дії та застосування, виступають як виразник загальнолюдської волі та загальнолюдських інтересів, у тому числі й у сфері дотримання прав людини на здоров'я.

Разом з тим, дослідження показало, що в області є низка проблем.

Невисокий ступінь активності держав у захисті соціально-економічних та культурних прав людини та впровадженні гнучких положень ТРИПС.

Недосконалий механізм контролю над дотриманням соціально-економічних і культурних права і свободи людини. Зокрема, цей механізм не передбачає можливості індивідуальних звернень фізичних осіб

до Комітету з економічних, соціальних та культурних прав. Водночас у сфері цивільних та політичних прав така можливість передбачена відповідно до факультативного протоколу до Пакту про цивільні та політичні права. Стан, що склалося, є, якщо виходити з ідеї про взаємозалежність і нерозривну єдність всього комплексу прав людини, аномальним.

Впровадження положень ТРІПС-плюс в рамках угод про вільну торгівлю, що в довгостроковій перспективі суттєво обмежує доступ до лікарських засобів.

Дійсно, розвинуті країни мають більш якісне медичне обслуговування та права на технології в сфері охорони здоров'я. При цьому потрібно розуміти, що країни, що розвиваються не мають доступу до якісного медичного обслуговування в силу ряду факторів, серед яких інтелектуальні права на винаходи та технології. Організації об'єднаних націй потрібно розробити відповідні міжнародні механізми та угоди, згідно яких в країнах, що розвиваються, будували не тільки заводи з виробництва медичних технологій, але й передавали наукові розробки та технології. В іншому випадку, цивілізаційний розлом буде поглиблюватися, збільшуючи економічну нерівність в світі.

Успішному вирішенню цих проблем могли б сприяти такі заходи: активна імплементація гнучких положень ТРІПС країнами, що розвиваються; протидія впровадженню положень ТРІПС плюс в угодах про вільну торгівлю; активізація діяльності ООН щодо здійснення лінії на універсалізацію міжнародних угод у галузі захисту прав людини; розробка та прийняття додаткового протоколу до Пакту про економічні, соціальні та культурні права, що передбачає можливість індивідуальних звернень фізичних осіб до комітету з економічних, соціальних та культурних прав.

Список використаної літератури

1. Роханський А. Права людини в галузі охорони здоров'я, УГСІПЛ, 03.07.2017. URL: <https://www.helsinki.org.ua/prava-lyudyny-v-haluzi-okhorony-zdorov-ya-a-rohanskyj/> (дата звернення: 05.11.2023)
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 03.11.2023)
3. General comment no. 14 (2000). The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) UN. Committee on Economic, Social and Cultural Rights (22nd sess.: 2000: Geneva). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/425041> (дата звернення: 05.11.2023).
4. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС), стаття 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення: 05.11.2023)
5. Hill, A., Wang, J., Levi, J., Heath, K. & Fortunak, J. (2020). Minimum costs to manufacture new treatments for COVID-19. *J Virus Erad.* 2020 Apr 30;6(2):61-69. DOI: 10.1016/S2055-6640(20)30018-2. PMID: 32405423; PMCID: PMC7331548.
6. EC Competition DG, 2009. Pharmaceutical Sector Inquiry: Final Report, Пункт 486. URL: https://ec.europa.eu/competition/sectors/pharmaceuticals/inquiry/staff_working_paper_part1.pdf (дата звернення: 06.11.2023).

References

1. Rokhanskyi, A. Prava liudyny v haluzi okhorony zdorovia, UHSPL, 03.07.2017. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/prava-lyudyny-v-haluzi-okhorony-zdorov-ya-a-rohanskyj/> [in Ukrainian]
2. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava, pryiniato 16 hrudnia 1966 roku Heneralnoiu Asambleieiu OON. Dok. OON A/RES/2200 A (XXI). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian]
3. General comment no. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) UN. Committee on Economic, Social and Cultural Rights (22nd sess. : 2000 : Geneva). Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/425041> [in English]
4. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti (TRIPS), stattia 27. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text [in Ukrainian]

5. Hill A, Wang J, Levi J, Heath K, Fortunak J. Minimum costs to manufacture new treatments for COVID-19. *J Virus Erad.* 2020 Apr 30;6(2):61-69. DOI: 10.1016/S2055-6640(20)30018-2. PMID: 32405423; PMCID: PMC7331548 [in English]
6. EC Competition DG, 2009, Pharmaceutical Sector Inquiry: Final Report, Punkt 486. Retrieved from https://ec.europa.eu/competition/sectors/pharmaceuticals/inquiry/staff_working_paper_part1.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2023

Євген Соболь,

доктор юридичних наук, професор, ректор
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

Валерій Палій,

здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1881-2504>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАКРІПЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена одній із актуальних на даний час проблемі щодо дослідження нормативно-правових засад закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України.

Актуалізовано, що питання законодавчого закріплення адміністративно-правових обмежень при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України, як одного з інститутів цілісної системи публічного управління, є об'єктивно обов'язковим до висвітлення у науковій площині та потребує удосконалення на практиці, тобто в законодавчих актах.

Вказано, що юридична особливість правових норм щодо адміністративно-правових обмежень при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України, полягає, насамперед, в особливому предметі їх регулювання, який являє собою суспільні відносини, що складаються у процесі застосування заходів адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України.

Визначено, що під нормативно-правовими засадами закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України варто розуміти сукупність чинних нормативно-правових актів, що визначають поняття, принципи та напрямки адміністративно-правових обмежень, їх форми та види, загальні правила і принципи здійснення адміністративно-правових обмежень, стандарти їх запровадження, а також окреслюють правовий статус органів Національної поліції під час застосування адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху.

Встановлено що засади забезпечення адміністративно-правових обмежень, які застосовуються органами Національної поліції під час забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, містяться у таких основних нормативно-правових актах: 1) міжнародні акти; 2) Конституція України; 3) законодавчі акти (кодекси, закони); 4) укази Президента України; 5) постанови Кабінету Міністрів України; 6) акти Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України.

Ключові слова: *Національна поліція України, публічна безпека, публічна влада, публічне управління, адміністративно-правові обмеження, безпека дорожнього руху.*

Sobol Y., Palii V.

Regulatory and legal principles for consolidating administrative and legal limitations on human rights and freedoms in ensuring road traffic safety by National police of Ukraine

The article is devoted to one of the currently relevant problems of researching the regulatory and legal bases of establishing administrative and legal restrictions on human rights and freedoms in ensuring road traffic safety by the National Police of Ukraine.

It has been updated that the issue of legislative consolidation of administrative and legal restrictions in ensuring road traffic safety by the bodies of the National Police of Ukraine, as one of the institutions of the integral system of public administration, is objectively mandatory to be covered in the scientific field and needs improvement in practice,

i.e. in legislative acts.

It is indicated that the legal peculiarity of the legal norms regarding administrative-legal restrictions in ensuring road traffic safety by the National Police of Ukraine consists, first of all, in the special subject of their regulation, which is social relations formed in the process of applying measures of administrative-legal restrictions on rights and human freedoms while ensuring road traffic safety by the National Police of Ukraine.

It was determined that under the normative-legal basis of establishing administrative-legal restrictions on human rights and freedoms in ensuring road traffic safety by the National Police of Ukraine should be understood the totality of current normative-legal acts that define the concepts, principles and directions of administrative-legal restrictions, their forms and types, general rules and principles of implementation of administrative-legal restrictions, standards of their implementation, and also outline the legal status of the National Police bodies during the application of administrative-legal restrictions on human rights and freedoms while ensuring road safety.

It has been established that the principles of providing administrative and legal restrictions, which are applied by the National Police bodies when ensuring road traffic safety in Ukraine, are contained in the following basic legal acts: 1) International acts; 2) Constitution of Ukraine; 3) Legislative acts (codes, laws); 4) Decrees of the President of Ukraine; 5) resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine; 6) Acts of the Ministry of Internal Affairs and the National Police of Ukraine.

Keywords: *National Police of Ukraine, public safety, public authority, public administration, administrative and legal restrictions, road safety.*

Постановка проблеми. Однією із ознак сучасного демократичного суспільства можна назвати не тільки систему задекларованих, гарантованих та забезпечених прав і свобод людини і громадянина, а й системи вимушених їх обмежень, що можуть застосовуватися компетентними органами у окремих випадках. Такі обмеження виступають у якості своєрідних поступок власними інтересами з метою досягнення мирного співіснування, суспільного блага та консенсусу, мирного. Лише демократичні країни можуть забезпечити та гарантувати такі обмеження у обсязі, достатньому та співрозмірному, не порушуючи при цьому наявну систему прав і свобод людини та громадянина.

Особливої уваги заслуговує питання обмежень прав і свобод людини з боку інститутів державної влади, окремих її органів, зокрема правоохоронних. Обов'язком держави є недопущення посягань на права та свободи громадян та інших осіб як зі сторони державних органів, так і зі сторони інших осіб. Правомірне обмеження прав людини державою має на меті не допустити порушення прав інших суб'єктів. Саме тому під постійним наглядом правозахисних організацій залишаються факти порушень прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання забезпечення безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України вивчали: О. Бандурка, А. Басов, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Е. Демський, І. Зозуля, В. Колпаков, О. Кузьменко, А. Олійник, О. Проневич, С. Стеценко, М. Тищенко, В. Фатхутдінов та інші. Проте нормативно-правові засади закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України досліджені недостатньо та фрагментарно, а тому потребують подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз нормативно-правових засад закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формуючи законодавчий фундамент механізму регулювання адміністративних обмежень в контексті забезпечення безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України, з метою ефективної реалізації визначених нами завдань, необхідно чітко дотримуватись норм закону. Загалом законодавча база у сфері адміністративно-правових обмежень відіграє роль регуляторного інструменту досліджуваного інституту, як і будь-якого іншого. Кожен суб'єкт, який має повноваження щодо застосування адміністративно-правових обмежень при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України має враховувати весь спектр законодавчих приписів та чітко окреслювати загальну мету покладеного на нього обов'язку у прийнятті рішень щодо адміністративно-правових обмежень, власні завдання і повноваження, а також розуміти та співвідносити організаційні зв'язки з іншими суб'єктами таких повноважень (як субординаційні, так і координаційні).

Варто акцентувати увагу, що наразі питання законодавчого закріплення адміністративно-правових обмежень при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України, як одного з інститутів цілісної системи публічного управління, є об'єктивно обов'язковим до висвітлення у науковій площині та потребує удосконалення на практиці, тобто в законодавчих актах.

Відтак різні типи та джерела законів, підзаконних актів, прецедентного права, угод і кодексів у сфері адміністративно-правових обмежень постійно акумулюється в національному законодавстві. Роз-

ширення законодавства та відповідного адміністративно-правового регулювання логічно відображається і у зростаючому науковому інтересі до цієї проблематики.

Юридична особливість правових норм щодо адміністративно-правових обмежень при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України, полягає, насамперед, в особливому предметі їх регулювання, в нашому випадку ним є коло суспільних відносин, що складаються у процесі застосування заходів адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України.

Розкриваючи нормативно-правові засади закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України, в першу чергу, варто розкрити окремі термінологічні аспекти. Зокрема, доцільним є з'ясування сутності поняття «нормативно-правові засади закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України».

Варто зазначити, що у фаховій юридичній літературі термін «нормативно-правові засади» не знайшов свого закріплення. Поряд із ним набагато частіше у наукових дослідженнях можна зустріти такі тотожні визначення, як «правові основи», «нормативні основи», «нормативно-правове регулювання» тощо. З приводу даних дефініцій та їх синонімічності, тотожності чи, навпаки, різноаспектності не склалося єдиної точки зору.

Так, Ю. Фролов визначає нормативно-правові засади вищих навчальних закладів як сукупність чинних нормативно-правових актів, що визначають мету, принципи, завдання, функції діяльності закладів вищої освіти, окреслюють їхній правовий статус [1, с. 1079]. Як правило, під нормативно-правовими засадами розуміють сукупність нормативних актів різної юридичної сили, яку регулюють певний вид суспільних відносин чи особливості діяльності певного суб'єкта.

На сьогодні у наукових дослідженнях немає єдиної точки зору щодо з'ясування змісту категорії «правова основа». Найбільш розповсюдженими серед них є наступні: 1) правова основа діяльності – це система відповідних нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється відповідна суспільно значима діяльність певних органів держави; 2) правова основа діяльності – це сукупність правових норм, які встановлюють правила поведінки фізичних чи діяльності юридичних осіб [2].

Так, С. Серьогіна зазначає, що правова основа є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі організації й функціонування органів публічної влади, закріплюють елементи їх організації і діяльності. Норми, що становлять правову основу організації та діяльності органів публічної влади, наповнені єдиним юридичним змістом, але можуть бути диференційовані й за іншими ознаками [3].

У теорії права під нормативно-правовим регулювання розуміють регламентацію загальних суспільних відносин правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та інших формах права, які (норми) розраховані на багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин [4, с. 260].

Таким чином, можна констатувати, що у правовій доктрині терміни «нормативно-правові засади», «правові основи», «нормативні основи», «нормативно-правове регулювання» використовуються переважно як синонімічні і тотожні та принципової відмінності не мають. Відповідно нормативно-правові засади діяльності Національної поліції України ми можемо визначити як сукупність нормативно-правових актів, в яких закріплені норми, що регулюють суспільні відносини у таких основних напрямках: забезпечення охорони та захисту прав і свобод людини; підтримання публічної безпеки і порядку, в тому числі і безпеки дорожнього руху, попередження та протидія злочинності тощо.

Нормативно-правове регулювання адміністративно-правових обмежень – це здійснюваний публічною адміністрацією цілеспрямований вплив на суспільні відносини, що виникають під час виконання державою публічно-правових зобов'язань шляхом застосування відповідних адміністративно-правових заходів із метою забезпечення балансу інтересів особистості, суспільства і держави, а також у зв'язку з посяганням на права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб [5, с.21].

Отже, під нормативно-правовими засадами закріплення адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху органами Національної поліції України слід розуміти сукупність чинних нормативно-правових актів, що визначають поняття, принципи та напрямки адміністративно-правових обмежень, їх форми та види, загальні правила і принципи здійснення адміністративно-правових обмежень, стандарти їх запровадження, а також окреслюють правовий статус органів

Національної поліції під час застосування адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини при забезпеченні безпеки дорожнього руху.

Поряд із розкриттям змісту нормативно-правових засад закріплення адміністративно-правових обмежень, що застосовуються органами Національної поліції при забезпеченні безпеки дорожнього руху, слід акцентувати увагу також на тому, що адміністративно-правові обмеження знаходяться в актах, які мають різну юридичну силу, тобто в актах різної ієрархії.

В юридичній літературі пропонується поділ адміністративно-правових обмежень залежно від юридичної сили нормативно-правових актів, в яких вони закріплені, на: 1) адміністративно-правові обмеження, закріплені в міжнародних актах; 2) адміністративно-правові обмеження, закріплені в законах (акти Верховної Ради України); 3) адміністративно-правові обмеження, закріплені в підзаконних актах (акти Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади); 4) адміністративно-правові обмеження, закріплені в актах місцевих органів публічної адміністрації, діють на певній території; 5) адміністративно-правові обмеження, закріплені в локальних актах [5, с.22].

Розкриваючи зміст проблематики правових основ організації і забезпечення масових заходів, забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку під час їх проведення, В. Серета, М. Гурковський та інші правознавці стверджують, що правові засади визначаються системою чинних законодавчих, підзаконних і відомчих нормативних актів. Загалом автори пропонують систему нормативних актів, які визначають правові основи в даній сфері суспільно-правових відносин, поділити на дві основні групи: 1) нормативні акти, які регулюють відносини у сфері громадського порядку і громадської безпеки, які є обов'язковими для виконання всіма громадянами, державними і громадськими органами: Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний і Кримінальний процесуальний кодекси України, а також розпорядження місцевих адміністрацій і рішення органів місцевого самоврядування (у даних законодавчих документах визначені склади конкретних видів правопорушень, установлені санкції за їх вчинення, процесуальний порядок провадження у справах про адміністративні та кримінальні правопорушення, зазначені правові норми про порядок оформлення документів за фактами правопорушень, про порядок затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, огляду речей, особистого огляду правопорушників тощо); 2) нормативні акти, які регламентують діяльність органів внутрішніх справ (органів поліції): Закон України «Про Національну поліцію України», Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», накази Міністерства внутрішніх справ, місцевих органів поліції та інші відомчі нормативні акти, які не суперечать чинним 56 законодавчим актам (закріплено правовий статус, основні завдання, функції, обов'язки, права та інші важливі положення стосовно діяльності державних органів – суб'єктів забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку) [6].

Отже, розглянемо нормативно-правові акти, що регулюють закріплення адміністративно-правових обмежень, які застосовуються органами Національної поліції під час забезпечення безпеки дорожнього руху, за їх юридичною силою та мірою впливу на відповідні суспільні відносини.

Міжнародні нормативно-правові акти.

Не всі принципи прав людини мають однаковий рівень захисту. Натомість вони можуть мати різні правові характеристики, бути абсолютними чи неабсолютними за своєю природою або мати властиві обмеження. Більшість прав та свобод не є абсолютними за своїм характером. Держави можуть обмежити здійснення цих прав з поважних причин, включаючи потреби при забезпеченні безпеки дорожнього руху. Відтак інститут обмеження прав і свобод людини та громадянина на сьогодні закріплений і в низці міжнародних та європейських нормативних актів.

У ст. 10 Європейської конвенції з прав людини задекларована схожа підстава для обмеження прав та свобод людини, а саме: «в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [7]. Зазначені обмеження можуть встановлюватися лише законами і у визначеному законодавством обсязі.

Механізм і порядок обмеження прав, базуючись на положеннях Загальної декларації прав людини, конкретизується у практиці Європейського суду з прав людини. Зазначений механізм у юридичній літературі має назву трикутника правомірності обмеження прав людини [8]. На основі нього ґрунтується діяльність самого Європейського суду, національних судів і здійснюється правомірне обмеження прав людини.

Зазначений механізм складається з трьох обов'язкових складників: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки й інші цілі, що в основному так само передбачені законодавством; 3) необхідність у демократичному суспільстві, тобто неможливість вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень, а також досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб. Як вказують дослідники, у разі відсутності одного з елементів трикутника під час вирішення конкретної справи обмеження прав визнаються протиправними, такими, що не відповідають принципам законності та верховенства права [8, с. 46].

Переходячи до питання застосування адміністративно-правових обмежень органами Національної поліції, у даному контексті варто назвати наступні міжнародні акти:

– Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979 р., ухвалений в рамках ООН, в якому розроблені етичні норми поведінки для поліції та інших правоохоронних органів. Вказаний Кодекс забороняє застосування тортур, а також корупційних дій та передбачає, що сила може застосовуватися тільки в разі крайньої потреби [9];

– «Декларація про поліцію», ухвалена Парламентською асамблеєю Ради Європи (Резолюція № 690 (1979 р.), в якій зазначено, що офіцери поліції повинні отримувати зрозумілі та чіткі розпорядження щодо способу й обставин, за яких вони мають застосовувати зброю, поліцейські повинні отримувати ясні і чіткі вказівки щодо порядку і обставин застосування зброї [10];

– Рекомендація (2001) Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів, у якій вказано, що організація поліції повинна містити ефективні заходи для забезпечення чесності та належного виконання своїх обов'язків службовцями поліції, зокрема, щоб гарантувати повагу до основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини [11].

1. Конституція України.

Конституція є основою у системі всіх нормативно-правових актів, є стрижнем змісту усіх джерел права в державі; нормативно-правовим актом вищої юридичної сили та прямої дії. Вона є основним джерелом інституту обмеження прав людини. Саме на рівні Основного Закону встановлене фундаментальне положення: права і свободи людини є непорушними й невідчужуваними; під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу чинних прав і свобод (стаття 22 Конституції України) [12].

Окрім цього, Конституція України є базою для подальшого розвитку законодавства України, на основі якої приймаються всі інші нормативні акти, у тому числі у сфері правоохоронної діяльності, основних аспектів функціонування органів Національної поліції України.

2. Законодавчі акти (кодекси, закони).

Адміністративно-правові обмеження, які застосовуються органами Національної поліції під час забезпечення безпеки дорожнього руху, закріплені у кодифікованих національних нормативних актах. Так, зокрема, такі положення містяться у Кодексі України про адміністративні правопорушення, в якому вказано, що: до поліцейських заходів реагування на адміністративні правопорушення слід відносити: особистий огляд речей (ст. 264) і вилучення речей та документів (ст. 265), у тому числі посвідчення водія (ст. 265-1), тимчасове затримання транспортного засобу (ст. 265-2), відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 266) тощо [13].

3. Акти Президента України.

Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р.; «Про Стратегію воєнної безпеки України» від 25.03.2021 р. № 121/2021 [14] встановлено, що підтримання публічної безпеки і порядку Міністерством внутрішніх справ України та Національною поліцією України є одним з основних напрямів розвитку складових сектору безпеки і порядку в державі.

4. Акти Кабінету Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» від 29.12.2021 р. № 1456 [15] передбачено механізм перевірки документів у осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових при-

мішень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, крім обмежень, визначених Конституцією України.

5. Акти Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України.

Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» від 10.08.2016 р. № 773 [16] встановлює механізм організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України у сфері забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку.

Висновки. Вищевикладене дає можливість стверджувати, що нормативно-правові основи інституту адміністративно-правових обмежень, які застосовуються органами Національної поліції при забезпеченні безпеки дорожнього руху, мають системний характер. Система нормативно-правових актів у досліджуваній сфері характеризується наявністю комплексу норм, що регулюють відносно самостійні, специфічні суспільні відносини. Водночас варто вказати на відсутність єдиного нормативно-правового акта, який би регулював питання адміністративно-правових обмежень, які застосовуються органами Національної поліції під час забезпечення безпеки дорожнього руху.

Правові засади забезпечення адміністративно-правових обмежень, які застосовуються органами Національної поліції під час забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, містяться у таких основних нормативно-правових актах: 1) міжнародні акти; 2) Конституція України; 3) законодавчі акти (кодекси, закони); 4) укази Президента України; 5) постанови Кабінету Міністрів України; 6) Акти Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України тощо.

Список використаних джерел

1. Фролов Ю. М. Правові засади діяльності вищих навчальних закладів в Україні. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1079-1085.
2. Управління органами Національної поліції України: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка; [О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; передм. В.В. Сокурєнка]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.
3. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підруч. для студентів ВНЗ / за ред. С.Г. Серьогіної. Харків, 2005. 256 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підруч. Вид. 4-те, допов. і перероб. Київ: Правова єдність: Алерта, 2010. 524 с.
5. Чорна В.Г. Обмеження в адміністративному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 39 с.
6. Серєда В. В. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина: навч. посіб. / В.В. Серєда, М.П. Гурковський, Ю.С. Назар, Я.М. Когут, А.В. Перепелиця; ред.: В.В. Серєда; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2015. 582 с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.01.2024)
8. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков Б.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42-46.
9. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція № 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/%20show/995_282/card2#Card (дата звернення: 20.01.2024)
10. Декларація про поліцію: Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 р. URL: <https://cutt.ly/twBZmlZ9> (дата звернення: 20.01.2024)
11. Про Європейський кодекс поліцейської етики URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення: 22.01.2024)
12. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.01.2024)

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р. «Про Стратегію воєнної безпеки України» від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n9> (дата звернення: 20.01.2024)
15. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова КМУ від 29.12.2021 р. № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#n8> (дата звернення: 20.01.2024)
16. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 р. № 773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text> (дата звернення: 23.01.2024)

References

1. Frolov, Yu. M. (2013). Pravovi zasady diialnosti vyshchych navchalnykh zakladiv v Ukraini [Legal basis of activity of higher educational institutions in Ukraine]. *Forum prava - Forum of law*, 1, 1079-1085 [in Ukrainian]
2. Cokurenko, V. V. (Ed.), Bandurka, O. M., Bezpalova O. I. & Dzharfarova O. V. (2017). *Upravlinnia orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Management of the bodies of the National Police of Ukraine]*. Pidruchnyk. MVS Ukrainy. Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. 580 [in Ukrainian]
3. Serohina, S. H. (Ed.) (2005). *Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia v Ukraini. [State construction and local self-government in Ukraine]*. Pidruch. dlia studentiv VNZ. Kharkiv [in Ukrainian]
4. Skakun, O. F. (2010). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and the state]*. Pidruch. Vyd. 4-te, dopov. i pererob. [in Ukrainian]
5. Chorna, V. H. (2019). *Obmezhenia v administratyvnomu pravi [Restrictions in administrative law]*. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian]
6. Sereda, V. V. (Ed.), Hurkovskiyi, M. P., Nazar, Yu. S., Kohut, Ya. M., Perepelytsia, A. V. (2015). *Administratyvna diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav. Osoblyva chastyna [Administrative activity of internal affairs bodies. A special part]*. Navch. posib. Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian]
7. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (1950, November 4) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian]
8. Mernyk, A. M., Kuzmina, V. O., Burlakov, B. M. (2020). Obmezhenia prav i svobod liudyny v suchasnykh umovakh: teoretychnyi i praktychnyi aspekty. [Limitation of human rights and freedoms in modern conditions: theoretical and practical aspects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2, 42-46 [in Ukrainian]
9. *Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymannia pravoporiadku (1979, December 17) [Code of conduct for law enforcement officials]*. Rezoliutsiia № 34/169 Heneralnoi Asamblei OON. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/%20show/995_282/card2#Card [in Ukrainian]
10. *Deklaratsiia pro politsiiu. (1979, May 8). [Declaration about the police]*. Rezoliutsiia № 690 Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy. Retrieved from <https://cutt.ly/twBZmlZ9> [in Ukrainian]
11. *Pro Yevropeiskyi kodeks politseiskoi etyky (2001). [On the European Code of Police Ethics]*. Retrieved from https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf [in Ukrainian]
12. *Konstytutsiia Ukrainy (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]*. Zakon № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
13. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (1984, December 7). [Code of Ukraine on administrative offenses]*. № 8073-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]
14. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25.03.2021. «Pro Stratehiuu voiennoi bezpeky Ukrainy» vid 25.03.2021 (2021). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 «On the Military Security Strategy of Ukraine» dated March 25, 2021]*. № 121/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n9> [in Ukrainian]
15. *Pro zatverdzhennia Poriadku perevirky dokumentiv v osib, ohliadu rechei, transportnykh zasobiv, bahazhu ta vantazhiv, sluzhbovykh prymishchen i zhytla hromadian pid chas zabezpechennia zakhodiv pravovoho*

- rezhymu voiennoho stanu (2021, December 29). [On the approval of the Procedure for checking documents of persons, inspecting things, vehicles, luggage and cargo, office premises and citizens housing during the provision of measures of the legal regime of martial law]. Postanova KМУ № 1456. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#n8> [in Ukrainian]*
16. *Pro zatverzhennia Poriadku orhanizatsii vzaiemodii Natsionalnoi hvardii Ukrainy ta Natsionalnoi politsii Ukrainy pid chas zabezpechennia (okhorony) publichnoi (hromadskoi) bezpeky i poriadku (2016, August 10). [On the approval of the Procedure for the organization of the interaction of the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine during the provision (protection) of public (public) safety and order]. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy № 773. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text> [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 25.01.2024

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

*Випуск 4 (36)
2023*

Літературний редактор: *Інна Калачик*

Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*

Дизайн обкладинки: *Марія Юрків*

Підписано до друку 21 грудня 2023 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 15,1. Обл.-вид. арк. 15,4.
Замовлення № P014-09-23. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua